

DÜSTÛRÜ'L-VÜZERÂ

Vezirlere Kılavuz

ALÂÎ B. MUHİBBÎ EŞ-ŞÎRÂZÎ

TÜRKİYE YAZMA ESERLER KURUMU BAŞKANLIĞI YAYINLARI: 261

Tarih ve Toplum Bilimleri Serisi : 44

<i>Kitabın Adı</i>	: DÜSTÜRÜ'L-VÜZERÂ Vezirlere Kılavuz
<i>Müellifi</i>	: Alâî b. Muhibbî eş-Şîrâzî (ö. 966/1559'dan sonra)
<i>Özgün Dili</i>	: Osmanlı Türkçesi
<i>Hazırlayan</i>	: Emrah Dokuzlu Türkiye Maarif Vakfı
<i>Editör</i>	: Doç. Dr. Göker İnan
<i>Son Okuma</i>	: Fatih Kablan Yazma Eser Uzmanı
<i>Arşiv Kayıt</i>	: Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Hekimoğlu Ali Paşa, Nr. 788 Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Yazma Bağışlar, Nr. 4421
<i>Kapak Görseli</i>	: Seyyid Lokmân'ın <i>Şehinşâhnâme</i> 'sinde Sokollu Mehmed Paşa ve Kubbealtı Vezirleri İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp., FY1404, vr. 11b.
<i>Kitap Tasarım</i>	: Avni Alan
<i>Baskı</i>	: İhlas Gazetecilik Anonim Şirketi Merkez Mahallesi, 29 Ekim Caddesi, No:11, A/41 İhlas Plaza, Bahçelievler / İstanbul Sertifika No: 45589
<i>Baskı Yeri ve Yılı</i>	: İstanbul, Aralık 2025
<i>Baskı Miktarı</i>	: 1. Baskı, 750 adet

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI

Alâî b. Muhibbî eş-Şîrâzî

Vezirlere Kılavuz, *Düstürü'l-Vüzerâ*

1. Alâî b. Muhibbî eş-Şîrâzî, 2. Düstürü'l-Vüzerâ, 3. Türk-İslâm Siyaset Düşünesi, 4. Siyasetnâme

ISBN: 978-975-17-6409-6

Copyright © Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı. Her hakkı mahfuzdur.

Bütün yayın hakları *Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı*'na aittir. Başkanlığın izni olmaksızın tümüyle veya kısmen, hiçbir yolla ve hiçbir ortamda yayımlanamaz ve çoğaltılamaz.

T.C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı

Süleymaniye Mah. Kanuni Medresesi Sok. No: 5 34116 Fatih / İstanbul

Tel.: +90 (212) 511 36 37

Faks: +90 (212) 511 37 00

tuyek@ktb.gov.tr

www.yek.gov.tr

DÜSTÜRÜ'L-VÜZERÂ

VEZİRLERE KILAVUZ

(İNCELEME - TENKİTLİ METİN)

ALÂÎ B. MUHİBBÎ EŞ-ŞÎRÂZÎ

(ö. 1559'dan sonra)

Hazırlayan

Emrah Dokuzlu



TÜRKİYE
YAZMA
ESERLER
KURUMU
BAŞKANLIĞI

TAKDİM

İnsanlık tarihi, akıl ve düşünce sahibi bir varlık olan insanın kurduğu medeniyetleri, medeniyetler arasındaki ilişkileri anlatır. İnsan, zihnî faaliyetlerde bulunma kabiliyetiyle bilim, sanat ve kültür değerleri üretir, ürettiği kültür ve düşünce ile de tarihin akışına yön verir.

Medeniyetler, kültürler, dinler, ideolojiler, etnik ve mezhebî anlayışlar arasındaki ilişkiler kimi zaman çatışma ve ayrışmalara, kimi zaman da uzlaşma ve iş birliklerine zemin hazırlamıştır.

İnsanların, toplumların ve devletlerin gücü, ürettikleri kültür ve medeniyet değerlerinin varlığıyla ölçülmüştür. İnsanoğlu olarak daha aydınlık bir gelecek inşa edebilmemiz, insanlığın ortak değeri, ortak mirası ve ortak kazanımı olan kültür ve medeniyet değerlerini geliştirebilmemizle mümkündür.

Bizler, Selçuklu'dan Osmanlı'ya ve Cumhuriyet'e kadar büyük devletler kuran bir milletiz. Bu büyük devlet geleneğinin arkasında büyük bir medeniyet ve kültür tasavvuru yatmaktadır.

İlk insandan günümüze kadar gökkubbe altında gelişen her değer, hakikatin farklı bir tezahürü olarak bizim için muteber olmuştur. İslâm ve Türk tarihinden süzülüp gelen kültürel birikim bizim için büyük bir zenginlik kaynağıdır. Bilgiye, hikmete, irfana dayanan medeniyet değerlerimiz tarih boyunca sevgiyi, hoşgörüyü, adaleti, kardeşlik ve dayanışmayı ön planda tutmuştur.

Gelecek nesillere karşı en büyük sorumluluğumuz, insan ve âlem tasavvurumuzun temel bileşenlerini oluşturan bu eşsiz mirasın etkin bir şekilde aktarılmasını sağlamaktır. Bugünkü ve yarınki nesillerimizin gelişimi, geçmişimizden devraldığımız büyük kültür ve medeniyet mirasının daha iyi idrak edilmesine ve sahiplenilmesine bağlıdır.

Felsefeden tabâbete, astronomiden matematiğe kadar her alanda, Medine'de, Kâhire'de, Şam'da, Bağdat'ta, Buhara'da, Semerkant'ta, Horasan'da, Konya'da, Bursa'da, İstanbul'da ve coğrafyamızın her köşesinde üretilen değerler, bugün tüm insanlığın ortak mirası hâline gelmiştir. Bu büyük emanete sahip çıkmak, bu büyük hazineyi gelecek nesillere aktarmak öncelikli sorumluluğumuzdur.

Yirmi birinci yüzyıl dünyasına sunabileceğimiz yeni bir medeniyet projesinin dokusunu örecektir değerleri üretebilmemiz, ancak sahip olduğumuz bu hazinelerin ve zengin birikimin işlenmesiyle mümkündür. Bu miras bize, tarihteki en büyük ilim ve düşünce insanların geniş bir yelpazede ürettikleri eserleri sunuyor. Çok çeşitli alanlarda ve disiplinlerde medeniyetimizin en zengin ve benzersiz metinlerini ihtiva eden bu eserlerin korunması, tercüme ya da tıpkıbasım yoluyla işlenmesi ve etkin bir şekilde yeniden inşa edilmesi, Büyük Türkiye Vizyonumuzun önemli bir parçasıdır. Bu doğrultuda yapılacak çalışmalar, hiç şüphesiz tarihe, ecdadımıza, gelecek nesillere ve insanlığa sunacağımız eserleri üretmeye yönelik fikrî çabaların hasılası olacaktır. Her alanda olduğu gibi bilim, düşünce, kültür ve sanat alanlarında da eser ve iş üretmek idealiyle yeniden ele alınmaya, ilgi görmeye, kaynak olmaya başlayan bu hazinelerin ülkemize ve tüm insanlığa hayırlar getirmesini temenni ederim. Aziz milletimiz, bu kutsal emaneti yücelterek muhafaza etmeyi sürdürecektir.

Recep Tayyip Erdoğan

Cumhurbaşkanı

İÇİNDEKİLER

TAKDİM	4
KISALTMALAR	8
ÖNSÖZ	9
GİRİŞ	11
Siyasetnâmenin Tanımı	11
Siyasetnâmelerin Konusu	11
Siyasetnâme Özelliği Taşıyan Türler	12
Tarihî Kaynak Olarak Siyasetnâmeler	26
İNCELEME	29
ŞÎRÂZÎ VE DÜSTÛRÛ'L-VÜZERÂ'SI	29
Alâî b. Muhibbî eş-Şîrâzî'nin Hayatı ve Eserleri	29
Düstûrû'l-Vüzerâ	32
Eserin Adı	32
Eserin Yazılış Amacı ve Tarihi	33
Eserin Dili ve Üslûbu	33
Eserin Nüshaları	35
Eserin Muhtevası	37
Eserin Kaynakları	40
Eserin Edebî Yönden Tahlili	41
METNİN KURULUŞUNDA TAKİP EDİLEN USÛL	79
TENKİTLİ METİN	85
EL-BÂBÛ'L-EVVEL	101
EL-BÂBU'S-SÂNÎ	119
EL-BÂBU'S-SÂLİS	127
KAYNAKÇA	147
DİZİN	155

KISALTMALAR

Bk.	: Bakınız
C.	: Cilt
ev.	: Çeviren
d.	: Doğum tarihi
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
ed.	: Editör
h.	: Hicri yıl
HAP	: Hekimoğlu Ali Paęa
haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
İA	: Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
m.	: Miladi yıl
.	: Ölüm tarihi
s.	: Sayfa
thk.	: Tahkik
TSMK	: Topkapı Sarayı Müzesi Yazmaları
TTK	: Türk Tarih Kurumu
ty.	: Basım tarihi yok
vd.	: Ve dięerleri
YB	: Yazma Bağışlar
yy.	: Basım yeri yok

ÖNSÖZ

Altı yüzyıl boyunca varlığını sürdüren Osmanlı Devleti, farklı din ve milletlerden oluşan insanları bir arada tutarak çeşitli siyasi yapılar ve tecrübeler geliştirmiştir. Devletin bu denli uzun süre ayakta kalabilmesinin temel dinamiklerini anlamak, Osmanlı siyaset düşüncesini ve geniş bir çerçevede İslam siyaset düşüncesini incelemeyi zorunlu kılmaktadır. Bu konu, İslam ilim geleneğinde kök salmış pek çok ilmî çalışmayı ve yayımlanmış eseri kapsar. Bu bağlamda İslam siyaset düşüncesinin temel kaynakları arasında yer alan siyasetnâmeler, dikkatle okunup incelenmeyi fazlasıyla hak etmektedir.

Basımına muvaffak olduğumuz bu kitap, İslam siyaset düşüncesine ufak da olsa bir katkı sunmayı hedeflemektedir. Çalışmamız, Kanûnî Sultan Süleyman döneminde yaşamış Alâî b. Muhibbî eş-Şîrâzî tarafından Lala Mustafa Paşa için yazılan *Düstûrül-Vüzerâ* adlı eserin tenkitli metnini oluşturmakta ve bu eseri siyasetnâme özellikleri açısından analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Çalışmamız üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde siyasetnâmelerin içeriği ve bu türün özellikleri hakkında bilgiler sunulmuş, ayrıca siyasetnâmelerin tarihî kaynaklar olarak önemi ele alınmıştır. İkinci bölümde Alâî b. Muhibbî eş-Şîrâzî ve *Düstûrül-Vüzerâ*'nın içeriği ve siyasetnâme nitelikleri detaylı bir şekilde incelenmiştir. Söz konusu bölümde eserde bahsedilen şahıslar, mekanlar ve ilgili disiplinler hakkında da bilgiler yer almaktadır. Üçüncü ve son bölümde ise *Düstûrül-Vüzerâ*'nın nüshaları tanıtılmış ve eserin tenkitli metnine yer verilmiştir.

Çalışmamızın şekillenmesi ve tamamlanması sürecinde birçok kişinin katkısı olduğu bir gerçektir. İlk olarak ilgi ve destekleri için danışmanım Prof. Dr. Ali Öztürk hocama şükranlarımı sunarım. Metnin kritik edilmesindeki yardımları için Doç. Dr. Yasin Apaydın'a ve Dr. Mustafa Özağaç'a, hadislerin tahriri ve tespitindeki katkıları için Prof. Dr. Abdullah Taha İmamoğlu'na, metnin incelenmesi ve Arapça metinlerin tercümesindeki destekleri için Fazılhak Nergiz Bey'e müteşekkirim. Çalışmalarımada maddi-manevi desteklerini daima hissettiğim Prof. Dr. Birol Akgün'e, Doç. Dr. Necdet Yılmaz'a, Doç. Dr. Mehmet Özturan'a ve İbrahim Balı Bey'e en kalbi şükranlarımı takdim ederim. Ayrıca bu çalışmanın kitap hâline getirilmesine katkılarından dolayı Türkiye Yazma Eserler Kurumu çalışanlarına; hassaten Doç. Dr. Göker İnan, Dr. İsmet İpek, Fatih Kablan ve Evşen Yıldız'a, Çeviri ve Yayım Dairesi

Başkanı Doç. Dr. Necmettin Azak ile Kurum Başkanı Sn. Dr. Coşkun Yılmaz Bey'e teşekkürlerimi sunarım. En son ve en büyük teşekkür de mensuplarını ilmi ve akademik çalışmalara teşvik edip destekleyen Türkiye Maarif Vakfına, Vakıf Başkanı Sn. Mahmut Mustafa Özdil Bey'e, çalışmalarım süresince gösterdikleri sabır ve anlayışları dolayısıyla aileme, hassaten 15 Temmuz 2025 sabahı âlem-i cemâle uğurladığımız aziz Babama...

El-Bâkî Hüve'l-Bâkî

Emrah Dokuzlu

Belarus / 2025

GİRİŞ

Siyasetnâmenin Tanımı

İnsan topluluklarının yönetilmesi ve devlet işlerinin yürütülmesi sanatını ifade eden Arapça “siyaset” kelimesi ile mektup anlamına gelen Farsça “nâme” kelimesinin birleşiminden oluşan “siyasetnâme”, devlet yönetimine dair önemli bilgileri ve tavsiyeleri içeren eserlerin türüdür. Bu terim, genellikle devlet erkânını siyaset sanatı hakkında bilgilendirmek, devlet yöneticilerinde bulunması gereken özellikler ve dikkat edilmesi gereken hususlar hakkında öneriler sunmak amacıyla yazılan eserler için kullanılan genel bir ifadedir.¹

Siyasetnâmeler esas olarak devlet yönetimi ve ideal yönetim biçiminin nasıl olması gerektiği üzerine odaklanır. Söz konusu eserler, devletin idaresinden sorumlu olan hükümdarlar ve onların vezirleri ile emirleri için yazılmıştır. Bu nedenle siyasetnâmeler yönetim stratejileri, liderlik ilkeleri ve yöneticilerin karşılaşılabileceği çeşitli durumlarla ilgili kılavuz konumundadırlar.²

Diğer taraftan siyasetnâmeler, ahlâkî değerlere büyük önem veren eserler olarak kabul edilir. Bunun temelinde genellikle dinin sağladığı etik ilkeler bulunur. Özellikle İslâm geleneği içerisinde Uçsüzli sahalarda kaleme alınan eserler umumiyetle dinî prensiplere dayanır. Özede ise siyasetnâmelerde adalet, cesaret, cömertlik gibi erdemler sıklıkla işlenir ve müellifler hem hükümdarlara hem de vezirlere bu konularda öğütler sunar. Siyasetnâmelerin genel ahlâka odaklanması ve sadece hükümdarlara değil, geniş bir kitleye hitap etmesi nedeniyle onları ahlâkî eserler kategorisinde değerlendirmek de mümkündür.³ Klasik İslâmî siyaset düşüncesinde ahlâktan tamamen bağımsız ve sadece dünyevi bir hedefe yönelik birikimden bahsetmek oldukça zordur; çünkü bu düşünce, köklü bir dinî gelenekle iç içe geçmiş durumdadır.⁴

Siyasetnâmelerin Konusu

İslâm siyaset düşüncesinin temel kaynaklarından biri olan siyasetnâmelerin genel olarak zengin ve çeşitli bir içeriğe sahip olduğu söylenebilir. Bu zen-

1 Hasan Hüseyin Adaloğlu, “Siyasetnâme”, *DİA*, c. 37 (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2009), 304.

2 Orhan M. Çolak, “İstanbul Kütüphanelerinde Bulunan Siyasetnâmeler Bibliyografyası”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 1, sy. 2 (2003): 339.

3 Coşkun Yılmaz, “Siyasetnâmelere Göre Siyasetin Yozlaşması ve Temiz Siyaset İlkeleri”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Siyasette Yozlaşma Özel Sayısı II, sy. 14 (Mart-Nisan 1997): 1367.

4 Ahmet Davutoğlu, “Devlet”, *DİA*, c. 9 (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), 239.

ginliğin temelinde zamanla Hint-İran ve Yunan mirasından alınan unsurların, vahiy ile temellendirilmiş İslâm hükümleriyle beraber harmanlanması yatar. Söz konusu sentez, siyasetnâmelerin konularının genişliğini ve derinliğini belirleyen temel faktörlerden biridir.

Siyasetnâmeler devlet yönetimiyle ilgili pratik tavsiye ve bilgilerle doludur. Bu eserler, insanların seçilmesinden denetlenmelerine, halkın istek ve şikâyetleriyle ilgilenilmesinden, görevlilerin yetkilerinin kötüye kullanılmasının önlenmesine kadar çok çeşitli konularda hükümdar ve vezirlere yönelik önerilerde bulunur. Ayrıca sağlam dostluklar kurma, farklı etnik ve ırklardan asker toplama ve bu askerlerin sadakatini kazanma gibi konularda da rehberlik eder. Söz konusu tavsiyeler hükümdarların ve vezirlerin yönetim becerilerini artırmak ve devlet işlerini daha etkin yürütmek için kapsamlı bir yol haritası sunar.¹

Siyasetnâmelerde ideal bir yönetici imgesi detaylı bir şekilde çizilir ve bu ideale hükümdarın neden ulaşması gerektiği açıklanır. Eserlerin muhatabı ilk bakışta sadece hükümdar gibi görünse de aslında “âmir” konumunda olan bütün yöneticilere hitap edilmektedir. Ayrıca söz konusu eserler mevcut durumdan ziyade ideale, yani “olması gerekenin en güzeline” işaret eder. Diğer taraftan siyasetnâmeler kendi zamanının koşullarından tamamen bağımsız metinler olarak da değerlendirilmemelidir. Zira “ideal yönetici” arayışı, mevcut durumun ve gerçekliğin izlerini taşır.² Siyasetnâmelerin yazıldığı dönemin siyasi, sosyal ve kültürel yapısı, yazarların görüşlerini ve önerilerini şekillendirmede belirleyici olmuştur. Bu bağlamda siyasetnâmelerin sadece ideal yöneticilik anlayışını değil, aynı zamanda yazıldıkları dönemin toplumsal ve kültürel dinamiklerini de yansıttığı görülür. Diğer bir ifadeyle siyasetnâmeler, İslâm siyaset düşüncesinin tarihsel gelişimini anlamak için de önemli birer kaynaktır.

Siyasetnâme Özelliği Taşıyan Türler

Bu sahada yazılmış eserlerin anlaşılması ve bütünsel bir bakış açısıyla kavranması, çeşitli edebî türlere ait literatürün bilinmesini gerektirir. İlk teşekkül devrelerinden itibaren siyasetnâmeler, zamanla “nasihatnâme”, “ıslahatnâme”, “sefaretnâme”, “adaletnâme”, “kanunnâme” ve “siyâset-i şer’iyye” gibi çeşitli türlerde ifade bulmuştur. Belirtilen türlerde yazılan eserler, tam anlamıyla siyasetnâme olmasa da dönemin koşulları içinde siyasetnâme özellikleri taşıyan

¹ Albert Hourani, *Arap Halkları Tarihi*, çev. Yavuz Alogan (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 183-184.

² H. Bahadır Türk, *Çoban ve Kral, Siyasetnâmelere İdeal Yönetici İmgesi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012), 24.

içeriklere sahiptirler. Bu eserler dönemin siyasi ve toplumsal yapısını yansıtarak siyaset düşüncesinin sadece teorik değil, aynı zamanda pratik boyutlarını da ortaya koymuştur. Böylece siyasetnâme geleneği sadece hükümdar ve yöneticilere yönelik tavsiyelerle sınırlı kalmayıp geniş bir toplumsal ve kültürel perspektiften siyasetin incelenmesine olanak sağlamıştır.

Nasihatnâmeler

Ahlâklık ve faziletli bireyler ile toplumların oluşumuna katkıda bulunmayı ve devlette düzen ve istikrarı sağlamayı amaçlayan eserler, genellikle “nasihatnâme” veya “pendnâme”¹ olarak adlandırılır. Nasihatnâmeler esas olarak ahlâkî ve öğretici niteliklere sahip eserlerdir. Bu türler bireylerin ve yöneticilerin ahlâkî gelişimine odaklanarak toplumsal ve siyasi hayatta erdemli davranışların önemini vurgular. Nasihatnâmelerin temel amacı, bireyleri ve yöneticileri etik ilkeler doğrultusunda hareket etmeye teşvik ederek sosyal uyum ve siyasi istikrarın temellerini sağlamlaştırmaktır.²

İslâm toplumları ahlâkın sadece teorik yönünden ziyade, günlük yaşamda nasıl uygulanabileceğine büyük önem vermiştir. Bu anlayış çerçevesinde uygun ve uygun olmayan davranışları ele alan, nasihat içerikli eserlerin telifine özel bir çaba sarf edilmiştir. Nasihatnâmelerin telifinde yazarların çevresinde müşahade ettiği kendi gözlemleri, dönemin ilmî çalışmaları, kültürel birikimler, ayet ve hadisler, atasözleri, vecizeler ve menkıbeler gibi çeşitli kaynaklardan yararlanılmıştır. Bu zengin kaynak kullanımı eserlerin muhataplarının verilen öğütlerden ders çıkarmasını ve ahlâkî tekâmüllerini düzenlemeyi amaçlamıştır.³

Tarihî süreç içinde nasihatnâmeler yazıldıkları dönemin özelliklerine bağlı olarak muhtevaya dair farklılıklar göstermiştir. Söz konusu değişim, yeni fethedilen coğrafyalarda karşılaşılan farklı toplum ve kültür yapılarının etkisi, çağın getirdiği yeni sorunlar, tasavvuf anlayışındaki çeşitlilik ve toplumun değer yargıları gibi birçok faktörden kaynaklanmaktadır. Söz konusu âmiller nasihatnâmelerin muhteviyatını şekillendiren ve onlara dönemlerinin özgün karakterini kazandıran temel unsurlar olarak ön plana çıkmıştır.

Farsça ahlâk kitaplarının en eski türlerinden biri pendnâmelerdir ve bu tür, tavsiye ve öğüt içerikleriyle tanınır.⁴ Nasihatnâme türlerinin bilinen en

1 Pend, Farsçada “nasihat” ve “öğüt” gibi manalara gelmektedir.

2 İskender Pala, “Nasihatnâme”, *DİA*, c. 32 (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2006), 409.

3 Pala, “Nasihatnâme”, 32: 409.

4 Nimet Yıldırım, “Fars Öğüt Edebiyatı”, *Nüsha*, sy. 16, (2005): 51-52.

eski örneklerinden biri, Pehlevî dilinde yazılmış ve *Pança-tantra* olarak bilinen *Kelile ve Dimne* adlı eserdir. Bu eser İbnü'l-Mukaffa (ö. 142/759) tarafından Arapçaya çevrilmiş ve böylece daha geniş bir coğrafi ve kültürel alanda etkisini göstermiştir. *Kelile ve Dimne* ahlâkî dersler ve öğütler içeren hikâyeleriyle sonraki nasihatnâmeler üzerinde büyük bir etki bırakmıştır.¹

Yûsuf Has Hâcib (ö. 1069-70'ten sonra) tarafından yazılan *Kutadgu Bilig* ve Nizâmülmülk'ün (ö. 485/1092) *Siyasetnâme* eseri nasihatnâme türünün en önde gelen örnekleri arasında yer alır. *Kutadgu Bilig* toplumsal düzen ve adalet üzerine kapsamlı öğütler sunarken, *Siyasetnâme* ise yönetim, siyaset ve devlet idaresi konularında derinlemesine bilgiler içerir. Her iki eser de nasihatnâme türünün gelişiminde kritik bir rol oynayarak sonraki yüzyıllarda siyaset ve ahlâk literatürüne önemli ölçüde ilham kaynağı olmuştur.²

Manzum olmayan ve diyaloga yer vermeyen; fakat siyaset ahlâkını derinlemesine ele alan eserlerden *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ*³ nasihatnâme türünün güçlü ve etkileyici örneklerinden biri olarak öne çıkar. Bu eser *Kutadgu Bilig* gibi klasiklerden farklı bir yaklaşım sergileyerek siyasetin ahlâkî boyutlarına odaklanır. *Kenzü'l-Küberâ* siyasi liderlerin ahlâkî ilkeler doğrultusunda nasıl hareket etmeleri gerektiğini detaylı bir şekilde işler ve bu konuda zengin içerik sunar.⁴

İslâm kültür coğrafyasında nasihatnâme türünün en seçkin örneklerinden biri de hiç şüphesiz Ferîdüddin Attâr'ın (ö. 618/1221) *Pendnâme* adlı eseridir. Bu eser derin ahlâkî ve tefekkürî muhtevasıyla dikkat çeker ve İslâm geleneğinde özel bir yeri ihraz eder. Attâr'ın *Pendnâme*'si bilgelik dolu öğütler ve manevi derinlik içeren hikâyelerle bezeli olup okuyucusuna hayatın anlamı ve ahlâkî gelişim üzerine zengin düşünceler sunar. Söz konusu eser hem edebî güzelliği hem de içerdiği ahlâkî mesajlarla nasihatnâme türünün en etkili ve kalıcı örneklerinden biri olarak kabul edilir.⁵

Anadolu'da nasihatnâme türünün ilk örnekleri XIII. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Bu dönemin önemli eserlerinden biri Yunus Emre'nin (ö. 720/1320

1 Bk. Beydeba, *Kelile ve Dimne*, çev. Ulvi Murat Kılavuz, İstanbul: İz Yayıncılık, 2009.

2 Bk. Yusuf Hâs Hâcib, *Kutadgu Bilig*, çev. Reşit Rahmeti Arat, İstanbul: Kabcacı Yayınları, 2008; Nizâmü'l-mülk, *Siyasetnâme*, çev. Mehmet Taha Ayar, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.

3 Şeyhoğlu Sadrüddin Mustafa, *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulema*, haz. Kemal Yavuz, (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1991), V.

4 Siyaset ahlâkı üzerine önemli bir çalışma için bk. Özgür Kavak, *Abbâsî Veziri Tahir'den Oğlu Abdullah'a Siyasî Nasihatnâme*, İstanbul: Klasik Yayınları, 2012.

5 Bk. Feridüddin Attar, *Pendnâme*, çev. Mehmet Ali Özkan, İstanbul: Semerkand Yayınları, 2012.

[?]) *er-Risâletü'n-Nushiyyesi*'dir. Yunus'un bu eseri halka yönelik basit ama etkili nasihatlarıyla dikkat çeker. İçerisinde Türkçe söz varlığına dair arkaik kelimeler de vardır. Diğer taraftan Ahmed Fakih tarafından yazılan *Çarhnâme* isimli eser de bu dönemin nasihatnâme literatürüne mühim katkılar sağlamıştır. *Çarhnâme* toplumun ahlâkî ve sosyal meselelerine dair derin gözlemler sunmuş bilhassa ölüme hazırlık, ahiret hâlleri, kanaat ve alçak gönüllülük gibi meseleleri işleyerek dinî-sûfiyâne bir eser olarak karşımıza çıkmıştır.¹

Osmanlı klasik devri nasihat literatürü ise İslâm kültüründen bağımsız olarak ortaya çıkmış ve gelişme göstermiş bir saha değildir. Aksine bu dönemde yazılan nasihat eserleri, özellikle İslâm geleneğinde daha önce oluşturulan eserlerden büyük ölçüde etkilenmiştir. Söz konusu eserler kendilerinden önceki çalışmaların içeriklerini ve temalarını alarak, bunlara Osmanlı geleneğinin kendi özgün formlarını ve yorumlarını eklemiştir. Bu şekilde Osmanlı nasihat literatürü, zengin bir tarihsel ve kültürel mirası yansıtan, derin ve çok katmanlı bir edebî gelenek olarak gelişimini sürdürmüştür.²

Osmanlı Türkçesindeki nasihat literatürünün gelişiminde Farsça yazılmış üç önemli eser öne çıkmaktadır. Bunlar Keykâvus b. İskender'in (ö. 480/1087 [?]) *Kâbüsnâme*'si,³ Nizâmülmülk'ün (ö. 485/1092) *Siyasetnâme*'si ve Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) *Nasihatü'l-Mülûk*⁴ adlı eserleridir. Bu üç eser Osmanlı düşünce ve edebiyat dünyasına mühim katkı sağlamıştır. XV. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, söz konusu eserlerin Osmanlı Türkçesine çevirileri mevcuttu ve Osmanlı entelektüel çevrelerinde hatırı sayılır bir şöhrete ulaşmıştı.⁵

Osmanlı döneminde nasihatnâmelerin çeşitli alt türleri mevcuttur ve her biri farklı temalara odaklanmıştır. Kimi zaman adab-ı muâşeret kitabı niteliği de taşıyan nasihatnâmeler, sosyal etiket ve ictimai davranış kural-

1 Osman Fikri Sertkaya, "Ahmed Fakih", *DİA*, c. 2 (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1989), 66.

2 Erol Özvar, "Osmanlı Tarihini Dönemlendirme Meselesi ve Osmanlı Nasihat Literatürü", *DİVAN*, sy. 7 (1999/2): 139.

3 Bk. Keykavus bin İskender, *Kâbusnâme*, çev. Mercimek Ahmed, haz. Orhan Şaik Gökyay, İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2007.

4 Bk. İmam Gazzâlî, *Nasihatü'l-Mülûk - Yöneticilere Nasihatler*, çev. Yakup Çetinkaya, İstanbul: Pınar Yayınları, 2024. Eser Osmanlı devrinde de farklı kişiler tarafından Türkçeye aktarılmıştır. XVI. yüzyıl Osmanlı devrine ait bir tercümesi için bk. Muallimzâde Ahmed Edhemî, *Tercüme-i Nasihatü'l-Mülûk, - Gazzâlî'nin Siyasetnâmesinin Osmanlı Dönemi Tercümesi*, haz. Göker İnan, ed. Özgür Kavak, İstanbul: Klasik Yayınları, 2022.

5 Douglas A. Howard, *Erken Modern Osmanlılar, İmparatorluğun Yeniden Yazımı*, ed. Virginia H. Aksan, Daniel Goffman, çev. Onur Güneş Ayas (İstanbul: Timaş Yayınları, 2011), 187.

larına dair öğütler sunmaktadır. Örneğin Gelibolulu Mustafa Âlî'nin (ö. 1008/1600) *Mevâ'idü'n-Nefâis fî Kavâ'idü'l-Mecâlis*¹ adlı eseri bu türün bir örneğidir.

Devletin içindeki çözümleri ve sorunları da ele alan siyasetnâmeler, çoğu zaman politik ve idari meselelere de yoğunlaşır. Osmanlı sahasında kaleme alınmış Lütî Paşa'nın (ö. 971/1564) *Âsafnâme*'si bu türün ilk örneklerindedir. Menâkıbnâmeler ise tarikat erbabının ve büyüklerinin hayatları üzerine odaklanır ve tasavvufî terbiyeyi önemser. Ahmed Eflâkî'nin (ö. 761/1360) *Menâkıbü'l-Ârifin*² eseri bu kategoride değerlendirilebilir. Telhis ve lâyhalar, siyasi ve askerî tehlikelere karşı nasihatler içerir ve bu türün örnekleri arasında Hezarfen Hüseyin Efendi'nin *Telhîsü'l-Beyân*'ı³ zikredilebilir.

Osmanlı döneminde nasihatnâmeler diğer edebî türler arasında özel bir yere sahip olmuş ve geniş kabul görmüştür. Osmanlı sarayının, İslâm dünyasının adalet merkezi olarak görülmesi ve bu sarayın eski İran geleneğinden gelen hikâyelerle zenginleştirilmiş anlatıları, nasihatnâmelerin dünya edebiyat tarihindeki önemli yerini belirlemiştir. Bu tür, bir taraftan İslâm kültürünün adalet anlayışını yansıtırken diğer taraftan eski İran hikâyelerinin rivayet zenginliğini kullanarak edebî derinlik ve çeşitlilik kazanmıştır. Bu özellikleriyle nasihatnâmeler, sadece Osmanlı edebiyatı değil, bütün bir Doğu edebiyatı tarihinde de değerli bir konuma sahip olmuştur.⁴

Nasihatnâmeler Osmanlı edebiyatının sadece bir türü olmanın ötesinde, toplumsal ve kültürel yaşam üzerinde de derin etkiler bırakmıştır. Söz konusu eserler okuyucularına ahlâkî ve etik değerler konusunda rehberlik etmekle kalmayıp siyasi ve ictimai meselelere dair derin içgörüler sunmuştur. Özellikle yöneticiler ve devlet adamları için önemli bir kaynak olan nasihatnâmeler ve etrafında gelişen literatür adalet, liderlik ve yönetim ilkeleri konusunda önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Bu eserler zamanla Osmanlı toplumunun ahlâkî ve kültürel kodlarının şekillenmesinde önemli bir rol oynamış ve böylece Osmanlı medeniyetinin zengin mirasının bir parçası hâline gelmiştir.

1 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Mevâ'idü'n-Nefâis fî Kavâ'idü'l-Mecâlis*, haz. Mehmet Şeker, Ankara: TTK, 1997.

2 Ahmed Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, çev. Tahsin Yazıcı, İstanbul: Kabcacı Yayınları, 2006.

3 Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, haz. Sevim İlğürel, Ankara: TTK, 1998.

4 Howard, *Erken Modern Osmanlılar, İmparatorluğun Yeniden Yazımı*, 188.

Islahatnâmeler

XVI. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti sınırlardaki mücadeleler, merkezî idaredeki bazı aksaklıklar ve sosyal yapının sarsılması gibi olumsuzluklarla karşı karşıya kalmıştır. Bu dönemde yaşanan zorlukların bir yansıması olarak siyasetnâme geleneği içerisinde “ıslahatnâme” adıyla zikredilebilecek yeni bir tarz ortaya çıkmıştır. Klasik siyasetnâme geleneğinde teorik ve pend-nâme tarzı bir yaklaşım benimsenirken, ıslahatnâmelerde daha pragmatik ve çözüme/uygulamaya yönelik bir yaklaşım göze çarpmaktadır.¹ Bu tür, Osmanlı Devleti’nin karşılaştığı sorunlara çözümler sunmayı hedeflemiş ve böylece siyasetnâme geleneğine yeni bir boyut kazandırmıştır. Islahatnâmeler, dönemin sosyal ve politik sorunlarını ele alarak bu sorunların üstesinden gelmek için somut öneriler ve stratejiler sunmuştur.

Eserler belirli siyasetnâme unsurlarına sadık kalsa da problemlere yaklaşım tarzı ve çözüm önerileri açısından geleneksel literatürden ayrılır.² Yazım tarzı sadece geçmiş dönemlere ait örneklerle sınırlı kalmamış, aynı zamanda mevcut Osmanlı müesseselerinin durumu analiz edilmiş, yönetim sorunları tespit edilmeye çalışılmış ve sistemin içinde reform önerilerine yer verilmiştir.³

Islahatnâmelerde siyasi, sosyal, idari, ekonomik ve ahlâkî bozulmalar eleştirilirken, özellikle yöneticilerin ahlâkî tutumları ve liyakatsizlikleri ile bu alanlardaki yozlaşmalar arasında gerçekçi bir ilişkinin varlığına dikkat çekilmektedir. Söz konusu eleştiriler doğrudan sisteme değil, sistemi idare edenlere matuftur. Müellifler eleştirilerini kavramsallaştırırken genellikle *nizâm-ı âlem*, *erkân-ı erba’â*, *kânûn-ı kadîm*, *dâ’ire-i adliyye* ve *dîn ü devlet* gibi ifadeleri kullanırlar. Bu kavramsallaştırma tarihî, sosyal, ekonomik, dinî ve psikolojik temellere dayanır ve sorunların kökenini bu faktörlere bağlar.⁴ Islahatnâmeler sadece geçmişe odaklanmayan aynı zamanda sağlam bir felsefî zemine dayanan ve uygulanabilir öneriler sunan eserler olarak da değerlendirilebilir. Bu tür eserler siyasetnâme geleneğinden doğmuş olup adeta Osmanlılar tarafından yeni bir forma dönüştürülmüştür. Bu bakımdan söz konusu eserler Osmanlı

1 Coşkun Yılmaz, “Osmanlı Siyaset Düşüncesi Kaynakları ile İlgili Yeni Bir Kavramsallaştırma: Islahatnâmeler”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 1, sy. 2 (2003): 301.

2 Cemal Kafadar, “Osmanlı Siyasal Düşüncesinin Kaynakları Üzerine Gözlemler”, *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce*, c. I (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003), 27.

3 Yılmaz, “Osmanlı Siyaset Düşüncesi Kaynakları ile İlgili Yeni Bir Kavramsallaştırma: Islahatnâmeler”, 301.

4 Yılmaz, “Osmanlı Siyaset Düşüncesi Kaynakları ile İlgili Yeni Bir Kavramsallaştırma: Islahatnâmeler”, 324.

resmî ideolojisinin kaynakları olarak da değerlendirilebilir; zira kullandıkları kavramlar ve getirdikleri eleştiriler Osmanlı düşünce dünyasının bir yansımasıdır. İslahatnâmeler aynı zamanda Osmanlı'dan günümüze uzanan yaklaşık dört yüz yıllık bir değişim sürecinin ürünüdür ve farklı perspektiflerin, yeni arayışların ve yerel düşüncenin tarihî köklerinden beslenirler.¹

Genelde siyasetnâme, özelde ise ıslahatnâme türünün ilk ve en önemli örneklerinden biri, Yavuz Sultan Selim ve Kanûnî Sultan Süleyman devri devlet adamlarından Sadrazam Lütî Paşa'nın *Âsafnâme* isimli eseridir.² Söz konusu eser, devrindeki idari meseleleri tahlil ederken çeşitli teklifler sunmasıyla da dikkat çeker. Fakat *Âsafnâme* her ne kadar kendisinden sonra gelecek devlet adamlarına bir rehber olma özelliği taşısa da müellifin fırsat buldukça kendi icraatlarını öne çıkarması ve bunlarla övünmesi de dikkatten kaçmaz.

Gelibolulu Mustafa Âlî (ö. 1008/1600) tarafından kaleme alınan *Nushatü's-Selâtin*, Bosnalı âlim Hasan Kâfî el-Akhisârî'nin (ö. 1024/1615) *Usûlül-Hikem fî Nizâmi'l-Âlem*, Koçi Bey'in *Koçibey Risalesi*, İbrahim Müteferrika'nın (ö. 1160/1747) *Usûlül-Hikem fî Nizâmi'l-Ümem*, Veysi'nin (ö. 1037/1628) *Hâb-nâme'si*, Kâtib Çelebi'nin (ö. 1067/1657) *Düstûrül-Ameli-İslâhi'l-Halel'i*, XVII. yüzyılda Ayn Ali Efendi'nin yazdığı *Risâle-i Vazîfe-hôrân ve Merâtib-i Bendeğân-ı Âl-i Osmân* adlı eserleri ıslahatnâme türünün en belirgin örnekleridir.³

Kanunnâmeler ve Defterler

Kanunnâme terimi Osmanlı Devleti idaresinde hususi bir ifadeye matuf olarak kullanılmış ve bununla genel olarak “padişahın hükümleri” kastedilmiştir. Zaman içinde bu terimin anlam katmanı gelişme göstermiş ve padişahın hükümleri dışında, paşaların veya vezirlerin uygulamaya koyduğu düzenlemeleri ve reform tasarılarını da içerecek şekilde genişlemiştir. Genellikle fıkıh eserlerine benzerlik gösterir ve konuların düzenlenmesi amacıyla kullanılır. Kanunnâmeler, çıkarıldıkları şekle göre beş kategoriye ayrılabilir:⁴

- 1 Yılmaz, “Osmanlı Siyaset Düşüncesi Kaynakları ile İlgili Yeni Bir Kavramsallaştırma: İslahatnâmeler”, 327.
- 2 Bk. Mübahat S. Kütükoğlu, “Lütî Paşa Âsafnâmesi”, *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan* içinde, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1991), 49-99.
- 3 Yılmaz, “Osmanlı Siyaset Düşüncesi Kaynakları ile İlgili Yeni Bir Kavramsallaştırma: İslahatnâmeler”, 302-316; Osman Köksal, “XVII. Yüzyılda Osmanlı Devletinde İslahat İhtiyacının Algılanışı ve İslahat Temayülleri”, *Osmanlı VII*, (1999): 162-164.
- 4 Halil İnalçık, “Kanunnâme”, *DİA*, c. 24 (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2001), 333-335.

1. Padişah Hükümleri Şeklindeki Kanunnâmeler: Bu kategori padişahın doğrudan çıkardığı hükümleri içerir.

2. Sancak Kanunnâmeleri: Sancaklar veya vilayetlerle ilgili düzenlemeleri içeren kanunnâmelerdir.

3. Belirli Gruplarla İlgili Kanunnâmeler: Belirli bir grup veya meslek grubu ile ilgili düzenlemeleri içeren kanunnâmelerdir.

4. Devlet Teşkilatlarıyla İlgili Kanunnâmeler: Devletin yönetim teşkilatları ve kurumları ile ilgili düzenlemeleri içerir.

5. Genel Kanunnâmeler: Genel düzenlemeleri ve kuralları içeren kanunnâmelerdir.

Bu kategorilere ayrılan kanunnâmeler, Osmanlı Devleti'nin yönetiminde ve düzenlemelerinde kullanılan önemli belgelerdir.

Osmanlı siyasi düşüncesi hem İslâm geleneğinden gelen etkileri hem de İç Asya bozkırlarının güçlü siyasal geleneklerini kendi özgün formuyla birleştirerek gelişmiştir. Bu bağlamda “yasa” kavramı Osmanlı düşüncesinde önemli bir rol oynamıştır. İslâm hukukuna (şer’î hukuk) ek olarak, Osmanlılar yasa koyma konusunda sistemli bir yaklaşım benimsemişlerdir. Bu durum özellikle Fatih Sultan Mehmed döneminde hayata geçirilen kanunnâme ile vurgulanmıştır.

Fatih Sultan Mehmed devrinde devlet, imparatorluk özellikleri kazanmaya başlamış; bu dönemde hazırlanan kanunnâme ise önemli bir dönüm noktası olmuştur. Fatih Kanunnâmesi kendi dönemini ve sonraki padişah devirlerini önemli ölçüde etkilemiştir.¹ Diğer taraftan kanunnâme Osmanlı İmparatorluğu’nun hukuki altyapısını oluşturan temel belgelerden biri olarak kabul edilir ve Osmanlı siyasi düşüncesinin hukuki boyutunu bir nevi tasvir eder. Son tahlilde Fatih Kanunnâmesi belirli hukuk alanlarında temel olma özelliği taşıması ve kendisinden sonraki padişahlara da örnek teşkil etmiştir.

Genel anlamda kanunnâmeler, Osmanlı Devleti’nin iç işleyişi, vergilendirme, ceza hukuku ve diğer önemli konularında yasa ve düzenlemeleri içerir. Söz konusu kanunnâmeler İslâm hukuku ile çelişmeden ve onunla uyum içinde olacak şekilde örfî hukuku da içermesi bakımından önemlidir.

1 Kanunnâme geleneğinin Sultan II. Mehmed ile başlatıldığını söylemek doğru olmayacaktır. Nitekim Fatih Sultan Mehmed kendi kanunnâmesinin başında “Bu Kânûnnâme atam ve dedem kânûnudur ve benim dahi kânûnumdur.” ifadesiyle kendisinden önceki Osmanlı padişahlarına atıf yapmaktadır. Bk. Abdülkadir Özcan, *Atam Dedem Kanunu – Kanunnâme-i Âl-i Osman* (İstanbul: Kronik Kitap, 2020), 3.

Kanunnâmeler ve bu alandaki defterler, Osmanlı siyasi düşüncesini anlamak için temel kaynaklar arasında yer alır. Bu belgeler ekonomik yapının, askerî sistemin ve toprak yönetiminin nasıl şekillendiğini ve düzenlendiğini ortaya koyar. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nun politika ve yönetim pratiği hakkında önemli bilgiler içerir. Bu nedenle kanunnâmeler Osmanlı siyasi sisteminin temelini oluşturan belgeler olarak büyük bir öneme sahiptirler.¹ Ayn Ali Efendi'nin *Kavânîn-i Âl-i Osmân* adlı kanunnâmesi, bu türün önemli bir örneğini temsil eder. Eser, Osmanlı İmparatorluğu'nda düzen ve düzensizlik arasındaki dengeyi sağlama amacını taşır. İşlevi bozulmuş sistemi düzeltmenin yolu olarak, sefer denetimlerinin ve tımar sisteminin düzenli bir şekilde kaydedilmesi ve tahrir ve nizamnâmelere uyulmasını önerir.² Bu kanunnâme, Osmanlı siyasi sisteminin düzenini yeniden tesis etmeye yönelik önemli bir kaynaktır.

Hezarfen Hüseyin Efendi, Tevkiî Abdurrahman Paşa, Eyyûbî Efendi ve Avni Ömer Efendi gibi birçok entelektüel ve devlet adamı tarafından çeşitli kanunnâmeler hazırlanmıştır. Bunlar Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli alanlarında düzenlemeler ve reform önerileri içeren mühim birer belge niteliğindedir. Ayrıca İdris-i Bitlisi tarafından hazırlanan *Kânûn-i Şehinşâhî* saltanat, hilafet, padişahın sahip olması gereken nitelikler gibi konuları ele aldığı için kanunnâme türünden ziyade siyasetnâme türüne daha yakındır.³

Adaletnâmeler

Adaletnâmeler Osmanlı hukuk sistemi içerisinde özel bir yere sahiptir. Bu belgeler, devlet erkânının reâyâ (halk) üzerindeki otoritesinin kötüye kullanılmasını önlemeye yönelik padişah fermanlarıdır. Adaletnâmeler genellikle genel nitelikteki emirlerden oluşur ve bu yönüyle kanunnâmelerle benzerlik gösterir. Ancak adaletnâmelerin temel amacı idarecilerin davranışlarını düzenlemek ve kamu hukukunu ilgilendirmek olduğu için kanunnâmelerden ayrılırlar.⁴

Bu fermanlar Osmanlı İmparatorluğu'nda adaletin sağlanması ve yöneticilerin yetkilerinin kötüye kullanılmasının önlenmesi amacıyla çıkarılmıştır. Adaletnâmeler, Osmanlı hukuk anlayışında “adalet” kavramının ne kadar

1 Howard, *Erken Modern Osmanlılar, İmparatorluğun Yeniden Yazımı*, 217.

2 Howard, *Erken Modern Osmanlılar, İmparatorluğun Yeniden Yazımı*, 216.

3 Abdülkadir Özcan, “Osmanlı Kanunnâmeleri”, *Osmanlı II*, (1996): 21.

4 Halil İnalçık, “Adaletnâme”, *DİA*, c. 1, (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1988), 346.

önemli olduğunu gösterir ve padişahın adaleti sağlama konusundaki kararlılığını yansıtır. Söz konusu belgeler, Osmanlı yönetim sistemindeki dengeyi sağlama ve halkın haklarını koruma amacını güder. Diğer taraftan adaletnâmelerin çıkarılması ve bunların gerekli merkezlere gönderilmesi bölgedeki idari yöneticiler adına belli başlı şikâyetlerin oluştuğunu da hatıra getirmektedir.

Osmanlı Devleti'nin sarsıntılı dönemlerinde adaletnâmelerin rolü ve önemi, devletin hukuk anlayışını ve yönetim pratiğini anlamada kilit bir noktadır. Bu dönemlerde şer'î (İslâmî) ve örfî (geleneksel) hukuk kurallarının ihlal edildiği, suistimallerin arttığı ve kaotik koşulların hüküm sürdüğü gözlemlenir. Söz konusu koşullar altında adaletnâmeler, devlet yöneticilerinin halka karşı kanunları usûl dışı uygulamalarını engellemek ve halkın haklarını korumak amacıyla çıkarılan fermanlar olarak ön plana çıkmıştır.

Adaletnâmelerin Osmanlı hukuk sistemindeki özel yeri ve işlevi, devletin hukuk anlayışı ve yönetim biçimi hakkında derinlemesine bir bakış sunar. Osmanlı İmparatorluğu adaletnâmeler aracılığıyla sadece hukuki düzenlemeler yapmakla kalmamış, aynı zamanda adaleti sağlama ve yönetimdeki ahlâkî değerlere bağlı kalma konusunda ciddi bir çaba göstermiştir. Adaletnâmelerin yaygınlaştığı dönemler, yönetimdeki zaafaların ve halk ile yöneticiler arasındaki gerilimin farkında olunduğunu ve bu sorunları çözmek için önemli adımların atıldığını gösterir.

Adaletnâmeler zulmü engelleyici ve toplumsal huzuru sağlama amacı taşıyan belgeler olarak, Osmanlı hukuk sisteminin sadece yasa koyucu değil, aynı zamanda adaleti koruyucu ve halkın haklarını gözetici bir rol üstlendiğini ortaya koyar. Adaletnâmelerin varlığı ve tatbik edilmesi Osmanlı Devleti'nin hukuk ve yönetim anlayışının yasaları belirlemekten öte, toplumun genel refahını ve adaleti gözetmek olduğunu gösterir.¹

XVIII. yüzyıl başlarında Sarı Mehmed Paşa (ö. 1717) tarafından kaleme alınan *Nesâyihu'l-Vüzerâ ve'l-Ümerâ* (Vezirler ve valiler için nasihat kitabı) isimli eser reâyâ-asker dengesinin titizlikle korunmasını öngören düşünceleri yansıtır:²

1 İnalçık, "Adaletnâme", 1:347; İsmail Kara, "Adaletnâmeler", *Osmanlı IV*, (1996): 213.

2 Norman Itzkowitz, *Osmanlı İmparatorluğu ve İslami Gelenek*, çev. İsmet Özel, (İstanbul: Şule Yayınları, 2002), 133.

“Re‘âyânın askerî sınıfa girmelerine dikkatle mâni olmak lazımdır. Zira re‘âyânın askerî sınıfa girmesinde lüzum hâsıl olursa, re‘âyâ azalır ve hazine tahsilâtının azalmasına sebep olan yol döşenir. Bu usullerle Devlet-i Âlî’nin bünyesi çürür. Hazine re‘âyânın mebzuliyetiyle vardır. Devlet onlarla vardır ve gelirler onlardan toplanır.”¹

Bu cümleler re‘âyâya karşı tutumun adalet dairesinin temsil ve devamında önemine işaret eder. Defterdar Mehmed Paşa’nın bazı fikirlerinde İbn Hal-dûn’un izlerine de rastlamak mümkün olmaktadır.²

Adaletnâmelerin incelenmesi Osmanlı devlet sisteminin en fazla hangi hususlarda dengesinin bozulduğu ve buna karşın nasıl tedbirler alınmaya çalışıldığı ile ilgili birinci elden kaynak sağlayacaktır. Osmanlı siyaset düşüncesine dair ipuçlarını yakalama imkânı veren adaletnâmeler, bu sorunlara karşı uygulanması gereken tedbirleri ve kanunları içerir, bu durum da onlara bir nevi siyasetnâme niteliği kazandırır. Bu bağlamda adaletnâmeler, Osmanlı İmparatorluğu’nun yönetim stratejileri, adalet anlayışı ve hukuk düzeni hakkın-da kapsamlı bilgiler sunar. Bu belgeler, devletin toplumsal ve siyasi dengeleri koruma çabasını ve yönetimdeki ahlâkî değerlere bağlılığını yansıtır. Aynı zamanda Osmanlı yöneticilerinin halkın refahını ve adaleti sağlama konusunda nasıl adımlar attığını gösterir; bu süreçte ortaya çıkan siyasi düşünce ve uygulamaların daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunur. Ezcümle adaletnâmelerin ayrıntılı bir şekilde incelenmesi, Osmanlı devlet yapısının ve yönetim anlayışının daha detaylı bir şekilde değerlendirilmesine imkân tanır.

Sefâretnâmeler

Devlet tarafından yabancı ülkelere gönderilen elçilerin seyahatleri esnasında tanık oldukları olaylar ve gözlemlerinin yanı sıra gerçekleştirdikleri siyasi görüşmelerle ilgili kaleme alınan eserler sefâretnâme olarak tanımlanmaktadır.³

Osmanlı elçileri kendi gözlem ve nakilleriyle Osmanlı dışı bir dünyanın varlığına dikkati çekmek isterler.⁴ Yazılan bazı sefâretnâmelerde Osmanlı coğrafyasında, özellikle de İstanbul’da bulunmayan düzenlemelerle ilgili tersten bir dil kullanılarak “keşke bizde de olsa” anlatımı üzerinden yapılması gere-

1 Itzkowitz, *Osmanlı İmparatorluğu ve İslami Gelenek*, 133.

2 Ejder Okumuş, “Defteri Mehmed Paşa’nın Nesâyihi’l-Vüzerâ ve’l-Ümerâ Başlıklı Eseri Çerçevesinde Siyaset Düşüncesi”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8, sy. 2, (2021): 457.

3 Nebi Bozkurt, “Sefâretnâme”, *DİA*, c. 36 (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2009), 288.

4 İlber Ortaylı, “Osmanlı’da 18.Yüzyıl Düşünce Dünyasına Dair Notlar”, *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce*, c. I (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003), s. 40.

ken reformlara dair mesaj verilmeye çalışılmıştır. Elçiler gittikleri ülkelerin iyi ve olumlu yanlarını öne çıkarmak suretiyle tavsiyede bulunurlar.¹ Siyasi görüşmelerin kayıt altına alınması sebebiyle önemli bir tarihî kaynak olan sefâretnâmeler, bu yönleriyle de siyasetnâmeler çerçevesinde değerlendirmeye alınabilirler. Ahmed Azmi Efendi tarafından yazılan *Prusya Sefâretnâmesi* (1790-1792) bu türe güzel bir örnek teşkil eder. Sefâretnâmesinde Osmanlı ve Prusya'yı mukayese eden Azmi Efendi, Prusya'nın iyi ve üstün yanlarına değinerek Osmanlı'da ne gibi reformlara ihtiyaç duyulduğunu eserinde anlatır.²

Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin *Fransa Sefâretnâmesi* (1720-21), Ebubekir Râtib Efendi'nin *Nemçe Sefâretnâmesi* (1791-92), Âmedî Said Gâlib'in *Fransa Sefâretnâmesi* (1802), Seyyid Mehmed Refî Efendi'nin *İran Sefâretnâmesi* (1807) Osmanlı'da kaleme alınan önemli eserlerden birkaçıdır.³

Siyâset-i Şer'iyye

İslâm dininde teorik açıdan 'dinin konusu' olamayan hiçbir mevzu yoktur. Tarih boyunca İslâm uleması devlet yönetiminden gündelik hayatın tüm unsurlarına kadar her konunun dinî bakımdan karşılığını anlamaya gayret etmişlerdir. Bu gayretlerin neticesi *fıkıh* ilminin doğmasına ve düşünme, anlama, tasnif edip hüküm çıkarma metodu olarak da "fıkıh usûlü"nün gelişmesine imkân sağlamıştır.⁴ Bu açıdan fıkıh; İslâm medeniyetinin toplum tasavvuru, ahlâkî ve hukukî düzenidir denebilir.⁵ Fıkıh ilminin bu kuşatıcılığı onun siyasetle de ilişkisini gerekli kılmıştır.⁶

"Bir topluluğun başına geçmek, onların işlerini yararlarına olacak biçimde yürütmek" anlamına gelen *siyaset* ile "dine, şeriata, hukuka uygun" manasındaki *şer'iyye* kelimelerinden müteşekkil olan "siyaset-i şer'iyye" siyasi otoritenin insanların faydasına olacak ve dinin temel ilkeleriyle çelişmeyecek şekilde düzenleme ve uygulama yapma yetkisi anlamına gelir.⁷

1 Kemal Beydilli, "Sefâretnâme", *DİA*, c. 36 (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2009), 293.

2 Cahit Yalçın Bilim, "XVIII.-XIX. Yüzyıllarda Osmanlı Sefâretnâmeleri", *Osmanlı VII*, (1999): 207.

3 Bu konuyla ilgili daha detaylı bilgi için bk. Faik Reşit Unat, *Osmanlı Seferleri ve Sefâretnâmeleri*, haz. Bekir Sıtkı Baykal, Ankara: TTK Basımevi, 1968.

4 Abdullah Sabit Tuna, "Osmanlı Siyasetnâme Geleneği İçinde Dede Cöngi'nin Yeri ve Eserinin Tahlili", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2011), 1-2.

5 Recep Şentürk, *Açık Medeniyet Çok Medeniyetli Dünya ve Topluma Doğru*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2010), 141.

6 Fıkıh konusunda daha geniş bilgi için bk. Recep Şentürk, *İslam Dünyasında Modernleşme ve Toplum Bilim*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 1996), 69-125.

7 H. Yunus Apaydın, "Siyâset-i Şer'iyye", *DİA*, c. 37 (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2009), 299.

Siyaset-i şer'îyyenin amacı adaletin yerini bulması, haksızlığı yapanın karşılıksız bırakılmaması, hakkın hak sahibine teslimi, kimsenin adaletsizliğe uğratılmaması ve kamu yararının oluşturulması olarak özetlenebilir.¹

Fıkıh usûlünde kullanılan *maslahat*, *istihsan*, *sedd-i zerâ'i* gibi kavramlar, siyaset-i şer'îyye kavramıyla yakından ilgili olmakla birlikte yer yer birbirlerinin yerlerine de kullanılmışlardır. İslâm tarihindeki siyasi idarelerin yapısı ve işleyişi, yetki ve uygulamaları, Osmanlı devletindeki örfî ile şer'î hukuk ilişkisini konu edinen çalışmalar, siyaset-i şer'îyye kavramı çerçevesinde ele alınıp tartışılan meselelere misal teşkil eder.²

Siyaset-i şer'îyye kavramı, İslâm hukukunda işlevsel bir yere sahiptir. Bu sebeple de tarihî süreç içerisinde farklı fıkıh ekolleri tarafından farklı tanımlamalar getirilmiştir. Bu kavramı İslâm siyaset literatürüne kazandıran ilk kişinin İbn Teymiyye olduğu rivayet edilmektedir.³ Tam ismi *es-Siyâsetü's-Şer'îyye fî İslâhi'r-Râ'î ve'r-Râ'îyye* olan İbn Teymiyye'nin eseri fıkıh kitapları içinde ayrı bir dal oluşturarak siyasetnâme türünün en meşhur örneklerinden birisi olarak kabul edilmiştir. Memlûk sultanı Muhammed b. Kalavun'a (ö. 1342) hitaben yazılmış olduğu tahmin edilen eser, İslâm hukukunun konularını ele almasının yanı sıra nasihatnâme mahiyeti de taşımaktadır.⁴

İbn Teymiyye dışında bu kavramın ortaya çıkıp gelişmesinde Mâverdî (ö. 1058), Ebû Ya'lâ el-Ferrâ (ö. 1066), Şihâbüddin el-Karâfî (ö. 1285), İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 1350) ve Burhaneddîn Trablusî (ö. 1516) etkili olan isimlerdir. Osmanlı döneminde ise bu alanda telif edilmiş en meşhur eser Dede Cöngî Efendi (ö. 1567) tarafından Arapça olarak yazılan *es-Siyâsetü's-Şer'îyye* adlı risaledir. Mezkûr risale XVI. yüzyıldan itibaren defalarca tercüme edilmiştir. Bununla birlikte Osmanlı döneminde karşılaşılan eserler çoğunlukla İbn Teymiyye'nin "*es-Siyâsetü's-Şer'îyye*" isimli eserinin Osmanlıca tercümeleridir. Dede Cöngî Efendi zikrettiğimiz risalesinde devlet erkânına devleti şer'î hükümlere göre yönetmenin esaslarını dile getirmekte, zamana ve mekâna göre değişiklik gösterebilen hükümlerin ve ta'zir cezaları gibi düzenlemelerin nasıl yapılması gerektiğine dair yukarıda zikrettiğimiz fakihlerin klasik eserlerinden istifade ederek bilgiler sunmuştur.⁵

1 Apaydın, "Siyâset-i Şer'îyye", 37: 302.

2 Tuna, "Osmanlı Siyasetnâme Gelenegi İçinde Dede Cöngî'nin Yeri ve Eserinin Tahlili", 3.

3 Bu iddia Adnan Koşum tarafından dile getirilmektedir, bk. Adnan Koşum, "İslam Hukukunda Siyaset-i Şer'îyye Kavramı", *İslami Araştırmalar Dergisi* 16, sy. 3 (2003): 351.

4 İbn Teymiyye, *Siyâset, es-Siyâsetü's-Şer'îyye*, çev. Vecdi Akyüz, (İstanbul: Dergah Yayınları, 1999), 5.

5 Tuna, "Osmanlı Siyasetnâme Gelenegi İçinde Dede Cöngî'nin Yeri ve Eserinin Tahlili", 7.

Siyâset-i şer'iyye hakkında yapılan teorik açıklamalarla birlikte fıkıh tarihindeki uygulamalar incelendiğinde nassların yorumlanmasını sağlayan metodolojik bir ilke olmasının ötesinde onun kanunlardaki açıkları kapatan ve kötüye kullanılmasının önüne geçen rasyonel bir ilke olarak görülmesi daha isabetli olacaktır. Siyâset-i şer'iyye toplumun dünyevi ihtiyaçlarının giderilmesi hususunda aklın merkeze alındığı üst ilkenin din tarafından belirlendiği geniş bir manevra imkânı sunar. Bu alanın açılması Müslüman âlimlere farklı kültür, örf ve âdetlerden devlet yönetimi, adaletin tesisi, asayiş ve refahın sağlanması gibi konularda faydalanma ve bu farklı tecrübeleri dönüştürüp benimseme imkânı sağlamıştır. Böyle bir imkânın varlığı İslâm toplumlarına temel ilke ve istikametten sapmadan farklılıklara açık ve dinamik bir sosyal yapı inşa etme yolunu açmıştır. İslâmın ilk yıllarından Osmanlı Devleti'nin son zamanlarına kadar bu anlayış her daim var olmuştur.¹

Osmanlı siyasi düşüncesinin derinlemesine anlaşılması ve siyasetnâmelerin doğru bir şekilde değerlendirilmesi sadece "siyasetnâme" olarak adlandırılan eserlerin incelenmesiyle sınırlı kalmamalıdır. Osmanlı düşüncesinin daha sağlam bir teorik çerçeveye oturtulması için fıkıh, kelam, edebiyat ve tarih gibi disiplinlerin katkısı da göz ardı edilmemelidir. Söz konusu disiplinler, Osmanlı siyasi düşüncesinin çeşitli yönlerini aydınlatarak daha bütüncül bir anlayış sunacaktır. Örneğin tarih eserleri siyasetnâmelerin yazıldığı dönemin sosyo-politik vaziyetini ve tarihî perspektifini anlamamıza yardımcı olur. Bu durum da siyasetnâmelerin yalnızca döneminin bir yansıması olmadığını; belli bir süre içerisinde oluşan birikimin bir aksi olarak karşımıza çıktığını gösterir. Diğer taraftan kronikler yardımıyla siyasetnâme metinlerinde bir iki cümle ile geçirilen hadiselerin arka planını daha ayrıntılı görme imkânı yakalamış oluruz.

Disiplinlerarası yaklaşım Osmanlı siyaset düşüncesinin ve siyasetnâmelerin daha kapsamlı bir şekilde anlaşılmasına imkân tanıyacak ve bu alandaki çalışmalar için zengin bir temel oluşturacaktır. Osmanlı siyasi düşüncesini sadece siyasetnâmeler üzerinden değil, aynı zamanda bu geniş yelpaze üzerinden değerlendirmek hiç kuşkusuz daha derinlemesine analizlere kapı aralayacaktır.

1 Apaydın, "Siyâset-i Şer'iyye", 37: 303.

Tarihî Kaynak Olarak Siyasetnâmeler

Yüzyıllardır yazılagelen her türlü eserin, kaleme alındığı zamandan bağımsız olarak düşünölemeyeceğı aşıkârdır. Ortaya konulan eserler yazıldığı dönemin dilinden düşöncesine, üslup anlayışından siyasi ve toplumsal yaşamına kadar birçok unsuru bünyesinde barındırır. Bu yönüyle siyasetnâmeler, tarih çalışmaları için muazzam bir kaynak olarak karşımıza çıkar.

Birçok disiplinde olduğu gibi tarih disiplninde de yeni teoriler ortaya konulmuş ve farklı ekoller ortaya çıkmıştır. Özellikle tarih yazımı konusunda yaşanan bu gelişmelerde devlet merkezli tarih yazımı olarak karşımıza çıkan siyasi tarih yerine farklı tarih yazım metodları ortaya konulmuştur. Tüm bu ekollerin genel seyrine baktığımızda artık makro tarihçilik kadar gündelik yaşamı dikkate alan ve kişisel hikâyelere yer veren mikro tarih yazımının da yaygınlık kazandığını görürüz. Siyasi ve ictimai gelişmelerin arka planındaki düşönceyi anlamak açısından sosyal ve entelektöel tarih yazımının da gelişmekte ve yaygınlık kazanmakta olduğunu görmekteyiz. Zira artık tarihçiler için resmî söylem ve ideolojinin merkeze alındığı siyasi tarihin yerini, bilinmeyeniy ortaya çıkarmak açısından mikro tarih veya farklı bir derinlik sunması açısından düşönce tarihçiliğı veya entelektöel tarihçilik alacaktır.¹

Şüphesiz ki siyasetnâmeler siyasi tarih açısından daha net bilgilere ulaşmamıza yardımcı olur. Farklı bir bakış açısıyla değerdendirildiğinde siyasetnâmeler bize dönemin tarihini farklı açılardan okuma imkânı verir. Bizim de çalışmamızın ana konusu olan Osmanlı düşöncesinin keşfedilmesi hususunda siyasetnâmeler oldukça merkezî bir yer tutmaktadır. Siyasetnâmelerin ele aldığı konular kısaca açıklanamayacak kadar geniş ve çeşitli olsa da, muhataplarına ilişkin tavsiyeleri, teorilerini temellendirdikleri tarihî miras ve hatta düşöncelerini dile getirirken kullandıkları üslup ve kavramlar, müelliflerin fikir dünyasına dair bilgi sahibi olmamız açısından son derece önemlidir. Çünkü bu yönüyle siyasetnâmeler İslâm siyaset düşöncesinin anlaşılmasını sağlamakta birinci el kaynaklara yakın durmaktadır.

Diğer taraftan siyasetnâmeler önerdikleri reformlarla sosyal tarihçilik açısından önem arz ederler. Zira bu reformlar sadece devletin bekası için değil,

1 Farklı tarih yazımı ve ekolleriyle ilgili kaynak bir çalışma için bk. Georg G. Iggers, *XX. Yüzyılda Tarih Yazımı, Bilimsel Nânellikten Postmodernizme*, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.

aynı zamanda toplumun ıslahı içindir. Bu açıdan toplumun hangi yönlerinde bozulmaların meydana geldiğini anlama imkânı verirler.

Siyasetnâmelerin yazıldıkları dönemde kullandıkları dil ve üslup sadece o dönemin dil yapısına veya kelime hazinesine dair ipuçları sağlamaz, aynı zamanda dönemin estetik anlayışını da yansıtır. Bu açıdan siyasetnâmeler edebiyat tarihçileri için de vazgeçilmez kaynaklar arasındadır.

Genel itibarıyla kriz dönemlerinin eseri olan siyasetnâmeler, krizin nasıl aşılaacağı sorusuna cevap ararlar. Muadili olan Batı siyasetnâmelerine kıyasla Osmanlı siyasetnâmeleri devrimci değil, reformcu/ıslah edici nitelik taşır. Devletin ve sosyal yapının en fazla sarsıldığı dönemde dahi sisteme yönelik bir eleştiri yerine, siyasetin araç ve aktörlerine yönelik tenkit göze çarpmaktadır. Bu yönüyle siyasetnâmelerin tarihî açıdan değerlendirilmesi bize yazıldıkları dönemin dünya algısı ve stratejik zihniyetiyle ilgili ciddi veriler sağlar.

İNCELEME

ŞİRÂZÎ VE DÜSTÛRÛ'L-VÜZERÂ'SI

Alâî b. Muhibbî eş-Şîrâzî'nin Hayatı ve Eserleri

Düstûrû'l-Vüzerâ isimli eserin müellifi olan Alâî b. Muhibbî eş-Şîrâzî, Sultan II. Selim (1524-1574) zamanında yaşamıştır. Çeşitli kaynaklarda ismi Alâüddin Ali b. Muhyiddîn Muhammed olarak zikredilmekte ve Alâî mahlası ile meşhur olduğu belirtilmektedir.¹ Telif etmiş olduğu *Düstûrû'l-Vüzerâ* isimli eserinde kendi ismini Alâî b. Muhibbî eş-Şîrâzî eş-Şerîf olarak yazmıştır.²

Doğduğu ve yaşadığı yer hakkında elimizde net bilgiler bulunmamakta; fakat isminde yazmış olduğu nisbetten Şirazlı olduğu tahmin edilmektedir. Eserini 966 (m. 1558/59) yılında Kanûnî'nin oğlu Şehzade Selim'in lalası olan Mustafa Paşa'ya sunmak amacıyla kaleme almıştır. O yıllarda Lala Mustafa Paşa'nın Konya'da Şehzade Selim ile bulunması müellifin de yakın bir coğrafyada yaşamış olma ihtimalini hatıra getirmektedir. Diğer taraftan istinsah ettiği bazı eserlerin ferağ kayıtlarından kendisinin Konya'da ve İstanbul'da bulunduğu dair izlere rastlanmaktadır.³ Arapça ve Farsçaya bu dillerde şiir yazabilecek derecede vakıf olan Şîrâzî'nin Mevlevî tarikatına mensup olduğu ve bir dönem Mesnevîhân olarak vazife yaptığı bilinmektedir.⁴ Kendisi *Mesnevî-i Ma'nevî* üzerine bazı risaleler de kaleme almıştır.

Müellif İslâmî ilimlerin farklı alanlarında eser telif etmiştir. Bu eserler umumiyetle Kur'ân ilimleri, kelâm, mantık, Arap dili, tasavvuf ve siyaset alanlarındadır. Yaptığı tercüme ve telif ettiği eserlere dair bilgiler şu şekildedir:⁵

1- *Risâletü'l-Esile ve'l-Ecvibe fî İlmi't-Tefsîr ve'l-Hadîs*: Kaynaklarda Hanefî müfessiri olarak da zikredilen Şîrâzî'nin⁶ bu eseri devrindeki devlet adamlarından Silahdar Cafer Paşa'ya ithaf edilmiştir. Eser Müşkilü'l-Kur'ân ve Müşkilü'l-hadîs ilimleri bağlamında kaleme alınmıştır.

1 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, c. I, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007), 198.

2 Alâî b. Muhibbî eş-Şîrâzî, *Düstûrû'l-Vüzerâ*, Hekimoğlu Ali Paşa 788, vr. 91a.

3 Mehmet Akif Alpaydın, "Alâî b. Muhibbî eş-Şîrâzî ve Müşkilü'l-Kur'ân'a Dair Risâlesi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28, (2019/2): 439.

4 Alpaydın, "Alâî b. Muhibbî eş-Şîrâzî ve Müşkilü'l-Kur'ân'a Dair Risâlesi", 440.

5 Şîrâzî'nin eserleri hakkında derli toplu bilgi için ayrıca bk. Alpaydın, "Alâî b. Muhibbî eş-Şîrâzî ve Müşkilü'l-Kur'ân'a Dair Risâlesi", 441-446.

6 Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemül-Müellifîn*, Beyrut, Mektebetü'l Müsenna, Ts., c. VII, s. 204; Hayreddin ez-Zirikli, *el-A'lâm*, Beyrut, Dârü'l-İlm li'l-Melâyin, 2002, c. V, s. 11.

2- *Tefsîru Sûreti Leyleti'l-Kadr*: Ağırlıklı olarak Beyzâvî'nin (ö. 1286) *En-vârü't-Tenzîl*'i ve diğer başka tefsirlerin de kullanıldığı eser, Kadir suresi tefsiri olup Arapçadır.¹

3- *Mevâhibü'r-Rahmân fî İ'râbi Cüz'i'l-Ahîr mine'l-Kur'an*: Eser Mushaf'ta son cüzde yer alan ayetlerin irabına dairdir. Son cüzden önce isti'âze, Besmele ve Fâtiha sûresinin i'râbı da yapılmıştır.²

4- *Şerhu Âyeti'l-Kürsî*: Bakara suresinin 255. ayetinin tefsiridir.

5- *Risâle Fî Ma'ânî Esmâ'illâhi'l-Hüsnâ*: Arapça kaleme alınan eser es-mâü'l-hüsnâdaki isimlerin açıklamalarını içermektedir. Alâî-i Şîrâzî *Düstûr-ü'l-Vüzerâ* isimli eserinde bu risalesinden şu şekilde bahsetmektedir:

İsm-i a'zam oldur ki kaçan anun-ıla du'â olunursa du'â müstecâb olur. Ve ism-i a'zamda ulemânun ihtilâfı çokdur. Metâlib-i âliyeden birisi ism-i a'zamun tahkikidir ve bizüm bu matlab için bir garrâ risâlemüz vardır ki cemî'-i esmâüllâh ve ism-i a'zama müstemildür ve envâ-i tahkîk ü tedkîk ki ism-i a'zam hakkında vâkî' olmuştur, eger kelâm-ı kavm ve eger zâde-i tab' fi'l-cümle ol risâlede mu'ayyen ü mübeyyen olmuştur. Andan taleb olına.³

6- *Mevâkıf-ü'l-Gâyât fî Esrârî'r-Riyâzât*: Yine esmâ-i hüsnâ üzerine kaleme alınmış bir risaledir. İsimlerin açıklamaları tasavvufi olarak izah edilmektedir. Risale müellifin diğer başka eserlerinin de yer aldığı Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Reşid Efendi koleksiyonu, 887 numarada kayıtlı mecmua içerisindedir (146a-166b).

7- *Lübbü's-Siyer li-Ahvâli Seyyidi'l-Beşer*: Cemâleddin el-Kâzerûnî'nin (ö. 1357) Hz. Peygamber aleyhisselâmın hayatına dair kaleme aldığı *Ravza-tü'l-Ahbâb* adlı eserin telhis edilmiş şeklidir. 945/1539'da Alâî'nin kaleminden çıkan nüsha Konya Mevlana Müzesi 114 numarada kayıtlıdır.

8- *Hâşiye Şâfiye alâ Dîbâceti'l-Vâfiye*: Radıyyüddin el-Esterâbâdî'nin (ö. 1289'dan sonra), İbnü'l-Hâcib'in (ö. 1249) *el-Kâfiye* isimli eseri üzerine yaptığı üç şerhten biri olan *el-Vâfiye fî Şerhi'l-Kâfiye* isimli eserin dîbâcesi üzerine kaleme alınmış bir hâşiyedir.⁴ Müellif hattı nüsha, yazarın bazı risale-

1 Müellif hattı nüshası için bk. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Reşid Efendi, nr. 887, 108a-119b.

2 Alpaydın, "Alâî b. Muhibbî eş-Şîrâzî ve Müşkilü'l-Kur'an'a Dair Risâlesi", 441. Nüsha için bk. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Kadızâde, nr. 16, 40a-163a.

3 Alâî eş-Şîrâzî, *Düstûr-ü'l-Vüzerâ*, 117b.

Düstûr-ü'l-Vüzerâ'ya yapacağımız atıflarda esas aldığımız Hekimoğlu Ali Paşa 788 numarada kayıtlı nüshanın varak numaraları kaydedilecektir.

4 Alpaydın, "Alâî b. Muhibbî eş-Şîrâzî ve Müşkilü'l-Kur'an'a Dair Risâlesi", 443.

lerinin de içerisinde yer aldığı Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Reşid Efendi koleksiyonu 887 numarada kayıtlıdır (vr. 31a-46b).

9- *Hâşiye-i Latîfe alâ Şerhi Âdâbi'l-Bahs*: Kemâleddin Mesud eş-Şîrvânî'nin (ö. 1500), Şemseddin el-Semerkindî'nin (ö. 1303) *Âdabü'l-Bahs* üzerine kaleme aldığı şerhe yapılan bir hâşiyedir. Risale, Reşid Efendi 887 numaradaki yazmanın 5a-30a varakları arasında yer almaktadır.

10- *Netîcetü's-Sülûk*: Siyaset ilmi konusunda Gazzâlî (ö. 1111) Farsça olarak *Nasihatü'l-Mülûk* adlı bir eser kaleme almış; daha sonra bu eser *et-Tibrü'l-Mesbûk fî Nasihati'l-Mülûk* adıyla Arapçaya çevrilmiştir. Kayıtlardan anlaşıldığı üzere Alâî b. Muhibbî söz konusu Arapça tercüme *Netîcetü's-Sülûk fî Tercemeti Nasihati'l-Mülûk* ismiyle Osmanlı Türkçesine aktarmıştır.¹ Alâî bu tercümesini Kanûnî Sultan Süleyman'ın oğlu Şehzade Bayezid'in yakınlarından olan Sinan Bey için hazırlamıştır. Eser bir mukaddime, iki makale ve yedi bâb üzere tertip edilmiştir. Söz konusu tercüme kısaca *Netîcetü's-Sülûk* olarak da bilinmektedir.²

Bunlarda başka Şîrâzî'nin tasavvuf ve *Mesnevî* mihverinde kaleme aldığı *Ezhâr-ı Mesnevî*, *Şerh-i Dîbâce-i Mesnevî*³ ve *Usûlü'l-Fusûl*⁴ adlı eserleri de bulunmaktadır. Ayrıca tasavvuf sahasında zikrullahı dair *Miftâhu'l-Felâh*,⁵ ruha dair *Mevâhibü'l-Fettâh*⁶ ve bazı tasavvufî ıstılahları açıkladığı *Fütûhu'l-İrşâd li-Tullâbi'r-Reşâd* adlı eser ve risaleleri de mevcuttur.

Düstûrî'l-Vüzerâ isimli risalesinde müellif, ilm-i vefk, cifr, tıbb-ı ruhânî, istihrâc-ı esmâ, ilm-i kıyâfet, firâset, riyâfet, ihtilâc, ilm-i kef ve diğer garip ilimlerde maharet sahibi olduğunu ifade etmektedir.⁸ Bu bilgiler bize müellifin sadece zâhirî ilimlerle değil, bâtınî ilimlerle de meşgul olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda mezkur eserde geçen birtakım Arapça, Farsça şiirleri ve veciz ifadeleri Türk diline manzum olarak tercüme etmesi onun şâirâne bir

1 Bu eser *Nasihatü'l-Mülûk Tercümesi* adıyla Hekimoğlu 788 numarada kayıtlı görünmektedir; fakat nüshada görünen ismi "Kitab-ı Adâbu'l-Mülûk"tur. Bk. el-Gazzâlî, *Netîcetü's-Sülûk fî Tercemeti Nasihati'l-Mülûk*, Hüsrev Paşa 313, Pertevniyal 1011, Nurosmaniye 2256; *Netîcetü's-Sülûk fî Nasihati'l-Mülûk*, Lala İsmail 245, Pertevniyal 1011, Pertevniyal 423.

2 Kâtib Çelebi, *Keşfüz-Zumûn*, c. IV, s. 1568; c. I, s. 308.

3 Ankara Üniversitesi Yazmaları, nr. B35, 33b-36b.

4 Konya Mevlânâ Müzesi Yazmaları, nr. 114, 107a-148b.

5 Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Reşid Efendi, nr. 887, 47a-102b.

6 Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 3467, 74a-80a.

7 TSMK, Hazine, nr. 250.

8 Alâî eş-Şîrâzî, *Düstûrî'l-Vüzerâ*, vr. 123a.

tarafı olduğuna işaret etmektedir. Nitekim eserlerinde kendisine ait manzumelere de tesadüf edilmektedir.

Müellifin ölüm tarihi olarak birçok kaynakta hicri 945 (m. 1538) yılı zikredilmektedir.¹ Kâtib Çelebi *Keşfü’z-Zunûn*’unda Şîrâzî’nin Beyzâvî’nin *Envâr-ru’t-Tenzîl ve Esrâr-ru’t-Te’vîl* tefsirine yazdığı haşiye hakkında bilgi verirken müellifin 945 yılında öldüğünü dile getirir. Fakat yine aynı eserinde Kâtib Çelebi *Düstûr-ül-Vüzerâ* isimli eserin yazılış tarihi olarak hicri 966 (m. 1559) yılını gösterir.² Şîrâzî’nin *Düstûr-ül-Vüzerâ* isimli risalesinin elimizdeki nüshaları müellif nüshası değildir; fakat hicri 1112 ve 1123 (m. 1700 ve 1711) tarihli iki istinsah nüshası mevcuttur. Bu nüshalarda metne düşülen şerh kayıtlarındaki bilgilerde “Ahterî” ibaresi vardır.³ Burada kastedilen kaynağın Muslihuddin Mustafa b. Şemseddin Karahisârî tarafından 1545 yılında hazırlanan *Ahterî-i Kebîr* olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü şerhlerde verilen kelimeler ve anlamları birebir *Ahterî-i Kebîr*’deki bilgilerle örtüşmektedir. *Ahterî-i Kebîr* 1545 yılında kaleme alınmıştır. *Düstûr-ül-Vüzerâ* ise hicri 966 (m. 1559) yılında yazılmıştır. Aynı zamanda gelecek bölümlerde değinecek olduğumuz eserin sebab-i telifinde müellifimiz Türkî diliyle bir eser telif etmek niyetinde olduğunu söyler. Bu bağlamda *Ahterî-i Kebîr*’in şerh kayıtlarında kaynak olarak gösterilmesi gayet manidardır. Çünkü müellifimiz hayli tekellüflü olan Arapça kelimelerin anlaşılması için bazı kelimeleri *Ahterî-i Kebîr*’den faydalanarak Türkçe karşılıklarını vermiştir. Şîrâzî’nin ölüm tarihini net olarak bilemesek de bu bilgiler dâhilinde onun hicri 966’dan (m. 1559) sonra vefat ettiğini tahmin etmekteyiz.

Düstûr-ül-Vüzerâ

Eserin Adı

Arapça “düstûr” kelimesi ile vezir kelimesinin çoğulu olan “vüzerâ” birleşiminden oluşan *Düstûr-ül-Vüzerâ* terkibi “vezirlerin yasası” veya “vezirlerin kanunu” olarak tercüme edilebilir.

İslâm toplumlarının siyasetnâme geleneği içerisinde yazılmış benzer isimde birçok siyasetnâme mevcuttur. Gıyasüddin b. Hümâmiddin Hândmîr ve Sultan Hüseyin Vâiz-i Esterâbâdî tarafından aynı isimde vezirlere yönelik yazılan eserlere rastlamak mümkündür.

1 Kâtib Çelebi, *Keşfü’z-Zunûn*, c. I, s. 198; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu’cem-ül-Müellifin*, 204; Hayreddin ez-Zirikli, *el-A’lâm*, c. V, s. 11.

2 Kâtib Çelebi, *Keşfü’z-Zunûn*, c. II, s. 625.

3 Alâî eş-Şîrâzî, *Düstûr-ül-Vüzerâ*, vr. 120a-b.

Eserin Yazılış Amacı ve Tarihi

Alâî-i Şîrâzî eserinin başında uzun zamandır ulemanın ve fuzalanın eserlerinde araştırmalar yaptığını ve şimdiye kadar pek söylenmemiş fikirler ortaya koymak niyetinde olduğunu söyler. Diğer taraftan bu durumun tam ve genel bir faydaya ulaşabilmesi için Türk diliyle yazmak istediğini ifade eder.¹

Müellife göre kendi devrinin insanları lafız seviyesinde olmalarına rağmen bir an önce manaya ulaşmak istemektedirler. Yani tam olgunlaşmadan sonuca ulaşmak isteyip bu hususta acele etmektedirler. Alelacele karıştırılan kitaplardan manayı idrak etmek mümkün değildir. Dönemin geçerli ilimleri hakkında ise birçok kitap vardır ve bu kitapların ehli de çoktur. Lakin vezirler ve İslâm emirlerinin hayat hikâyelerini Türk diliyle anlatan yeni ve faydalı eser yoktur. Buna binaen müellifimiz büyük vezirlerin ve cömert emirlerin sirtelerini anlatmak için bu sultanların hizmetlerinde bulunmuş ve onların sırrını korumuş, gece gündüz onlarla hemhâl olmuş vezirlerin ince fikirlerini beyan etmek ve geçmişteki vezirlerin faydalarını anlatmak için bu eseri Türk diliyle yazdığını ifade etmektedir.²

Alâî-i Şîrâzî Arapça ve Farsça eserlerden konuyla ilgili önemli bilgileri derleyerek ve kendi kalbine doğanlar ile bazı gaybî addettiği vâridâtı da buna ilave ederek eserini tedvin ettiğini söyler. *Düstûrû'l-Vüzerâ* devrin sadrazamı ve aynı zamanda II. Selim'in lalası olan Mustafa Paşa'ya sunulmak niyetiyle kaleme alınmıştır.³

Risalenin hatime kısmında ise müellifimiz şevket ve azamet sahibi kişilerin telifine çok çaba gösterdiği bu eseriyle kendisini kabul etmeleri ve yine kendisini cahillerden saymamaları ricasında bulunur.⁴ Hiç şüphesiz Alâî-i Şîrâzî gibi derin bir âlimin bu tarz cümlelerini birer tevazu ifadesi olarak kabul etmek gerekir.

Eserin Dili ve Üslûbu

XVI. asır -bilhassa ilk yarısı- birçok tarihçi tarafından Devlet-i Aliyye'nin ihtişam asrı olarak kabul edilir. Klasik dönem içerisinde değerlendirilen bu zamanda Osmanlı uleması Arapça, Farsça ve Türkçe kıymetli eserler kaleme

1 Alâî eş-Şîrâzî, *Düstûrû'l-Vüzerâ*, vr. 91a-b.

2 Alâî eş-Şîrâzî, *Düstûrû'l-Vüzerâ*, vr. 91b.

3 Alâî eş-Şîrâzî, *Düstûrû'l-Vüzerâ*, vr. 92a.

4 Alâî eş-Şîrâzî, *Düstûrû'l-Vüzerâ*, vr. 123b.

almışlardır. Bunun yanında söz konusu eserlerin hemen hepsinde dikkat çekici bir sebep-i telife tesadüf edilmektedir. Risalemizin müellifi Alâî b. Muhibbî eş-Şîrâzî de yaşamış olduğu zaman diliminde vezirler ve İslâm emirlerinin hayat hikâyelerini anlatan Türkçe yeni ve faydalı eserlerin kaleme alınmadığından yakını ve bu alandaki yetersizliğe dikkat çeker. Niyeti Türkçe yazarak eserin herkese faydalı olmasını sağlamaktır. Vezirler ve İslâm emirlerinin hayatıyla ilgili Arapça ve Farsça eserlerin mevcudiyetine karşın, yukarıda zikrettiğimiz sebeplerden dolayı müellifimiz eserini Türkçe yazmıştır. Bunu kendisi şu şekilde ifade etmektedir:

...el-hakîru'n-nahîf Alâî b. Muhibbî eş-Şîrâzî eş-Şerîf eydür ki: Müddet-i medîd ve ahd-i ba'îd idi kim hâtır-ı fâtıra her zamân belki her ân şöyle hutûr iderdi ki fuzalânun te'lîfâtından ve ulemânun tasnîfâtından bir nevbâve-i fikr-i bikri istinbât [u] istihrâc eyleyüp Türkî diliyle tercemeye kılup fâ'idesi âmm ve â'idesi tamâm olmak eclicün egerçi kim şân-ı letâfet-nişân-ı ebnâ-yı zamân bir mertebede latîf ve bir mesâbede zarîfdir ki arâ'is-i gavânî-i me'ânî minessa-i elfâzda henüz cilveger olmadın husûl-i tamâm-ı murâda vusûl kâd iderler, fe-keyfe ki lügâtı tashihinde tasfih-i kitâb ve idrâk-i me'ânisinde fi'l-cümle te'emmül ü te'enniye irtikâb ideler. Ve çün kim ulûm-ı mütedâvilede tasnîfât u te'lîfât hadden bîrûndur ve hem zamânemüzde ehli dahi çokdur ammâ vüzerâ vü hükkâm ve ümerâ-i İslâm'un sîretinde Türkî diliyle te'lif-i cedîd ve tasnîf-i müfîd yokdur. Binâen alâ-hâzâ ben fakîr-i kesîrû't-taksîr, vüzerâ-i izâm ve ümerâ-i kirâmın sîretleri için ve selâtîn-i esâtînün hîdmetlerinde hıfz-ı esrâr ve mürâât-ı evkât-ı leyl ü nehâr ve sehat u rızâlarında vüzerânun hazm ve teyakkuzları beyânında ve vüzerâ-i mâziyenün neşr-i avâ'idlerinde ve bess-i fevâ'idlerinde bu risâle-i şîrîn-makâleyi Türkî dili ile mütercem kıldum ve Arabî ve Fârisî kitâblarından bu mebhase müte'allik dürer ü gurerlerini intihâb idüp karîha-i tab'umdan sâdır olan vâridât-ı gaybiyyeyi dahi bile zamm kılup ebced bilmek kuvveti ile degül, belki eb ü cedd mu'âvenetiyle mübeyyen ü müberhen ve mufassal u mu'ayyen zikr eyledüm (91a-b).

Eserin yazıldığı 966/1558-59 yılı göz önünde bulundurulduğunda dönemin dilinin Arapça ve Farsça ibareler açısından zengin bir nitelik taşıdığı söylenebilir. Şîrâzî konunun anlatımında veciz ifadelere, şiir ve hikâyelere sıklıkla başvurmuştur. Özellikle Arapça vecizeler ve Farsça şiirlerin metne dâhil edilmesi esere edebî açıdan zenginlik katmıştır. Bununla beraber Türk diliyle başlayan anlatının Arapça vecize ve Farsça şiirlerle devam etmesi yer yer eseri tekellüflü bir hâle büründürmüştür. Bu durum anlatılan konunun ayet, hadis ve dualarla desteklendiği kısımlarda Türkçe mana verilmeksizin sadece Arapçalarının yazılmasıyla da göze çarpmaktadır. Yer yer ayet, hadis, veciz ifade-

lerin ve şiirlerin tercümelere yazılsa da bunların çoğunluk oluşturmadığı da söylenmelidir.

Düstûrû'l-Vüzerâ'da işlenen konularla ilgili hikâye anlatımlarına yer verilmesi klasik İslâm edebiyatının birçok eserinde görülebilir. Örneğin Sa'dî-i Şîrâzî'nin *Gülistân* veya Ferîdüddîn-i Attâr'ın *Mantıku't-Tayr* isimli eserleri bunların en meşhur olanlarındandır. Ayet, hadis, kelâm-ı kibar, nasihat ve hikâye döngüsünde bir üslup ve anlatım, klasik İslâm edebiyatının en güçlü ve temel özelliklerinden birisidir. Alâî b. Muhibbî eş-Şîrâzî de kendi risalesinde devrinin entelektüel birikimini haiz bir müellif olarak eserinde hikâyelere sıklıkla yer vermiştir. Hikâyeler sadece iletilmek istenen mesajı vermemiş, aynı zamanda sembolik dil niteliği açısından da kitaba zenginlik katmıştır. Hikâyeler, tarihî şahısları ve olayları ihtiva etmesi sebebiyle de düşüncenin kurgulanmasında geleneğin önemini ortaya çıkarmaktadır.

Düstûrû'l-Vüzerâ muhteva açısından kendinden önce yazılan siyasetnâmelere nazaran bazı farklılıklara sahip olsa da üslup açısından ciddi bir farklılık taşımamaktadır. Eseri öncekilerden ve benzerlerinden ayıran niteliği, hâtime bölümünde harp üzerine olan tartışmada kelam ilminin üslubunun kullanılmış olmasıdır. Bununla birlikte anlatılmak istenen konu ve verilmek istenen mesaj hikâye, şiir ve veciz ifadelerle süslenmiş, konuyla ilgili ayet, hadis ve kelâm-ı kibarlarla değinilmiştir. Kinaye sanatının sıklıkla kullanıldığı eser bir mukaddime, üç bâb ve bir hâtime olacak şekilde tanzim edilmiştir.

Eserin Nüshaları

Yazma eser temelinde bir çalışma yapmak, ele alınan eserin mevcut ise diğer nüshalarına ulaşmayı gerekli kılmaktadır. Böylece nüshalar arası farklar görülebilir, mukayase edilebilir ve metnin aslı veya aslına en yakın hâli ortaya çıkarılabilir.

Alâî b. Muhibbî eş-Şîrâzî eş-Şerîf tarafından kaleme alınan *Düstûrû'l-Vüzerâ* Kâtib Çelebi'nin verdiği bilgilere göre hicri 966 yılında yazılmıştır. Eserin müellif nüshası elimizde değildir. Yapılan araştırmada eserin Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesinde "Hekimoğlu Ali Paşa 788" ve "Yazma Bağışlar 4421" numaraları ile kayıtlı bulunan iki nüshasına ulaşılmıştır.

Hekimoğlu Ali Paşa koleksiyonunda kayıtlı olan *Düstûrû'l-Vüzerâ* aynı müellif tarafından telif edilen ve aynı müstensih tarafından istinsah edilen

Kitâb-ı Âdâbu'l-Mülûk isimli bir risaleyle aynı ciltte ve onun 90b-123b varakları arasında yer almaktadır. Müstensih'in ismi Sâlih b. Abdülkerîm b. Sâlih'tir. İstinsah edildiği tarih, hicri 1112 olarak verilmiştir; miladi olarak ise 1700 senesine tekabül etmektedir.

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Yazma Bağışlar bölümünde 4421 numarada kayıtlı olan *Düstûr-ü'l-Vüzerâ* ise tek bir ciltte mevcuttur. Müstensih-i belli olmayan bu risale hicri 1123 yılında istinsah edilmiştir ki miladi olarak 1711'e karşılık gelir.

Bu minval üzere biz de çalışmamızda, Alâî b. Muhibbî eş-Şîrâzî'nin *Düstûr-ü'l-Vüzerâ*'sının ulaşabildiğimiz iki nüshasını mukayese ettik. Hekimoğlu Ali Paşa nüshası için "HAP", Yazma Bağışlar nüshası için de "YB" kısaltmalarını kullandık. Çalışmamızda daha eski tarihli olan Hekimoğlu Ali Paşa nüshasını temel aldık çünkü metnin fiziki yapısında okunmasına engel teşkil edecek bir sorun görünmemektedir. Aynı zamanda daha eski tarihli olması bu metni temel almamıza sebep olmuştur. Ayrıca her iki nüshayı karşılaştırdığımızda muhteva açısından bir fark görülmemektedir. Fakat daha geç tarihli nüshanın, müellif nüshasını temel alarak istinsah edilmediğini, bilakis Hekimoğlu Ali Paşa nüshasında müstensih olarak zikredilen Sâlih b. Abdülkerim b. Sâlih tarafından istinsah edilen nüshanın takip edilmiş olmasının kuvvetle muhtemel olduğunu düşünmekteyiz. Bu fikirde olmamızın sebeplerinden ilki, Sâlih b. Abdülkerim b. Sâlih tarafından istinsah edilen nüshanın tashih kayıtlarının ikinci nüshada metne dâhil edilmiş olmasıdır. İkincisi, Sâlih b. Abdülkerim b. Sâlih tarafından istinsah edilen risalenin şerh kayıtlarının da ikinci nüshaya yazılmasıdır. Bu şerh kayıtlarından "*Ahterî-i Kebîr*"den aldıklarını Sâlih b. Abdülkerîm her şerhin sonunda belirtmiştir. İkinci nüshada da bu şerh kayıtları, "*Ahterî*"den alındıklarına dair ibareler de dâhil olmak üzere aynen yazılmıştır. Birinci nüshaya nazaran ikinci nüshada yer almayan lafızlar, ikinci nüshayı istinsah eden müstensih'in bazı kısımları atladığını ya da gözden kaçırdığını göstermektedir; fakat bunların yerine farklı bilgiler eklememiş, muhtevayı değiştirecek bilgilere yer vermemiştir. İki nüsha arasındaki farklara örnek olarak, Hekimoğlu Ali Paşa nüshasında yer alan "Hikâyet-i düvum" ifadesi yerine Yazma Bağışlar nüshasında "Hikâyet-i sâni" yazılmış olması, Hekimoğlu Ali Paşa nüshasında yer alan "resûl hazretinden" yerine Yazma Bağışlar nüshasında "peygamberimiz hazretlerinden" yazılması, Hekimoğlu Ali Paşa nüshasından farklı olarak Yazma Bağışlar nüshasında "ki" veya "ve" lafızlarının yazılmamış

olması verilebilir. Lakin daha önce de değindiğimiz gibi bu farklar Yazma Bağışlar'da kayıtlı olan ikinci nüshanın bizim görmediğimiz veya bilmediğimiz farklı bir nüshadan istinsah edilmiş olma ihtimalini artıracak kadar çok değildir. İki nüsha arasındaki farklar risalenin tenkitli metninde dipnot olarak gösterilmiştir.

Düstûrû'l-Vüzerâ nüshalarının ayrıntılı bilgileri şu şekildedir:

Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Hekimoğlu Ali Paşa Nr. 788 (HAP)

İstinsah Tarihi: 1112/1700

Müstensih: Sâlih b. Abdülkerim b. Sâlih

Yaprak: 90b-123b

Eser Ölçüleri: 213x137; 158x83 mm.

Satır Sayısı: 23

Hat: Tâlik. Ayetler, özel isimler ve başlıklar kırmızı mürekkep ile yazılmıştır.

Cilt: Kahverengi deri kaplı mukavva cilt, dikdörtgen şemseli, tıgı zencirekli, cetveli, yıpranmış ve kurt yeniklidir.

Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Yazma Bağışlar Nr. 4421 (YB)

İstinsah Tarihi: 1123/1711

Müstensih: Belli değil.

Yaprak: 36 yk.

Eser Ölçüleri: 203x129; 167x89 mm.

Satır Sayısı: 21

Hat: Nesih. Başlıklar ve önemli yerler kırmızı mürekkep ile yazılmıştır.

Cilt: Ciltsiz, sayfalar tel ile tutturulmuştur.

Eserin Muhtevası

Düstûrû'l-Vüzerâ bir Osmanlı klasik dönem eseridir. Bu sebeple eserlerin çoğunda rastladığımız metin örgüsüne bu eserde de şahit olmaktayız. Müellif eserine Allah'a hamd ve övgü ile başlamakta, akabinde beyitler hâlinde Hz. Peygamber ve Hulefa-yı râşidîne salât u selam getirip onlara olan hürmet ve sevgisini sunmaktadır.

Hamd ve salavat kısmından sonra müellif kendi ismini zikretmekte ve kitabı neden telif ettiğini açıklamaktadır. Kitabın sebep-i telifi iki amaç üzeredir. İlki, ulemanın ve fuzalanın eserlerinden seçkiler yaparak yeni bir eser ortaya

koymaktır. Fakat müellif, geçmişte yaşamış olan vezirlerin ve İslâm emirlerinin hayatlarını Türk diliyle anlatan yeni ve faydalı bir eser olmadığı kanaatinde. Bu sebeple mazide yaşamış olan büyük vezirleri ve onların özelliklerini anlatan Türkçe bir eser ortaya koymak niyetindedir. Şîrâzî'nin ikinci telif sebebi ise eserini Osmanlı padişahı II. Selim'in lalası olan Mustafa Paşa'ya sunmak gayesidir.

Eser bir mukaddime, üç bâb ve bir hâtime şeklinde tanzim edilmiştir.

Eserin mukaddimesi vezir lafzının tahkiki ve manasının tedkiki üzerinedir. Hekimoğlu Ali Paşa 788 numaradaki yazmanın yaklaşık olarak 92a-98b varakları arasına tekabül eden kısımda müellif, vezir kelimesinin manasını açıkladıktan sonra vezirin padişah ve memleket için önemine değinir. Vezirin muhtaç olduğu unsurları sayar ve vüzeranın sahip olması gereken nitelikler arasında sır tutmanın öneminden bahsedip bu konuda çeşitli hikâye ve kelâm-ı kibâr nakleder. Akabinde vezaret için çok mühim bir unsur olan müşavere kavramını ele alır. Bölümün sonlarına doğru ise iyi bir vezirin padişaha karşı tutumunun nasıl olması gerektiğine dair görüş beyan eder. Bu bâbda vezirlere son tavsiyesi ise gerektiğinden fazla mal veya para harcamamaları yönündedir. Mukaddime bölümünde yukarıda değindiğimiz konulardan bahsedilirken bu meselerle ilgili hadislere, dört halifenin ve İslâm büyüklerinin sözlerine yer verilmiş; Erdeşîr-i Bâbek, Behrâm-ı Gûr, Nûşîrevân, Aristoteles ve Gazzâlî gibi tarihî şahsiyetlerin tavsiyeleri bazen doğrudan bazen de hikâyeler içerisinde aktarılmıştır.¹

Yaklaşık olarak 98b-109a varakları arasına tekabül eden eserin ilk bölümü ise vezirlerin sahip olması gereken özellikler ve ahlâkî nitelikler hakkındadır. Vezirin padişaha sadık olmasının tavsiye edildiği bölümde “bezl-i mâl” konusuna değinilir. Bu ifade mal dağıtma, para harcama, karşılıksız verme, ihsan etme şeklinde günümüz Türkçesine aktarılabilir. Risalenin bu bölümünde müellif, kudretli vezirlere ve iktidar sahibi emirlere yakışanın karşılıksız mal bahsetme olduğunu söyler. Zira bu güzel fiil sebebiyle sevenleri çoğalır, düşmanları azalır. Müellif, vezirler için karşılıksız mal bağışında bulunmanın birçok faydasını zikrettikten sonra vezirlerin ibadet ve takva üzere olmalarını tavsiye eder. Emri altındakilere affedici, şefkatli ve adaletle davranıp siyasette ise olgun davranmalarını öğütler. Bu bölümde ayrıca iyi bir vezirin, padişahın emrinde bulunan orduyu tüm teferruatıyla bilmesi-

1 Alâî eş-Şîrâzî, *Düstûrül-Vüzerâ*, vr. 92a-98b.

nin önemine işaret edilir; zira ordudaki herhangi bir bozukluğun, ülkenin tümüne yayılacağı ifade edilir. Vezirin âkil bir kimse olmasının gerekliliğini vurgularken, aklın kemâlinin ise tecrübe ile gerçekleşeceğini belirtir. Bu sebeple iyi bir vezirin, işlerinde tecrübesiz kimselere değil; işin ehline danışması gerektiğini vurgular. Bu bâbda son olarak vezirin sahip olması gereken güzel hasletler arasında sabır ve tahammülü zikreder. Yukarıda bahsettiğimiz konuların anlatımında müellif bu meselerle ilgili hadislerle ve İslâm büyüklerinin sözlerine değinir. Ayrıca Hipokrat, Eflatun, Erdeşîr-i Bâbek, Nûşîrevân, Büzürcmîhr ve Murad-ı Hudâvendigâr'ın söz ve hikâyelerine yer verir.¹

Eserin ikinci bâbı yaklaşık olarak 109a ile 113b varakları arasındadır. Bu bâbda müellif, geçmişte yaşamış olan vezirlerin güzel hasletlerini, huylarını ve iftihar edilecek davranışlarını konu edinir. Bu bağlamda Yahya b. Hâlid-i Bermekî, Hasan b. Muhalled, Nizâmülmülk, Ebû Abbâd ve Ebu'l-Fazl b. el-Amîd gibi vezirlerin hayatlarından hikâyeler şeklinde kesitler sunar.² Bu bölümü kısa tutan müellif anlatımını şu cümleler ile bitirir:

“Mü'ellif-i fakîr-i kesîrû't-taksîr eydür ki eger vüzerâ-yı mâzînin ta'dadını ve her birisinin adını ve her birinin itdüğü lutf u ihsân ve dâdını tahrîr ü takrîr idersem bu risâle bir kitâb ve kitâbda [113a] niçe fasl ve bâb zikr itmek lâzım gelürdi.”³

Yaklaşık olarak 113a ile 121a varakları arasında olan üçüncü bâbda ise birtakım dualara ve bu dualar ile mündemiç olan şekillere ve ayetlere yer verilmiştir. Eserin bu bölümünde zikredilen duaların bir kısmı hadislerde mevcuttur, bir kısmı Hz. Ali'den ve diğer İslâm büyüklerinden rivayetle nakledilmiştir. Mezkur dualar hacetlerin tedarikine, düşmana karşı galip gelmeye, sultana karşı korkuyu yenmeye, zalimin zulmünden korunmaya, işlerin kolaylaşması ve bereketlenmesine dair hususlara yöneliktir. Bu bâbda bazı duaların ayetler ile şekil üzere nakşedilmesiyle bâtınî denebilecek ilimlere de yer verilmiştir.⁴

Risalenin 121a-123b varakları arasında yer verilen hâtime bölümünde ise müellif kader mevzusu üzerinden kelâmî bir tartışma yürütür. Bu tartışmada işlerin meydana gelmesinde sebeplerin ve istidatların mı tesiri olduğu yoksa

1 Alâî eş-Şîrâzî, *Düstûrül-Vüzerâ*, vr. 98b-109a.

2 Alâî eş-Şîrâzî, *Düstûrül-Vüzerâ*, vr. 109a-113b.

3 Alâî eş-Şîrâzî, *Düstûrül-Vüzerâ*, vr. 112b-113a.

4 Alâî eş-Şîrâzî, *Düstûrül-Vüzerâ*, vr. 113a-121a.

Allah'ın iradesinin işlerin meydana gelmesinde tek başına kâfi mi olduğu sorunu sorar. Neticede işlerin meydana gelmesinde zâhirî sebeplere de tutunmak gerektiğini söyler. Fakat özellikle savaş ve mücadelelerin kendine has şartları olduğunu ve savaşların bu şartlara riayet etmekle kazanılacağını ifade eder. Bazen de beklenmedik olaylar zuhur eder ve bunlara te'âbî-i harbiyye denilmektedir ki zaman-ı kadimde bu konu hakkındaki araştırmaların çok muteber ve meşhur olduğunu, Hz. Peygamber'in savaşlarında bunlara riayet ettiğini belirtir. Bu ilim sayesinde Tâlût, Câlût'u yenmiş ve eski Yunan hükeması da bu ilim üzerinden verdikleri bilgilerle savaşların kazanılmasına vesile olmuşlardır. Müellife göre eğer bir şeyin ne kendisi ne de eseri ortaya çıkmamışsa bu durumda kişi inancına hiçbir halel getirmemelidir. Çünkü hiçbir şey Allah'ın iradesinin haricinde gerçekleşmez. Yani sihir ve tılsımda da Allah'ın iradesi mutlak galiptir. İslâm âlimleri ise ibadet türünden olmayan amellerden kaçınarak işin sadece ibadet cihetine yönelmişlerdir. İlm-i vefk, istihrâc-ı esmâ, rivayet edilen dualar ve Kur'ân sureleri gibi virdler bu kısma girmektedir. Ayrıca müellif bu kısımda kendisinin vefk, cifr, tıbb-ı ruhânî, istihrâc-ı esmâ, kıyafet, firâset, riyâfet ve ilm-i kef gibi garip ilimlerde maharet sahibi olduğunu dile getirir. Kitabın telifinde çok çaba sarf ettiğini, bunun akabinde şevket ve azamet sahibi kişilerden ricasının kendisini maiyyetlerine kabul etmeleri ve cahillerden saymamaları olduğunu belirtir. Bu bölümden sonra kitap Farsça birkaç beyit, istinsah tarihi ve müstensih bilgileriyle son bulur.¹

Eserin Kaynakları

Düstûrül-Vüzerâ metninin inşasında Şîrâzî birtakım kaynaklardan istifade etmiştir. Eserin kaynakları arasında ilk zikredeceğimiz Kur'ân-ı Kerîm'dir. Şîrâzî bir fikri dile getirirken, eğer mevcutsa konuyla ilgili ayetlere değinmiş ve böylece yazmak istediklerini vahiy temelli inşa etmeye gayret göstermiştir. Eserde ayetlere yer verilmiş olması, siyasetnâmelerde "Ahlâkın temeli nedir?" sorusuna da kısmen cevap teşkil etmektedir.

Eserin bir diğer kaynağı ise hadis-i şeriflerdir. Hadisler sadece Kur'ân-ı Kerîm'in açık bıraktığı mevzuları tamamlamakla kalmamış, aynı zamanda Kur'ân'ın nasıl anlaşılması ve yorumlanması gerektiğine dair de yol göstermiştir. Bu yönüyle hadis-i şerifler Kur'ân-ı Kerîm'le beraber İslâm toplumlarının hayatında kuşatıcı olmuştur. Şîrâzî de eserinde işlemiş olduğu konularla

1 Alâî eş-Şîrâzî, *Düstûrül-Vüzerâ*, vr. 121a-123b.

ilgili hadislerle sıklıkla yer vermiştir. Bunlar arasında Suyûtî, Buhârî, Ahmed b. Hanbel, Taberânî ve Tirmizî'den nakledilen hadisler mevcuttur. Hadislerin risalenin hangi sayfalarında geçtiği, tespit edilebilen kaynakları ve tercümeleri eserin tahlili ile ilgili bölümde verilmiştir.

Geçmişte yaşamış İslâm büyükleri ve onların sözleri de *Düstûrül-Vüzerâ*'nın kaynakları arasındadır. Bu cümleden olarak dört halifenin söz ve davranışları, Nizâmü'l-mülk ve İmâm Gazzâlî'den iktibas edilen sözler zikredilebilir. Müellif, Gazzâlî'nin *İhyâu Ulûmi'd-dîn* isimli meşhur eserini doğrudan zikretmektedir.¹

Şîrâzî çoğu zaman hangi eserlerden aldığını belirtmese de risalede birçok şahsiyete yer vermiştir. Tüm şahıs isimleri “Eserde Geçen Tarihi ve Mitolojik Şahsiyetler” bölümünde belirtilmiştir. Bu şahıs isimlerini incelediğimizde eserin beslendiği kaynaklar arasında iki gelenek ortaya çıkmaktadır. İlki Behrâm-ı Gûr, Erdeşîr, Nüşîrevân, Büzürcmîhr gibi kadim İran hükümdarları ve vezirleri; ikincisi ise Eflâtun, Aristoteles ve Hipokrat gibi kadim Grek düşünürleri. Müellif eserinde bu isimlere çeşitli vesilelerle atıfta bulunmuştur.

Eserde Vefâzâde şeklinde geçen ve daha çok “Ebülvefâ” ismiyle tanınan Muslihuddin Mustafa Efendi de (ö. 896/1491) kendisinden nakledilen bir dua vesilesiyle zikredilmiştir.

Eserin bir diğer kaynağı ise Arapça ayet ve dualardaki bazı kelimelerin Türkçe karşılığını vermek maksadıyla şerh kayıtlarında yazılan *Ahterî-i Kebîr* lügatidir. *Ahterî-i Kebîr* Muslihuddin Mustafa Karahisârî tarafından 1545 yılında yazılan Arapça-Türkçe lügattir. Osmanlı'nın son devrinde matbu olarak da basılmıştır. Müellif bu lügatten iktibas ettiği bilgileri, kelimelerin sonuna “Ahterî” ibaresi koyarak belirtmiştir.²

Eserin Edebî Yönden Tahlili

Esere Göre Vezirde Bulunması Gereken Özellikler

Düstûrül-Vüzerâ ismiyle müsemma olarak vezirler üzerine yazılan bir eserdir. Dolayısıyla kitapta vezir kelimesinin etimolojik tahkik ve tedkikinden başlanarak vezirlerin sahip olması gereken özellikler anlatılmıştır. Müellife göre iyi bir vezir din işlerinde “salih” ve hüküm icrasında “âdil” olmalıdır. Pa-

1 Alâî eş-Şîrâzî, *Düstûrül-Vüzerâ*, vr. 98a.

2 *Düstûrül-Vüzerâ*, vr. 120a-120b.

dışahın saltanatının devamı için muhtaç olduğu en önemli kimsenin “vezîr-i sâlih” olduğunu belirten müellif, vüzerada mevcut olması gereken beş hasleti şu şekilde sıralamıştır:¹

Birincisi ilimdir ki onun sebebiyle eşyanın hakikati ortaya çıkar. İkincisi teyakkuz hâlidir ki böylece olaylar vuku bulmadan evvel ön görülebilir. Üçüncüsü cesarettir ki onun sebebiyle düşmandan yüz çevrilmez. Dördüncüsü sıdktır (doğruluktur) ki onun dışında kalan fiillerle amel eylemez. Beşincisi sır saklayabilmektedir.²

Bunlara ilaveten vezir sakın, sabırlı, gönlü geniş, doğru sözlü, maharetli, güzel yüzlü, ahlâklı, iyi görünüşlü, vefalı ve konuşması gerektiği yerde konuşan, susması gerektiği yerde susan kimse olmalıdır. Ayrıca dindar, takvalı ve doğru bir mezhep üzere olması da gerekir; böylece hem kendi nefsinin hem de sultanı dinin yasakladığı şeylerden koruyabilsin.³

Vezirin padişaha karşı tutumunun nasıl olması gerektiği üzerine ise şu hususlara değinir: Her padişahın veziri padişaha karşı müşfik olmalı, ona samimiyetle bağlanmalı ve kendisini doğruya çağırmalı. Padişahla ihtilafa düştükleri konularda sert ve kaba konuşmaktan uzak durup tatlı dilli olmalıdır.⁴

Vezirlerin sahip olması gereken özellikler arasında “bezl-i mâl”ı zikreder. Bezl-i mal, karşılıksız mal bahşetme, ihsanda bulunma olarak tercüme edilebilir. Bu hususta müellife göre kudretli vezirlere ve iktidar sahibi emirlere yakışan mal bahşetmektir. Çünkü bu güzel fiil sebebiyle sevenleri çoğalttığı gibi düşmanları da azalır; hür olanlar ise ona bağlı hâle gelir. Bu sayede kötüler kötülüklerine devam edemezler. Şu söz de bunu dile getirir: “İnsan iyilikle karşısındaki özgürü köleleştirir.” Şayet vezirler ihsan etmekten geri durup malı ellerinde tutarlarsa kendisine yakın görünenler ölümüne kastederler.⁵

Vezirler mal bahşetmeyi tıpkı diğer ibadetler gibi vacip hükmünde görüp gerekli saymalıdırlar. Dostlarına, hak edenlere hatta tüm insanlara ihsanda bulunmayı âdet edinmeliler ki bu sayede tüm insanların dilinde cömertliği, cesareti ve himmet ehli oluşu konuşulsun. Böylelikle gönüllerde vezirin sevgisi karar kılsın ve hizmetinde bulunan herkes onun yanında ölümü göze almayı

1 Alâî eş-Şirâzî, *Düstûrül-Vüzerâ*, vr. 92a-b.

2 Alâî eş-Şirâzî, *Düstûrül-Vüzerâ*, vr. 93a.

3 Alâî eş-Şirâzî, *Düstûrül-Vüzerâ*, vr. 96b.

4 Alâî eş-Şirâzî, *Düstûrül-Vüzerâ*, vr. 96b-97a.

5 Alâî eş-Şirâzî, *Düstûrül-Vüzerâ*, vr. 100a.

bahtiyarlık bilsin. Yine bu şekilde düşmanın kalbinde heybeti artsın ve onunla karşılaşmaktan korksun. Eğer vezir cimrilik yaparsa kötü bir şekilde anılır ve gönüllerdeki muhabbeti azalır. Bu tür cimri kimse ne kadar iyi bir aileden gelirse gelsin, ne kadar zengin olursa olsun bunların hiçbirinden faydalanamaz. Zira gün geçtikçe kadri düşer, kalplerdeki sevgisi azalır, etrafındakilerin ihmaline maruz kalır. Askerleri onun dediklerini gönüllüce yapmamaya başlar, düşmanlarının gözündeki heybeti kaybolur. İyi hasletlerin vezir ve emirler için ne kadar zorunlu olduğu aşikârdır. Bunlar dünya hayatında izzetli ve hürmetli olmaya ve öldükten sonra da iyi adla anılmaya sebeptir. Çoğu insanın, özellikle de vezir ve emirlerin dünya hayatında övünç kaynağı ve ahirette azığı ya cömertçe iyilik yapmalarıdır ki buna “bezl-i mâl” denir; ya da müürvvet sahibi ve digergâm olmalarıdır ki ki buna da “bezl-i nefis” adı verilir.¹

Müellifin vezirlere tavsiye ettiği diğer nitelikler arasında affedici davranmak, merhametli olmak ve siyaset işlerinde olgun davranmak gibi özellikler de yer almaktadır.²

Şîrâzî’nin zikrettiği bir diğer husus, vezirlerin ordusunu tüm teferruatıyla bilmeleri gerektiğidir. Zira ordu bir beden gibidir. Onun herhangi bir yerinde meydana gelecek rahatsızlık tüm bedene sirayet eder ve zarar verir. Bu nedenle iyi bir vezir padişahın ordusunu tüm teferruatı ile bilmelidir ki savaşlarda muzaffer olabilsin.³ Diğer taraftan iyi bir vezir, Hz. Ömer gibi âlim, fesattan uzak, özür kabulünde kâmil, hükmünde câzim ve âdil, kibirden beri ve sevaba talip olmalıdır.⁴

Vezirlerin sahip olması gereken önemli bir haslet olarak akıl sayılır. Zira insanın hayvanat üzere şerefi akılladır. Aklın kemali ise tecrübe ileldir. Bu sebeple vezirler gençlere değil, işin pirine ve ehline danışmalıdırlar. Bununla birlikte iyi bir vezir edep, kâmil, dindar ve hesabını iyi bilen bir kimse olmalıdır.⁵

Sabır, sebat ve tahammül de vüzerâ hakkında zikredilen özelliklerdendir. Maksada ulaşmada bu hasletler çok önemlidir; zira bu hususta birçok ayet ve hadis zikredilmiş, ayrıca kelâm-ı kibâr ve şiirler söylenegelmiştir.⁶

1 Alâi eş-Şîrâzî, *Düstûrül-Vüzerâ*, vr. 100b-101a.

2 Alâi eş-Şîrâzî, *Düstûrül-Vüzerâ*, vr. 104a-b.

3 Alâi eş-Şîrâzî, *Düstûrül-Vüzerâ*, vr. 106b.

4 Alâi eş-Şîrâzî, *Düstûrül-Vüzerâ*, vr. 107b.

5 Alâi eş-Şîrâzî, *Düstûrül-Vüzerâ*, vr. 107b.

6 Alâi eş-Şîrâzî, *Düstûrül-Vüzerâ*, vr. 108a-b.

Eserde İktibas Edilen Ayetler¹

Köklü bir geleneğe sahip olan İslâm kültüründe ahlâktan mutlak anlamda tecrit edilmiş ve farklı bir disiplin olarak sekülerize edilmiş siyasi düşünceden bahsetmek mümkün değildir.² Dinin temelinde vahiy olduğu için İslâm siyaset düşüncesinde eser kaleme alan müellifler ehemmiyet sırasına göre ilk olarak Kur’ân ayetlerinden istifade etmişlerdir. *Düstûrül-Vüzerâ* müellifi Alâî-i Şîrâzî de eserini inşa ederken ayetlere sıklıkla başvurmuştur. Böylece anlatılmak istenen düşünce ve verilmek istenen mesajın İslâmî bir temel üzerine bina edildiğini göstermiştir. Bu aynı zamanda Hint-İran ve Yunan olarak iki temel gelenekten ortaya çıkan ve damar olarak beslenen siyasetnâme düşüncesinin İslâm toplumlarında nasıl kendi rengini kazandığını göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Düstûrül-Vüzerâ’da zikredilen ayetler ve mealleri şu şekildedir:

﴿وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ﴾³

“İş hakkında onlara danış.” (Âl-i İmrân, 3/159)

﴿وَأَجْعَلْ لِي وَزِيرًا مِنْ أَهْلِي * هُزُونََ أَخِي﴾⁴

“Bana ailemden bir de vezir (yardımcı) ver, kardeşim Harun’u.” (Tâhâ, 20/29-30)

﴿وَلَا يَغُرَّنَّكُمُ بِاللَّهِ الْغُرُورُ﴾⁵

“Allah’ın affına güvendirerek şeytan sizi kandırmasın.” (Lokmân, 31/33)

﴿فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَيْتًا﴾⁶

“Ona [Firavun’a] yumuşak söz söyleyin.” (Tâhâ, 20/44)

﴿وَلَا تَمْنُنْ تَسْتَكْثِرُ﴾⁷

“Yaptığın iyiliği çok görerek başa kakma.” (Müddessir, 74/6)

1 Ayetlerin tercümesinde Türkiye Diyanet Vakfı’nın Kur’ân meâli esas alınmıştır.

2 Davutoğlu, “Devlet”, 239.

3 “İş hakkında onlara danış.” Âl-i İmrân, 3/159, nakıs iktibas. Alâî eş-Şîrâzî, *Düstûrül-Vüzerâ*, vr. 92b, 94b.

4 Alâî eş-Şîrâzî, *Düstûrül-Vüzerâ*, vr. 92b.

5 Alâî eş-Şîrâzî, *Düstûrül-Vüzerâ*, vr. 95a.

6 Alâî eş-Şîrâzî, *Düstûrül-Vüzerâ*, vr. 97a.

7 Alâî eş-Şîrâzî, *Düstûrül-Vüzerâ*, vr. 97b.

﴿وَجَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُهَا﴾¹

“Bir kötülüğün cezası, ona denk bir kötülüktür.” (Şûrâ, 42/40)

﴿مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَثْمَالِهَا﴾²

“Kim (Allah huzuruna) iyilikle gelirse ona getirdiğinin on katı vardır.” (En‘âm, 6/160)

﴿وَأَصْلَحُوا ذَاتَ بَيْنِكُمْ﴾³

“Aranızı düzeltin.” (Enfâl, 8/1)

﴿وَالصُّلْحُ خَيْرٌ﴾⁴

“Uzlaşmak daha hayırlıdır.” (Nisâ, 4/128)

﴿سَيُهْزَمُ الْجَمْعُ وَيُوَلُّونَ الدُّبُرَ﴾ * بَلِ السَّاعَةُ مَوْعِدُهُمْ وَالسَّاعَةُ أَذْهَى وَأَمْرٌ﴾⁵

“O topluluk yakında bozulacak ve onlar arkalarını dönüp kaçacaklardır, bilakis kıyamet onlara vadedilen asıl saattir ve o saat daha belalı ve daha acıdır.” (Kamer, 54/45-46)

﴿وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ إِنَّ اللَّهَ بَالِغُ أَمْرِهِ قَدْ جَعَلَ اللَّهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْرًا﴾⁶

“Kim Allah’tan korkarsa Allah ona bir çıkış yolu ihsan eder ve ona beklemediği yerden rızık verir, kim Allah’a güvenirse kendisine yeter. Şüphesiz Allah emrini yerine getirir. Allah her şey için bir ölçü koymuştur.” (Talak, 65/2-3)

﴿وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰٓئِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَآءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلٰٓئِكَةِ فَقَالَ أَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هٰؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ قَالُوا لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ﴾⁷

1 Alâi eş-Şirâzi, *Düstûrül-Vüzerâ*, vr. 104b.

2 Alâi eş-Şirâzi, *Düstûrül-Vüzerâ*, vr. 104b.

3 Alâi eş-Şirâzi, *Düstûrül-Vüzerâ*, vr. 105a.

4 Alâi eş-Şirâzi, *Düstûrül-Vüzerâ*, vr. 105a.

5 Alâi eş-Şirâzi, *Düstûrül-Vüzerâ*, vr. 113a.

6 Alâi eş-Şirâzi, *Düstûrül-Vüzerâ*, vr. 114a.

7 Alâi eş-Şirâzi, *Düstûrül-Vüzerâ*, vr. 114b.

“Hatırla ki Rabbin meleklere: Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım, dedi. Onlar: Bizler hamdinle seni tesbih ve seni takdis edip dururken, yeryüzünde fesat çıkaracak, orada kan dökecek birini mi yaratacaksın? dediler. Allah da onlara: Sizin bilemeyeceğinizi herhalde ben bilirim, dedi. Allah, Âdem’e bütün isimleri öğretti. Sonra onları önce meleklere arz edip: Eğer siz sözünüzde sadık iseniz, şunların isimlerini bana bildirin, dedi. Melekler: Yâ Rab! Seni noksan sıfatlardan tenzih ederiz, senin bize öğrettiklerinden başka bizim bilgimiz yoktur. Şüphesiz alîm ve hakîm olan ancak sensin, dediler.” (Bakara, 2/30-32)

﴿وَبَلَّغْنَا آتِيَآهَا إِبْرَاهِيمَ عَلَىٰ قَوْمِهِ نَزَعُ دَرَجَاتٍ مِّنْ نَّشَأٍ إِنَّ رَبَّكَ حَكِيمٌ عَلِيمٌ﴾¹

“İşte bu, kavmine karşı İbrahim’e verdiğimiz delillerimizdir. Biz dilediğimiz kimselerin derecelerini yükseltiriz. Şüphesiz ki senin Rabbin hikmet sahibidir, hakkıyla bilendir.” (En‘âm, 6/83)

﴿لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِّنْ أَنفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَؤُوفٌ رَّحِيمٌ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ حَسْبِيَ اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَهُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ﴾²

“Andolsun size kendinizden öyle bir Peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya uğramanız ona çok ağır gelir. O, size çok düşkün, müminlere karşı çok şefkatlidir, merhametlidir. (Ey Muhammed!) Yüz çevirirlerse de ki: Allah bana yeter. O’ndan başka ilâh yoktur. Ben sadece O’na güvenip dayanırım. O, yüce Arş’ın sahibidir.” (Tevbe, 9/128-129)

﴿وَقَالَ الْمَلِكُ ائْتُونِي بِهِ أَسْتَخْلِضُهُ لِنَفْسِي فَلَمَّا كَلَّمَهُ قَالَ إِنَّكَ الْيَوْمَ لَدَيْنَا مَكِينٌ أَمِينٌ قَالَ اجْعَلْنِي عَلَىٰ خَزَائِنِ الْأَرْضِ إِنِّي حَفِيظٌ عَلِيمٌ وَكَذَلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ فِي الْأَرْضِ يَتَّبِعُوا مِنْهَا حَيْثُ يَشَاءُ نُصِيبُ بِرَحْمَتِنَا مَنْ نَّشَاءُ وَلَا نُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ﴾³

“Kral dedi ki: Onu bana getirin, onu kendime özel danışman edineyim. Onunla konuşunca: Bugün sen yanımızda yüksek makam sahibi ve güvenilir birisin, dedi. ‘Beni ülkenin hazinelerine tayin et! Çünkü ben (onları) çok iyi korurum ve bu işi bilirim’ dedi. Ve böylece Yûsuf’a orada dilediği gibi hareket etmek üzere ülke içinde yetki verdik. Biz dilediğimiz kimseye rahmetimizi

1 Alâi eş-Şirâzî, *Düstûrül-Vüzerâ*, vr. 114b-115a.

2 Alâi eş-Şirâzî, *Düstûrül-Vüzerâ*, vr. 115a.

3 Alâi eş-Şirâzî, *Düstûrül-Vüzerâ*, vr. 115a.

eriştiririz ve güzel davrananların mükâfatını zâyi etmeyiz.” (Yûsuf, 12/54-56)

﴿وَأَذْكُرْ فِي الْكِتَابِ إِدْرِيسَ إِنَّهُ كَانَ صِدِّيقًا نَبِيًّا وَرَفَعْنَاهُ مَكَانًا عَلِيًّا أُولَٰئِكَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ مِنْ ذُرِّيَةِ آدَمَ وَمِمَّنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ وَمِنْ ذُرِّيَةِ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْرَائِيلَ وَمِمَّنْ هَدَيْنَا وَاجْتَبَيْنَا إِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُ الرَّحْمَنِ خَرُّوا سُجَّدًا وَبُكِيًّا¹

“Kitapta İdris’i de an. Hakikaten o, pek doğru bir insan, bir peygamberdi. Onu üstün bir makama yücelttik. İşte bunlar, Allah’ın kendilerine nimetler verdiği peygamberlerden, Âdem’in soyundan, Nuh ile birlikte (gemide) taşındıklarımızdan, İbrahim ve İsrail (Ya’kub)un soyundan, doğruya ulaştırdığımız ve seçkin kıldığımız kimselerdendir. Onlara, çok merhametli olan Allah’ın âyetleri okunduğunda ağlayarak secdeye kapanırlardı.” (Meryem, 19/56-58)

﴿سَيَجْعَلُ اللَّهُ بَعْدَ عُسْرٍ يُسْرًا²

“Allah bir güçlükten sonra bir kolaylık yaratacaktır.” (Talak, 65/7)

﴿لَيُنْفِقَنَّ ذُو سَعَةٍ مِنْ سَعَتِهِ وَمَنْ قُدِرَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ فَلْيُنْفِقْ مِمَّا آتَاهُ اللَّهُ لَا يَكْلِفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا مَا آتَاهَا سَيَجْعَلُ اللَّهُ بَعْدَ عُسْرٍ يُسْرًا³

“İmkânı geniş olan, nafakayı imkânlarına göre versin; rızkı daralmış bulunan da Allah’ın kendisine verdiği kadarından nafaka ödesin. Allah hiç kimseyi verdiği imkândan fazlasıyla yükümlü kılma.” (Talak, 65/7)

﴿وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ أَفَإِنْ مَاتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلَىٰ أَعْقَابِكُمْ وَمَنْ يَنْقَلِبْ عَلَىٰ عَقْبَيْهِ فَلَنِ يَصُرَ اللَّهُ شَيْئًا وَسَيَجْزِي اللَّهُ الشَّاكِرِينَ⁴

“Muhammed, ancak bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir. Şimdi o ölür ya da öldürülürse gerisin geriye (eski dininize) mi döneceksiniz? Kim (böyle) geri dönerse, Allah’a hiçbir şekilde zarar vermiş olmayacaktır. Allah şükredenleri mükâfatlandıracaktır.” (Âl-i İmrân, 3/144)

﴿فَالِقُ الْإِصْبَاحِ وَجَعَلَ اللَّيْلَ سَكَنًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ حُسْبَانًا ذَٰلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ⁵

1 Alâi eş-Şirâzi, *Düstûrû'l-Vüzerâ*, vr. 115a.

2 Alâi eş-Şirâzi, *Düstûrû'l-Vüzerâ*, vr. 116a.

3 Alâi eş-Şirâzi, *Düstûrû'l-Vüzerâ*, vr. 116b.

4 Alâi eş-Şirâzi, *Düstûrû'l-Vüzerâ*, vr. 116b.

5 Alâi eş-Şirâzi, *Düstûrû'l-Vüzerâ*, vr. 117a.

“O, sabahı aydınlatandır. O, geceyi dinlenme zamanı, güneş ve ayı (vakitlerin tayini için) birer hesap ölçüsü kılmıştır. İşte bu, aziz olan (ve her şeyi) pek iyi bilen Allah’ın takdiridir.” (En‘âm, 6/96)

﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ * اللَّهُ الصَّمَدُ * لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ * وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ﴾¹

“De ki: O, Allah birdir. Allah sameddir. O, doğurmamış ve doğmamıştır. Onun hiçbir dengi yoktur.” (İhlas, 112/1-4)

﴿وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ﴾²

“Ve ilimde ona üstünlük verdi.” (Bakara, 2/247)

Eserde İktibas Edilen Hadisler

İslâm dininin Kur‘ân-ı Kerîm‘den sonraki ana kaynağı Hz. Peygamber aleyhisselâmın sözlerinden teşekkül eden hadis-i şeriflerdir. Hadisler sayesinde Müslümanlar Kur‘ân‘ı nasıl anlamaları gerektiği sorusunun cevabını bulmuş, Kur‘ân‘da net olarak belirtilmeyen hususlarda hadislerden destek almışlardır. Bir diğer ifade ile Kur‘ân-ı Kerîm‘in tefsiri hadîs-i şeriflerdir. Hadisler, râvi ve isnad zinciri ile aynı zamanda İslâm toplumlarının dinî hafızasıdır.

İslâm toplumlarının yüzyıllara dayanan serüvenlerinde, karşılaştıkları yeni ilimlere cevap üretmede ve onları dönüştürmede hadisler önemli bir yere sahiptir. Siyasetnâmelerde de bu durum söz konusudur. Eski Yunan ve Hint geleneklerinden miras alınan siyaset düşüncesi ve siyasetnâme geleneği, İslâm dininde Kur‘ân-ı Kerîm ve hadîs-i şerif temelli bir ontolojik anlayışla yeniden inşa edilmiş ve İslâm uleması kendi tecrübelerini de ekleyerek siyasetnâme türüne kendi rengini kazandırmıştır.

Alâî b. Muhibbî eş-Şîrâzî‘nin *Düstûrül-Vüzerâ* isimli risalesinde ele alınan konuların işlenmesinde hadislere sıklıkla yer verildiği ve metnin temel kaynaklarından birinin hadisler olduğu görülmektedir. Eserde geçen hadisler ve tespit edilebilen kaynaklar aşağıdaki gibi sıralanmıştır. Bazılarının tercümeleri bizzat müellif tarafından eser içinde verilmiştir.

إِذَا أَرَادَ اللَّهُ بَعْدَ خَيْرٍ جَعَلَ لَهُ وَزِيرًا صَالِحًا إِنْ نَسِيَ ذَكَرَهُ وَإِنْ ذَكَرَهُ أَعَانَهُ³

1 Alâî eş-Şîrâzî, *Düstûrül-Vüzerâ*, vr. 119b.

2 Alâî eş-Şîrâzî, *Düstûrül-Vüzerâ*, vr. 122b.

3 Alâî eş-Şîrâzî, *Düstûrül-Vüzerâ*, vr. 92b; Ebû Dâvûd, el-Harâc ve‘l-Fey ve‘l-İmâre 4.

“Allah bir kul için hayır murad ettiğinde, unuttuğunda kendisine hatırlatan ve hatırladığında da kendisine yardımcı olan salih bir vezir (yardımcı) yaratır.

استعينوا على قضاء حوائجكم بالكتمان

Bu hadisin tercümesi müellif tarafından şöyle yapılmıştır:

“Hâcetlerinizün husûlünde ketmle isti‘ânet idün.”

ما شاور قوم إلا هدوا إلى أرشد أمورهم¹

Tercümesi müellif tarafından yapılmıştır:

“Hiçbir tâ‘ife müşâvere itmedi, illâ ki ol müşâvereleri sebeble işlerin gâyet aslahına ve ahsenine yol bulup matlûblarına muzaffer oldılar.”

إذا أراد الله بأمير خيرا قىض له وزيرا صالحا صادقا صبيحا فصيحاً إن نسي ذكره
وإن إستعان أعانه²

Tercümesi müellif tarafından yapılmıştır:

“Kaçan ki Allâhu Te‘âlâ bir pâdişâha îsâl-ı hayr irâde itmiş ola, ana bir vezîr-i sâdık ve müşîr-i muvâfık karîn [ü] yakîn kılır ki unuttuğunu andurur ve yardım istediği vakt ana yardım ider.”

السخي الجهول أحب إلى الله تعالى من العابد البخيل³

“Cömert olan cahil, cimri olan âbidden Allah’a daha sevgilidir.”

“Hazret-i Resûl salavâtullâhi ve selâmu hû aleyh buyurur ki ‘Yevm-i kıyâmetde münâdî nidâ ide ki her kimün Allâh üzerinde hakkı vardır, tursun diye. Ve ol hinde âfîlerden evvel kimse turmaya. (...)’⁴

رأس الحق بعد الإيمان التودد إلى الناس⁵

“Allah’a imandan sonra hakkın başı insanlara sevgi göstermektir.”

1 Alâi eş-Şirâzi, *Düstürü'l-Vüzerâ*, vr. 94b. Bu söz Hasan Basri'ye aittir. Bu mealde bir lafız için bk. Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, Babü'l-Meşvere, hadis no: 258, 3. baskı, Dârü'l-Beşâiri'l-İslamiyye, Beyrut, 1989, c. I, s. 100.

2 Alâi eş-Şirâzi, *Düstürü'l-Vüzerâ*, vr. 98a; Ebû Dâvûd, *el-Harâc ve'l-Fey ve'l-İmâre* 4.

3 Alâi eş-Şirâzi, *Düstürü'l-Vüzerâ*, vr. 100a; Tirmîzî, *el-Birr ve's-Sıla* 40.

4 Alâi eş-Şirâzi, *Düstürü'l-Vüzerâ*, vr. 104b; Taberânî, *Mu'cemu'l-Evsat*, c. II, s. 87.

5 Alâi eş-Şirâzi, *Düstürü'l-Vüzerâ*, vr. 112b; Bu mealde yakın bir hadis vardır: “*Re'su'l-akl ba'del-imâni billâhi et-teveddüd ile'n-nâs*” Beyhakî, *Şuabul'İmân*, c. X, s. 406.

اللهم منزل الكتاب ومجري السحاب وهازم الأحزاب اهزمهم وانصرنا عليهم¹

“Ey kitabı indiren, bulutları yürüten ve orduları bozguna uğratan Allah’ım! Onları hezimete uğrat ve bizi galip kıl!”

اللهم إنا نجعلك في نحورهم ونعوذ بك من شرورهم. حم لا ينصرون
شاهت الوجوه وعنت الوجوه للحي القيوم

“Allah’ım, kudretinle onlara karşılık vermeni istiyoruz ve şerlerinden sana sığınıyoruz. Hâ Mîm, yüzler zelil oldu ve hüsrana uğradı. Artık bütün yüzler ve ezelde ve ebedde diri ve her şeye bihakkın hakim olan Allah’a baş eğmiştir.”

بسم الله الرحمن الرحيم لا حول ولا قوة إلا بالله العلي العظيم. يا لطيف أدركني
بلطفك الخفي²

“Rahman ve Rahîm olan Allah’ın adıyla; güç ve kuvvet sadece yüce ve büyük olan Allah’a aittir. Yâ Latîf! Beni gizli lütfuna ulaştır.”

اللهم إني عبدك وابن عبدك وابن أمتك وفي قبضتك ناصيتي بيدك ماض في
حكمك عدل في قضاؤك أسألك بكل اسم هو لك سميت به نفسك أو أنزلته في
كتابك أو علمته أحدا من خلقك أو ألهمت عبادك أو استأثرت به في مكنون الغيب
عندك أن تجعل القرآن العظيم نور صدري وربيع قلبي وجلاء حزني وذهاب همي
برحمتك يا أرحم الراحمين.³

“Ve Hazret-i Resûl’den sallallâhu aleyhi ve sellem menkûldür ki her bir kişi ki bu âyeti yüz kerre okıya, elbette hâcetine irişe. Âyet budur:

﴿وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى
اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ إِنَّ اللَّهَ بَالِغُ أَمْرِهِ قَدْ جَعَلَ اللَّهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْرًا﴾⁴

1 Alâi eş-Şirâzî, *Düstürü'l-Vüzerâ*, vr. 113a; Müslim, el-Cihâd ve's-Siyer 20

2 Alâi eş-Şirâzî, *Düstürü'l-Vüzerâ*, vr. 114a. Bu hadisin kaynağı tesbit edilemedi.

3 “Allah’ım, ben senin kulunum, kulunun ve câriyenin oğluyum, senin hükmündeyim, alnım (iradem) senin (kudret) elinde. Hakkımdaki hükmün caridir. Hükmün ne olursa hakkımda adalettir. Kendini tesmiye ettiğin ve Kitab’ında indirdiğin veya yarattıklarından birine öğrettiğin veya nezdinde mevcut gayb hazinesinden seçtiğin, sana ait her bir isim adına senden Kur’ân-ı Kerim’i göğsümün nuru ve kalbimin baharı, hüznümü kaldıracı ve üzüntümü giderici kılmanı isterim. Ey merhamet edicilerin en merhametlisi senin rahmetinle (isterim).”

4 “Kim Allah’tan korkarsa, Allah ona bir çıkış yolu ihsan eder ve ona beklemediği yerden rızık verir. Kim Allah’a güvenirse O, ona yeter. Şüphesiz Allah, emrini yerine getirendir. Allah her şey için bir ölçü koymuştur.” Talak, 65/2 (nakıs iktibas) ve 3.

“Hazret-i Ca‘fer-i Sâdık radiyallâhu anı babalarından ve anlar Resûl hazretinden sallallâhu aleyhi ve sellem rivâyet iderler ki buyurmuşdur: Her kimse kim her gün otuz kerre diye ki:

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله رب العالمين تبارك الله أحسن الخالقين ولا حول ولا قوة إلا بالله العلي العظيم¹

Allâhu Te‘âlâ okuyandan toksan tokuz nev‘ belâ def‘ ider iken âsânı cüzââm marazı ola.”²

Resûl hazretleri şöyle buyurmuşdur:

اللهم احرسني بعينك التي لا تنام واكنفني بركنك الذي لا يرام وارحمني بقدرتك على أنت تقتي ورجاني فكم من نعمة أنعمت بها على قل لك بها شكري وكم من بلية ابليتني قل لك بها صبري فيا من قلّ عند نعمته شكري فلم يحرمي ويا من قلّ عند بلائه صبري فلم يخذلني أسألك أن تصلي علي محمد وآله كما صليت وترحمت علي إبراهيم إنك حميد مجيد. اللهم أعني على ديني بالدنيا وعلى آخرتي بالتقوى واحفظني فيما غبت عنه ولا تكن لي إلى نفسي فيما حضرته يا من لا يضره الذنوب ولا ينقصه المغفرة هب لي ما لا يضرّك و اغفر لي ما لا ينقصك يا إلهي أسألك فرجا قريبا وصبرا جميلا وأسألك العافية من كل بلية وأسألك دوام العافية وأسألك الشكر على العافية وأسألك الغنى عن الناس ولا حول ولا قوة إلا بالله العلي العظيم. اللهم اسبل علينا كنف جانب سترك وادخلنا في مكنون غيبك واحجبنا عن شرار خلقك وحل بيننا وبين الرزايا والبلايا يا أرحم الراحمين³

1 “Rahman ve Rahim olan Allah’ın adıyla, Âlemlerin Rabbine hamdolsun. Yapıp yaratanların en güzeli olan Allah, pek yücedir. Güç ve kuvvet, sadece yüce ve büyük olan Allah’a aittir.”

2 Alâi eş-Şirâzi, *Düstûrül-Vüzerâ*, vr. 114a-b. Hadisin kaynağı tesbit edilemedi.

3 “Allah’ım! Uyku tutmayan gözetlemele beni koru. Kimsenin yapamayacağı himayenle beni himayene al. Üzerime olan kudretinle bana mağfiret et. Güvencim ve umudum sensin. Ne kadar, üzerime in’âm ettiğin nimetler vardır ki, onların yanında şükürüm az olmuştur ve ne kadar belalar vardır ki onlarla beni müptela kıldın da, onlar yanında sabrım az olmuştur. Ey nimetinin yanında şükürüm az olup da beni mahrum etmeyen! Ey belası yanında sabrım az olup da beni rüsva etmeyen! Ey hatalarımı görüp beni mahcup etmeyen! Hz. Muhammed aleyhisselâm ve onun âline, Hz. İbrahim’e rahmet ettiğin gibi rahmet etmeni istiyorum. Şüphesiz övülmeye layık yalnız sensin, şan ve şeref sahibi de sensin. Allah’ım, dinim üzere dünyam ile; ahiretim içinde takva ile yardım et. Bilmediğim şeylerden beni koru. Nefsimi bulduğum herhangi bir durumda yalnız bırakma. Ey günahların kendisine zarar vermediği, mağfiretin de kendisinden bir şey eksiltmediği; sana zarar veremeyen şeyi hibe et, seni noksan kılmayacak şeyleri mağfiret et. Ey Allah’ım! Senden acil kurtuluş ve sabr-ı cemil istiyorum. Bütün belalardan afiyet vermeni istiyorum. Afiyetinin devamını istiyorum, afiyetin üzere şükür istiyorum, insanlardan ihtiyaçsız olmayı istiyorum. Güç ve kuvvet, sadece yüce Allah’ın yardımıyla elde edilir. Allah’ım, sırrından üzerimize sal ve bizi gaybının gizli hazinelerine eriştir. Yarattıklarının şerrinden bizi koru. Ey merhamet edicilerin en merhametlisi, bizimle bela ve musibetlerin arasında ayır.” Bu rivayet için bk. Suyûtî, *Câmi-u’l-Ehâdis*, hadis no: 26124.

Eserde Geçen Arapça Vecizeler, Şiirler ve Tercümeleri

Hikmetli söz söyleme, az lafız ile çok mana ifade etme klasik Türk-İslâm edebiyatının temel niteliklerinden birisidir. *Düstûrül-Vüzerâ*, kendisinden önce yazılan eserlerden izler taşıdığı gibi, o döneme kadar Arap dilinde zikredilen bazı veciz ifadeleri, ibareleri ve şiirleri de ihtiva etmektedir. Bunlar aşağıdaki gibi sıralanmıştır:

إذ المرء افشى سره بلسانه ولام عليه غيره فهو أحمق. إذا ضاق صدر المرء عن
سر نفسه فصدرالذي استودع السر أضيق.¹

Tercümesi:

Kişi kim ide sırrın gayra izhâr
Zünûb fâş olduğına ide inkâr
Ki ahmakdur ki özin saklamayup
Umar kim saklaya kendüyi agyâr
Ya bu sözi işitmedi meger kim
İkiden giçe şâyî² olur esrâr²

لا تنظر إلى من قال وانظر إلى ما قال³

“Kimin söylediğine değil, ne söylediğine bak!”

إخوان هذه الزمان جواسيس العيوب⁴

“Bu zamanın kardeşleri, ayıpların casusudurlar.”

إذا لمور بها الأحداث دبرها
دون الشيوخ ترى في بعضها خللا⁵

“Eğer işleri yaşlılar değil, gençler düzenliyorsa, bir kısmında hael/eksiklik görürsün.”

1 Alâî eş-Şirâzî, *Düstûrül-Vüzerâ*, vr. 93b.

2 Eserde yukarıdaki Arapça ifadenin nazım şeklinde bu tercümesi müellif tarafından yapılmıştır (93b-94a).

3 Alâî eş-Şirâzî, *Düstûrül-Vüzerâ*, vr. 95a. Eserde müellif, bu sözün Farsça beyit şeklinde ifadesine de yer vermiştir.

4 Alâî eş-Şirâzî, *Düstûrül-Vüzerâ*, vr. 96b. Hz. Ali’ye ait olan bu sözün tercümesi eserde müellif tarafından nazım şeklinde yapılmıştır.

5 Alâî eş-Şirâzî, *Düstûrül-Vüzerâ*, vr. 108a.

الصدقة تزيد في العمر وتستنز الرزق وتقى مصارع السوء وتطفى غضب الرب¹

“Sadaka ömrü uzatır, rızkı artırır, kötülükten korur, Rabbin gazabını söndürür.”

الحلاوة تؤخر²

“İşin tatlı kısmı âhirindedir.”

ورث الوزارة كبرا عن كابر

موصولة الإسناد بالإسناد³

Vezirler büyükten büyüğe vâris olurlar

İsnad isnada bağlıdır

اصبت فالزم ووجدت فاغنم⁴

“İsabet edersen yapış, bulursan ganimet bil.”

وزير السلطان كراكب الأسد يهابه الناس وهو لركوبه اهيّب⁵

“Pâdişâhun vezîri şîr-i dilr üzerine binmiş kimesneye benzer. İl anun dilâ-verliginden müte‘accib ve hirâsândur. Ve ol ilden dahi ziyâde hâ’if ü tersândur.

القليل يدل على الكثير والجرعة تدل على الغدير⁶

“Az çoğa, bir yudum su gölete delalet eder.”

سبحان الله ملاً الميزان ومنتهى العلم ومبلغ الرضا⁷

“Mizanın dolusu kadar, ilmin sonu kadar, rızanın miktarı kadar seni tesbih ederim.”

الله ربي لا شريك له⁸

“Rabbim Allah, ortağı olmayandır.”

وحيث اتجهتم ساعدتكم سلامة

1 Alâi eş-Şirâzî, *Düstûrû'l-Vüzerâ*, vr. 110b.

2 Alâi eş-Şirâzî, *Düstûrû'l-Vüzerâ*, vr. 110b.

3 Alâi eş-Şirâzî, *Düstûrû'l-Vüzerâ*, vr. 112a.

4 Alâi eş-Şirâzî, *Düstûrû'l-Vüzerâ*, vr. 112a.

5 Alâi eş-Şirâzî, *Düstûrû'l-Vüzerâ*, vr. 112b. Bu Arapça ifadenin Türkçe tercümesi müellif tarafından yapılmıştır.

6 Alâi eş-Şirâzî, *Düstûrû'l-Vüzerâ*, vr. 113a.

7 Alâi eş-Şirâzî, *Düstûrû'l-Vüzerâ*, vr. 113b.

8 Alâi eş-Şirâzî, *Düstûrû'l-Vüzerâ*, vr. 113b.

ويرعاكم الرحمن من كل جانب¹

“Nereye yönelirseniz yönelin selamet sizin yardımcınız olsun. Rahman olan Allah sizi her yönden korusun.”

يبدو ويظهر ولا يندي ولا يمطر²

“Göründü ve zâhir oldu, ne yağmur yağdırdı ne ıslattı.”

حلالها حساب وحرامها عذاب³

“Helali için hesap, haramı için azap vardır.”

بالبر تستعبد الحر⁴

“İyilik hürü köle yapar.”

التعظيم لأمر الله والشفقة على خلق الله⁵

“Allah’ın emirlerine tazim ve yarattıklarına da şefkat.”

تخلقوا بأخلاق الله⁶

“Allah’ın ahlâkıyla ahlâklanın.” Bazı kaynaklarda hadis rivayeti olarak da zikredilir.

من أطاع غضبه فقد أضاع دينه وأدبه⁷

“Öfkelendiğinde kendini kontrol edemeyen kişi dinini ve edebini kaybeder.”

الندم على العفو أحب من الندم على العقوبة⁸

“Affedip pişman olmak, cezalandırıp pişman olmaktan daha sevimlidir.”

1 Alâi eş-Şirâzî, *Düstûrû'l-Vüzerâ*, vr. 117b.

2 Alâi eş-Şirâzî, *Düstûrû'l-Vüzerâ*, vr. 97b. Eserde bu ifadenin Farsça tercümesi beyit şeklinde müellif tarafından yazılmıştır.

3 Alâi eş-Şirâzî, *Düstûrû'l-Vüzerâ*, vr. 98b.

4 Alâi eş-Şirâzî, *Düstûrû'l-Vüzerâ*, vr. 100a.

5 Alâi eş-Şirâzî, *Düstûrû'l-Vüzerâ*, vr. 103b.

6 Alâi eş-Şirâzî, *Düstûrû'l-Vüzerâ*, vr. 105a.

7 Alâi eş-Şirâzî, *Düstûrû'l-Vüzerâ*, vr. 105a.

8 Alâi eş-Şirâzî, *Düstûrû'l-Vüzerâ*, vr. 105b.

ارحم المسلمين واخش الموت واذكر الآخرة¹

“Müslümanlara merhamet et, ölümden kork, ahireti hatırla.”

ارحم من في الأرض يرحمك من في السماء² (Çoğul sigasıyla [İrhamû - yarhamkum] şeklinde hadis rivayeti olarak da geçmektedir.)

“Yerdekilere merhamet et ki göktekiler de sana merhamet etsin.”

اقض بين الناس بحكم الله تعالى فإنه لا يصلح لك إلا ذاك³

“İnsanlar arasında Allah’ın hükmüyle hükmet ki bundan başkası seni doğruya ulaştırmaz.”

اسكن فلست بإله إنما أنت بشر يأكل بعضك بعضا وتصير عن قريب للددود والتراب⁴

“Sakin ol; sen ilah değil, bilakis birbirini yiyen beşersin. Yakında toprağa girip oradaki haşerat ve kurtlara yem olacaksın.”

إذا كنت مختصا لنفسك صاحباً
فمن قبل أن تبديه بالود اغضبه
فإن كان في حال التغضب منصفاً
وإلا فاصرم حبله وتجنبه⁵

Kendine bir dost edinmek istediğinde

O kişiye sevgini göstermeden önce onu gazaplandır

Eğer öfke hâlindeyken insaflı olursa (ne iyi!)

Fakat insaf göstermezse ipini bırak ve ondan uzaklaş

زوال الدول باصطناع السفلى⁶

“Devletlerin zail olması sefillerin istihdamıyladır.”

1 Alâi eş-Şirâzî, *Düstûrül-Vüzerâ*, vr. 105b.

2 Alâi eş-Şirâzî, *Düstûrül-Vüzerâ*, vr. 105b.

3 Alâi eş-Şirâzî, *Düstûrül-Vüzerâ*, vr. 105b.

4 Alâi eş-Şirâzî, *Düstûrül-Vüzerâ*, vr. 105b.

5 Alâi eş-Şirâzî, *Düstûrül-Vüzerâ*, vr. 106a.

6 Alâi eş-Şirâzî, *Düstûrül-Vüzerâ*, vr. 107a.

الم تر أَنَّ العقل زين لأهله
ولكن تمام العقل حسن التجارب¹

“Görmez misin muhakkak ki akıl, ehli için süstür. Ancak aklın kemâli tecrübenin güzelliğindendir.”

Bu beytin manasına yakın bir tercüme-yi müellif şu şekilde yapmıştır:

Kişinün aklıdur zeyn ü cemâli
Tecâribden olur aklun kemâli

عليكم بآراء الشيوخ²

“Yaşlıların görüşlerini alın.”

من لم يبت ليلا على سرور الوعد لم يجد للصنيعة مطمعا³

“Ya‘nî bir kimesne kim va‘denün şâdlığıyla giceyi sabâh eylemeye, ihsân u keremün kadrini bilmez ve ehl-i keremün lütf u ihsânına tama‘ı kalmaz.”

إن المقدم في حذق بصنعتة
أنى توجه فيها فهو محروم⁴

“Ya‘nî tahkîkan fazl u kemâlde kâmil ü hâzık ve mukaddim olan kimesne her kanda kim teveccüh iderse ‘el-müstehakku mahrûmun’ mâ-sadakıdır.”

إيّاك والكسل، فإنه مجلب العبوس ولبوس ذي البؤوس وما استشار العسل من
اختار الكسل⁵

“Tembellikten sakın; çünkü o, sıkıntıyı celbeder. Fakirliğin ve yoksulluğun elbisesidir. Tembelliği seçen bal toplayamaz.”

Eserde Geçen Farsça Şiirler, Vecizeler ve Tercümeleri

Düstûrül-Vüzerâ’nın bir diğer özelliği, ele alınan konuların ve verilmek istenen mesajın şiirlerle süslenip desteklendiği bir risale olmasıdır. Daha önce de bahsedildiği gibi, eserde Türkçe, Farsça ve Arapça yazılmış şiirlere ve veciz

1 Alâi eş-Şirâzî, *Düstûrül-Vüzerâ*, vr. 108a.

2 Alâi eş-Şirâzî, *Düstûrül-Vüzerâ*, vr. 108a.

3 Alâi eş-Şirâzî, *Düstûrül-Vüzerâ*, vr. 109b. Bu ibarenin tercümesi müellif tarafından yapılmış ve derkenar olarak yazılmıştır.

4 Alâi eş-Şirâzî, *Düstûrül-Vüzerâ*, vr. 109b. Bu beytin tercümesi müellif tarafından yapılmış ve derkenar olarak yazılmıştır.

5 Alâi eş-Şirâzî, *Düstûrül-Vüzerâ*, vr. 121a.

ifadelere sıklıkla yer verilmiştir. Şîrâzî eserinde yer verdiği şiir ve vecizeler sayesinde kimi zaman hiciv, kimi zaman sitayiş, kimi zaman da nasihat ve eleştiri yoluyla devlet erkânına ve okuyuculara bilgiler sunmaktadır.

Bu bölümde yer vereceğimiz Farsça şiir ve vecizelerle Şîrâzî, cimrilik eleştirisinden cömertlik övgüsüne, iyilik yapmanın öneminden güzel söz söylemenin getirisine, kâmil insanın vasıflarından sır tutmanın ehemmiyetine kadar birçok mevzuda mensur eserini güçlendirme yoluna gitmiştir. Müellif bu yolla eserdeki anlam dünyasını zenginleştirdiği gibi maksadın hâsıl olmasına yönelik araçları da başarıyla kullanabilmiştir.

Vezirlerin işlerinde ehli ile müşavere etmelerini ve kişinin rütbesinin yüksekliliğini ya da düşüklüğünü önemsemeksizin ne dediğine bakılması gerektiğini anlatmak için şu beyti almıştır:

تو سخن را نگر که حالش چیست
در گذارنده سخن منگر¹

“Sen söze bak ki o (sözün) hâli nasıldır, sözü söyleyene bakma.”

Vezirlerin âdâb-ı muaşeret riayetine binaen nerede konuşup nerede susmaları gerektiğini bilmelerinin önemini ifade ederken de şu mısraları yazmaktadır:

اگرچه پیش خردمند خامشی ادبست
بوقت مصلحت آن به که در سخن کوشی
دو چیز طیره عقلست دم فرو بستن
بوقت گفتن و گفتن بوقت خاموشی²

“Akıllı insanların yanında susmak edebin gereği ise de maslahat vakti konuşmaya çalışman daha iyidir. İki şey aklın ayıbidir: Konuşulacak vakitte susmak ve susulacak vakitte konuşmak.”

Risalesinde vezirlerin sahip olması gereken nitelikler arasında kavli leyyin; yani yumuşak sözlü ve tatlı dilli olmayı sayan Şîrâzî, bu konuyla ilgili şu beyte yer verir:

1 Alâî eş-Şîrâzî, *Düstûrû'l-Vüzerâ*, vr. 95a.

2 Alâî eş-Şîrâzî, *Düstûrû'l-Vüzerâ*, vr. 96b.

درشتی و نرمی بهم در به است
که جراح فصاد و مرهم نه است¹

“İyisi odur ki yumuşaklık ve sertlik birlikte olmalıdır. Kan alan kimse gibi olmak lazımdır. O hem yara açar hem açtığı yaraya merhem koyar.”

Vezirin ârif kimselerden olmasını tavsiye eden Şîrâzî, cahil vezirin durumunu ifade etmek için şu beyti zikreder:

ابرا ماند که ظاهر می شود
نی تری دارد نه ماطر می شود²

“Bulut zâhir olarak görünür; fakat içinde ne nemi vardır ne yağmuru.”

Vezirlere, iyilik yapmanın ve yapılan iyiliklerin zayi olmayacağını izahına ise şu beyitle işaret eder:

هر که نیکی کرد ضایع کی شود
لا یضیع الله أجرالمحسنین³

“Bir kimse iyilik yapınca iyiliği zayi olur mu? Allah güzel davrananların mükâfatını zayi etmez.”

Dile getirilen sözü samimiyetle söylemenin muhatabında karşılık bulacağını⁴ “سخن کز جان برون آید نشیند لاجرم در دل” yani “Candan söylenen söz yüreğe işler.” vecizesiyle ifade eder.

Cimriliği eleştiren ve vezirlerin sahip olduklarından harcamalarının gereğine ve güzelliğine değinen Şîrâzî, cimri kişinin akıbetini şu mısralarla anlatır:

رو بشارت ترا که مال بخیل
گرچه اجناس و زره و نقره بود
یا به تاراج حادثات رود
یا که میراث خواره جمله برد⁵

1 Alâî eş-Şîrâzî, *Düstûrül-Vüzerâ*, vr. 97a. Bu beyit Sa'dî-i Şîrâzî'nin *Gülîstan* adlı eserinden iktibas edilmiştir.

2 Alâî eş-Şîrâzî, *Düstûrül-Vüzerâ*, vr. 97b.

3 Alâî eş-Şîrâzî, *Düstûrül-Vüzerâ*, vr. 98b.

4 Alâî eş-Şîrâzî, *Düstûrül-Vüzerâ*, vr. 99b.

5 Alâî eş-Şîrâzî, *Düstûrül-Vüzerâ*, vr. 100a.

Sana müjdelersun git artık ki cimri adamın malı
Her ne kadar altın gümüş olsa da
Ya olaylar yağmasıyla elden gider
Ya da bir mirasyedi hepsini götürür

Yapılan kötülöklere iyilikle karşılık vermenin ve hataları affetmenin mertlik alameti olduğunu söyleyen Şîrâzî, bu meyanda şu beyti zikreder:

بدی را بدی سهل باشد جزا
اگر مردی احسن إلى من أساء¹

Kötülüöe kötölökle karşılık vermek kolaydır
Eğer mert isen kötölük yapana iyilik yap

دانی چه بود کمال انسان
با دشمن و دوست لطف و احسان²

İnsanın olgunluğu nedir bilir misin?
Dosta düşmana ihsan ve lütufta bulunmaktır

Aklın kemale ulaşmasında tecrübenin önemli bir yere sahip olduğunu belirtip bunu da çok yaşamakla ilişkilendiren Şîrâzî konuyla ilgili şu beyitlere yer verir:

آنچه در آینه جوان بیند
پیر در خشت پیش از آن بیند³

“Gencin aynada gördüğünü; yaşlı, tuğlada ondan da önce görür.”

İsraftan kaçınmanın gereğine dair cümleleri ise şu beyitle destekler:

اسراف مکن که حاجت افتد
روزیت بهر خسیس و هر خس⁴

“İsraf etme ki bir gün sana her cimrinin ve alçağın haceti düşer.”

Aşağıdaki Farsça beyitlerde de ahireti kazanmanın dünyadan geçtiöi, Allah’ın kullarına ihsanda bulunmanın ve sadaka vermenin önemi ifade edilmiştir:

1 Alâi eş-Şîrâzî, *Düstûrül-Vüzerâ*, vr. 104b.

2 Alâi eş-Şîrâzî, *Düstûrül-Vüzerâ*, vr. 104b.

3 Alâi eş-Şîrâzî, *Düstûrül-Vüzerâ*, vr. 108a.

4 Alâi eş-Şîrâzî, *Düstûrül-Vüzerâ*, vr. 110b.

بدنیا توان آخرت یافتن
 بزر پنجه شیربر تافتن
 بدنیا توانی که عقبی خری
 بخرجان من ورنه حسرت بری
 زر و نعمت آید کسی را بکار
 که دیوار عقبی کند زرنegar
 خدا را بران بنده بخشایش است
 که خلق از وجودش در آسایش است
 کسی نیک بیند بهر دو سرای
 که نیکی رساند بخلق خدای
 حدیثی درست آخر از مصطفاست
 که بخشایش و خیر دفع بلاست¹

Dünya ile ahiret elde edilebilir
 Parayla aslanın pençesine karşı koyulabilir
 Dünya ile ahireti satın alabilirsin
 Canım benim satın al yoksa yazıklanırsın
 Para mal mülk insanın işine yarar
 Çünkü ahiret duvarını süsler
 Halkı rahat ettiren kuluna
 Allah da ihsanda bulunur
 Allah'ın kullarına iyilik yapan
 İki dünyada iyilik görür
 Hz. Mustafa'dan doğru bir söz rivayet edilmiştir ki
 “Sadaka ve iyilik belaları def eder”

Şîrâzî kendisinin bazı ilimlerdeki maharetini ifade bağlamında **بر بسته** “**بر بسته دگر**”² yani “Esirin hâli başka, hürün hâli başkadır.” diyerek kabiliyetine işaret eder. Diğer taraftan hünere talip bulamamaktan şikâyetçi olan Şîrâzî, eserinin hâtimesinde şöyle yakınır:

1 Alâi eş-Şîrâzî, *Düstûrû'l-Vüzerâ*, vr. 111b.

2 Alâi eş-Şîrâzî, *Düstûrû'l-Vüzerâ*, vr. 123a.

هنر نمی خرد ایام و غیر اینم نیست
کجا روم چه کنم با چنین کساد متاع¹

Zamane hünere talip olmuyor ve bundan başka da bir şeyim yok
Nereye gideyim, ne yapayım böyle işe yaramaz malla

Yukarıda zikrettiği olumsuz duruma rağmen devlet erkânından ricası kendisini cahillerden saymayıp yazdıklarına bakmalarıdır:

گرچه پیشت نکرد کس تعریف
که مرا چیست مایه و مقدار
سخنم خود معرف هنرست
چون نسیمی آید از گلزار
زان چو تیغم زبان کشاده که من
گوهر خویش می کنم اظهار
من یکی گوهرم فتاده بخاک
از سر تربیت مرا بردار
گرچه باشد بنزد همت تو
گوهر از خاک بر گرفتن عار²

Kimse senin huzurunda benim hakkımın ne kadar olduğunu söylemiş
değilse de
Sözlerim bir maharet anlatır ve çiçek bahçelerinden gelen esinti gibidir
Şundan dolayı kılıç gibi ağzımı açmış durumdayım, ben içimdeki
cevheri gösteriyorum
Ben toprağa düşmüş bir inciym, beni işlemek için al
Her ne kadar senin nezdinde topraktan inci almak sana yakışmazsa da

Eserde Geçen Dua ve Şekiller

Lügat manası ile Allah'a yalvarma ve niyaz etme anlamına gelen dua, İslâm dininin en önemli ibadetlerinden birisidir. Dua gerek maddi gerekse manevi hacetlerin tedarikinde Müslümanların hayatında büyük bir yer tutar. Bunun en önemli nedeni, Hz. Peygamber aleyhisselâmın hayatının her anını dua ile süslemiş olmasıdır. Onun bu davranışı tüm Müslümanlar için örnek teşkil

1 Alâi eş-Şirâzi, *Düstûrül-Vüzerâ*, vr. 123b.

2 Alâi eş-Şirâzi, *Düstûrül-Vüzerâ*, vr. 123b.

etmiş, dualar yazılı kültürde ortaya konulan eserlerin mukaddime ve hâtime-sinde de yerini almıştır.

Eserde dualar özellikle risalenin üçüncü bölümünde çeşitli hacetlerin te-darikine, sultana ve düşmana galip gelmeye yönelik, bazıları birtakım şekiller ile mündemiç hâlde zikredilmiştir. İlm-i ledün dairesinde yer alan duaların bazıları hadistir, bazıları da Hz. Ali'den ve diğer İslâm büyüklerinden rivayet edilmiştir. Kaynaklarını tespit edebildiğimiz dualar dipnotlarda belirtilmiştir.

Arapça olan dualar bir hayli uzun olduğundan burada kısa alıntılar dışında bazılarının sadece tercümelerine yer verilecek, çoğu içince doğrudan metne gönderme yapılacaktır.

Risalede yer alan dualar:

Eserde, “Ve Hazret-i Ali'den -kerramallâhu vecheh- rivâyetdür ki, ‘Hazret-i Hızır’a buluşdum, bana bir nesne ta’lîm it ki anunla düşmana zafer bulam didüm. Bu du‘âyı ta’lîm itdi ki...” yazıldıktan sonra büyük kısmı Kur‘ân-ı Kerim’deki hurûf-ı mukattaadan oluşan Arapça bir dua kaydedilmiştir.¹

“Ve Bedir gününde Hazret-i Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem bu du‘â-yı okurlardı...” denildikten sonra da “Ey kitabı indiren Allah’ım, ey bulut-ları yürüten, orduları bozguna uğratan Allah’ım! Onları hezimete uğrat ve bizi galip kıl!”² anlamındaki dua yazılmıştır. Ardından da “Ve bu du‘âyı dahi okurlardı ki:” ifadesinden sonra Hz. Peygamber’in başka bir duası daha kay-dedilmiştir.³

Yukarıda bahsedilen kısmın biraz ilerisinde de şu bilgiler yer alır:

Ve her kim adûya zafer bulmak ve ömri uzun olmak dileye, subh u şâm üç kerre diye ki: *سُبْحَانَ اللَّهِ مَلَأَ الْمِيزَانَ وَخَتَمَ الْعِلْمَ وَبَلَغَ الرِّضَا*⁴ Ve her bâr ki gam u hüzn galebe eyleye, *لَا شَرِيكَ لَهُ*⁵ diye ki fi’l-hâl zâ’il olur. Ve her kim yedi gün muttasıl her günde üç yüz on üç kerre es-Serî‘ diye, her ne hâceti varsa revâ ola ammâ gerekdür ki niyyeti hayr ola ki be-gâyet mücerrebdür. Ve her kim salât-i fecrden sonra üç kez bu du‘âyı okuya ve kablehû ve ba‘dehû yedişer kerre salavât getüre, her ne murâd içün olursa ber-murâd ola, mücerrebdür. Ve Vefâ-zâde hazretlerinden dahi menkûldür

1 Alâî eş-Şîrâzî, *Düstûrül-Vüzerâ*, vr. 113a-b.

2 Arapça aslı için metinde bk. Alâî eş-Şîrâzî, *Düstûrül-Vüzerâ*, vr. 113a. Ayrıca bk. Müslim, el-Cihâd ve’s-Siyer 20.

3 Bk. Alâî eş-Şîrâzî, *Düstûrül-Vüzerâ*, vr. 113a; “Allahumme innâ nec‘aleke fî nubûrihim ve ne‘üzûbike min şurûrihim”e kadar olan kısım için kaynak: Ebû Dâvûd, Zekât 365.

4 “Mizanın dolusu kadar, ilmin sonu kadar, rızanın miktarı kadar seni tesbih ederim.”

5 “Rabbim Allah, ortağı olmayandır.”

ve du‘â budur: إلهي كيف أدعوك وأنا كيف أقطع رجائي عنك وأنت أنت إلهي أنت الذي فلق البحر لموسى فنجيته من الغرق رب نجني مما أنا فيه رب هب لي من لدنك فرجا ومخرجا¹ Ve Hazret-i Resûl'den salavâtullâhi ve selâmuhi aleyh, Enes bin Mâlik rivâyet ider ki: Her kim bir vartaya düşse kim hîç halâsına mecâl olmasa bu du‘âyı okıya ki: بسم الله الرحمن الرحيم لا حول ولا قوة إلا بالله العلي العظيم. يا لطيف أدركني بلطفك الخفي²

Bu hadis ve dualardan sonra; “Resûlullâh hazretinden sallallâhu aleyhi ve sellem mervîdür ki buyurmuşdur: Her kime kim bir gam yören ve yâhud hüzn-i azîmde kala, bu du‘âyı her sabâh okıya ki Allâh azze ve celle okıyanı gamdan halâs eyler. Ve du‘â budur...” denilip yukarıda hadis-i şeriflerden bahsedilen kısımda da zikredilen Arapça dua kaydedilmiştir.³

Ardından sultandan korkulduğu zaman okunacak bir duadan bahsedilmiştir. Dua şu şekilde tercüme edilebilir: “Halîm ve Kerîm olan Allah’tan başka ilah yoktur. Büyük arşın Rabbi ve yedi kat göğün Rabbi olan Allah’ı bütün noksanlıklardan tenzih ederim. Senden başka ilah yok. Sana yakın olan aziz oldu, senin övgün yücedir.”⁴

Bunun hemen akabinde ise “Hazret-i Ca‘fer-i Sâdık radiyallâhu anıh babalarından ve anlar Resûl hazretinden sallallâhu aleyhi ve sellem rivâyet iderler ki buyurmuşdur: Her kimse kim her gün otuz kerre diye ki: بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله رب العالمين تبارك الله أحسن الخالقين ولا حول ولا قوة إلا بالله Allâhu Te‘âlâ okuyandan toksan tokuz nev‘ belâ def‘ ider iken âsânı cüzzâm marazı ola.”⁶ rivayeti zikredilir.

Şîrâzî diğer bir duadan da şu sözlerle bahsetmiştir: “Ve Hazret-i Seyyidü’l-mürselinden rivâyet olunur ki; ‘Her kim bu du‘âyı vird idine, Allâh celle ve alâ anı eşrâr şerrinden ve füccâr keydinden ve zaleme mekrinden saklaya ve gamdan halâs idüp ferah ve sürûr erzânî kıla.” Ve ulemâ bu du‘âya du‘â-yı

1 “Allah’ım! Sana nasıl dua edeyim ben ben iken ve senden ümidimi nasıl keseyim Sen Sen iken. Sen ki Musa için denizi yardım ve onu boğulmaktan kurtardın. Rabbim, olduğum durumdan beni kurtar. Rabbim, bana katından genişlik ve bir çıkış yolu ver.”

2 “Rahman ve Rahim olan Allah’ın ismiyle; güç ve kuvvet sadece yüce ve büyük olan Allah’a aittir. Yâ Latîf! Beni gizli lütfuna ulaştır.” Alâi eş-Şîrâzî, *Düstûrül-Vüzerâ*, vr. 113b-114a.

3 Duanın Arapça aslı ve tercümesi için bk. Alâi eş-Şîrâzî, *Düstûrül-Vüzerâ*, vr. 114a. Bu rivayet için ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. VI, s. 246-247.

4 Arapça aslı için bk. Alâi eş-Şîrâzî, *Düstûrül-Vüzerâ*, vr. 114a.

5 “Rahman ve Rahim olan Allah’ın adıyla, Âlemlerin Rabbine hamdolsun, Yapıp yaratanların en güzeli olan Allah, pek yücedir. Güç ve kuvvet, sadece yüce ve büyük olan Allah’a aittir.”

6 Alâi eş-Şîrâzî, *Düstûrül-Vüzerâ*, vr. 114a-b. Hadisin kaynağı tespit edilemedi.

ferec dirler. Resûl hazretleri şöyle buyurmuşdur: (...)”¹ Uzun olan bu Arapça duanın anlamı şöyledir:

“Allah’ım! Uyku tutmayan gözetlemenle beni koru. Kimsenin yapamayacağı himayenle beni himayene al. Üzerime olan kudretinle bana mağfiret et. Güvencim ve umudum sensin. Ne kadar, üzerime in’am ettiğin nimetler vardır ki, onların yanında şükürüm az olmuştur ve ne kadar belalar vardır ki onlarla beni müptela kıldın da, onlar yanında sabrım az olmuştur. Ey nimetinin yanında şükürüm az olup da beni mahrum etmeyen! Ey belası yanında sabrım az olup da beni rüsva etmeyen! Ey hatalarımı görüp beni mahcup etmeyen! Hz. Muhammed aleyhisselâm ve onun âline, Hz. İbrahim’e rahmet ettiğin gibi rahmet etmeni istiyorum. Şüphesiz övülmeye layık yalnız sensin, şan ve şeref sahibi de sensin. Allah’ım, dinim üzere dünyam ile; ahiretim içinde takva ile yardım et. Bilmediğim şeylerden beni koru. Nefsimi bulunduğu herhangi bir durumda yalnız bırakma. Ey günahların kendisine zarar vermediği, mağfiretin de kendisinden bir şey eksiltmediği; sana zarar veremeyen şeyi hibe et, seni noksan kılmayacak şeyleri mağfiret et. Ey Allah’ım! Senden acil kurtuluş ve sabr-ı cemil istiyorum. Bütün belalardan afiyet vermeni istiyorum. Afiyetinin devamını istiyorum, afiyetin üzere şükür istiyorum, insanlardan ihtiyaçsız olmayı istiyorum. Güç ve kuvvet, sadece yüce olan Allah’ın yardımıyla elde edilir. Allah’ım, sırrından üzerimize sal ve bizi gaybının gizli hazinelerine eriştir. Yarattıklarının şerrinden bizi koru. Ey merhamet edicilerin en merhametlisi, bizimle bela ve musibetlerin arasını ayır.”²

Yazarın kaydettiği başka bir dua da “Allah’ın en yüce isimleri” anlamındaki “İsm-i A‘zam”ı içerdiğini belirttiği bir rivayettir.³

Bir diğeri ise “Ve Hazret-i Ali kerremallâhu vecchêhunun ed‘iye-i şerîfele-rinden bir du‘â ki fesâhat u belâgatiyle sâ’ir ed‘iyeden müstesnâdur. Bu du‘âdur ki cemî‘-i murâdât u maksûdâtun husûli-çün mücerredür. Ve teshîr-i kulûb-i selâtîn için vird olinsa gâyetde mu‘teber ve nihâyetde müsteherdür ve dahi havâssı çokdur...” cümlelerinden sonra kaydettiği oldukça uzun Arapça bir duadır.⁴

1 Alâî eş-Şirâzi, *Düstüri’l-Vüzerâ*, vr. 115a.

2 Arapça aslı için metnin 115a-b varaklarına müracaat ediniz. Bu rivayet için ayrıca bk. Suyûtî, *Câmiu’l-Ehâdis*, hadis no: 26124.

3 Bu dua için metnin 117b varağına bakınız.

4 Duanın Arapça aslı ve tercümesi için metnin 117b, 118a-b, 119a varaklarına müracaat ediniz.

Ardından “Du‘â-i mübârek” başlığı yazılıp yine Hz. Ali zikredilerek şu bilgi verilmiştir: “Hazret-i Alî kerremallâhu vechehû buyurmuşdur ki ‘Bu du‘â mahbûslar için ve düşmanların def‘i için ve hâcâtun mu‘zamı-çün ve marîzlerin şifâsı-çün gâyetle mücerrebdür.”¹ Duanın anlamı şöyledir:

“Allah’ım, arşının parlayan nurunun ısıldamasıyla düşmanlarımdan saklandım, kemâl-i izzetinden gücünün sindirmesiyle bana tuzak kuranlardan gizlendim, yüce saltanatınla bütün sultan ve şeytanlardan sana sığındım. Ey Mevlâm, bol nimetlerinden ve bereketli ihsanlarından istiyorum. Arzum senken nasıl korkayım, tevekkülüm sana iken nasıl zulmedeyim? Nefsimi sana teslim ettim, yüzümü sana döndüm, sırtımı sana yasladım, işimi sana ısmarladım, bütün işlerimde sana tevekkül ettim. Muhammed aleyhisselâma ve âline salât eyle, bana şifa ver, bana yet, beni mağlup edene sen galip gel ey mağlup olmayan Gâlib! Bütün gözetleyen gözeteni, isyan edenin isyanını, inkâr edenin inkârını, haset edenin hasedini ve her türlü çalışan düşmanı Rahman ve Rahim olan Allah’ın adıyla defettim.” “De ki: O, Allah birdir. Allah sameddir. O, doğurmamış ve doğmamıştır. Onun hiçbir dengi yoktur.” (İhlâs, 112/1-4). Ey Rabbimiz buyurduğun gibidir, ey Rabbimiz buyurduğun gibidir. Allah bize yeter ve O ne ne güzel vekil, en güçlü yardımcı ve en doğru yol göstericidir.”²

Şîrâzî bir varak sonra ise “Muhassal bu hırz-ı şerîfün hâssiyyeti def‘i a‘-dâda azîmuş-şândur ve âsârı safha-i rûzgârda meşhûrdur...” dedikten sonra oldukça uzun ve çeşitli ayetlerden teşekkül eden Arapça bir dua kaydetmiştir.³

Eserde Geçen Tarihî ve Mitolojik Şahsiyetler

Düstûrî'l-Vüzerâ’da ele alınan kavram ve konular tarihî şahıslar üzerinden tasvir edilir. Bu husus eserin muhteva zenginliğini göstermesinin yanı sıra, işlenen düşüncenin soyut değil; bilakis somut ve pratiğe yönelik olduğuna işaret etmektedir. Bu yönüyle İslâm siyaset düşüncesinin temel metinleri arasında yer alan siyasetnâmeler “ütöpik” olarak değerlendirilme eleştirisini haksız kılmaktadır. Metinde bahsi geçen bazı kişiler mitolojik şahıslar olsa da aynı zamanda gerçek hayatta varlığını sürdürmüş ve davranışları ile efsaneleşmiş birçok şahsiyet de zikredilir. Bu bölümde kısaca bu şahıslar hakkında bilgi

1 Alâî eş-Şîrâzî, *Düstûrî'l-Vüzerâ*, vr. 119a.

2 Arapça aslı için çalışmanın metin kısmında bk. 119a-b.

3 Aslı ve tercümesi çalışmamızın metin kısmında yer alan bu dua çok uzun olduğu için buraya tekrar alınmayacaktır. Metinde bk. 120a-b, 121a.

verilecek ve eserde geçtiği yerler zikredilecektir. Böylece eserin daha derinlikli anlaşılmasına katkı sağlamanın yanında müellifin düşünce dünyasının haritası gösterilmeye çalışılacaktır. Zira eserde değinilen şahısların eski Yunan ve İran'dan İslâm büyüklerine, Selçuklu'dan Osmanlı Devleti'ne kadar geniş bir yelpazeye yayıldığı görülmektedir. Bu çeşitlilik sadece kadim bilgelikten tevârüs eden birikime değil, Osmanlı ulemasının onu benimseyip dönüştürerek kendine özgü bir forma soktuğuna da işaret etmektedir.

Grek Menşeli Şahıslar

Bokrat

Grek medeniyetinin meşhur hekimi olan Hippokrates'in İslâm dünyasındaki ismidir. Tıp ve hikmetle alakalı olarak edebî metinlerde ismine sıklıkla rastlanır. Kelimenin "Bokrat" şeklinde yazılışı da mevcuttur.¹

Düstûrül-Vüzerâ'da Bokrat, hataları affedici olmanın önemine binaen söylediği bir söz vesilesiyle zikredilir.²

Aristo

M.Ö. 384-322 yılları arasında yaşamış meşhur Yunan filozofudur. Aristoteles veya Aristetalis isimleriyle de anılır. Klasik felsefenin kurucuları arasında sayılan Aristo, eserlerinin İslâmiyet sonrası Arap diline tercüme edilmesiyle özellikle kelim ilmi üzerinde etkili olmuştur. Edebiyatta ise ilim, akıl, mantık ve hizmet sembolü olarak tasvir edilir.³

Eserde Aristo, Aristetalis ismiyle zikredilir ve kendisine nasihatlerinden bir kesit aktarılırken değinilir.⁴

Eflâtun

Asıl ismi Platon olan Yunan filozofudur. Aristo'nun hocasıdır. M.Ö 430'da doğmuş ve 348'de ölmüştür. Mısır'da okuduktan sonra Yunanistan'a dönmüş ve Atina şehrinde Akademia'yı kurmuştur. Edebî metinlerde akıl, hikmet ve isabetli görüş timsalidir.⁵

1 İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri*, (İstanbul: Kapı Yayınları, 2004), 74.

2 Alâî eş-Şirâzî, *Düstûrül-Vüzerâ*, vr. 104b.

3 Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri*, 26.

4 Alâî eş-Şirâzî, *Düstûrül-Vüzerâ*, vr. 97b.

5 Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri*, 135.

Eserde Eflâtun, hatalara karşı bağışlayıcı olma konusu ele alınırken zikredilmiştir.¹

Acem Menşeli Şahıslar

Erdeşîr

Kadim İran hükümdarlarından bazılarının ismi olup en çok bilineni Behmen lakabı ile tanınandır. Sâsânîler döneminde üç Erdeşîr hükümdarlık etmiştir (m. 226-241, 379-383, 628-629).² Sasanîlerin ilk padişahına da Erdeşîr denilmektedir ve Erdeşîr-i Bâbgân ismiyle meşhur olmuştur.³

Düstûrî'l-Vüzerâ'da bazen Erdeşîr bazen de Erdeşîr-i Bâbek olarak zikredilmiştir. Vezilerin ve padişahların sahip olması gereken güzel hasletler noktasında kendisine değinilir.⁴

Behrâm

Sâsânîler soyundan gelen İran hükümdarıdır. M. 420'de tahta çıkmış ve 20 yıl saltanat sürmüştür. Gûr, yaban eşiği anlamına gelmektedir. Yaban eşiği avına merakından dolayı kendisine Behrâm-ı Gûr denildiği rivayet edilmektedir. Aynı zamanda gûr kelimesi mezar, çukur demektir. Rivayete göre Behrâm bir av sırasında yaban eşiği kovalarken çukura düşüp ölmüştür.⁵

Eserde padişahların sahip olması gereken hususiyetler sayılırken tecrübelerine dayanarak söylediği nasihatler bağlamında kendisinden bahsedilir.⁶

Nûşîrevân

M.S. 531-579 yılları arasında hüküm sürmüş, İran'ın Sâsânî sülalesinden, adaletiyle ün salmış bir hükümdardır.⁷ Zamanında icra ettiği adalet sebebiyle birçok Arap ve İranlı tarihçi tarafından hakkında pek çok hikâye anlatılmış ve "Nûşîrevân-ı Âdil" lakabıyla meşhur olmuştur.⁸ Eserde de aynı şekilde "Nûşî-

1 Alâi eş-Şîrâzî, *Düstûrî'l-Vüzerâ*, vr. 104b.

2 Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri*, 140.

3 Dursun Ali Tökel, *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar Şahıslar Mitolojisi*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 2000), 165.

4 Alâi eş-Şîrâzî, *Düstûrî'l-Vüzerâ*, vr. 92b-105b-106a.

5 Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri*, 63.

6 Alâi eş-Şîrâzî, *Düstûrî'l-Vüzerâ*, vr. 92b.

7 Tökel, *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar Şahıslar Mitolojisi*, 242.

8 Nizamü'l-mülk, *Siyasetnâme*, çev. Mehmet Taha Ayar, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2011), 362.

revân-ı Âdil” adıyla anılmış ve güzel hasletlerine değinilerek vezirler hakkındaki görüşlerine yer verilmiştir.¹

Büzürcmihr

“Yâdgâr-i Büzürcmihr, Büzürcmihr-i Bahtegân” isimleriyle de bilinen Büzürcmihr, Sâsânî hanedanının adalet timsali olan meşhur hükümdarı Nûşirevân’ın veziridir. İsmi genellikle Nûşirevân’la birlikte zikredilir. Zekâsı ve yetenekleri hakkında kaynaklarda çok şey söylenmektedir; fakat kimliğine ilişkin bilgiler sınırlıdır. Satranca karşı tavla oyununu onun bulduğu rivayet edilir. *Pendnâme-i Büzürcmihr* adlı bir eseri vardır. İbn Miskeveyh’in “Âdâb-ı Büzürcmihr”den Aktardıklarım” ifadesi sebebiyle eserin Arapçaya tercümesinin “Âdâb-ı Büzürcmihr” ismiyle yapıldığı tahmin edilmektedir.² Büzürcmihr kendisini tanıtan bir mukaddime ile başlayan ve Nûşirevân’ın emriyle yazdığını söylediği eserinde ahlâkî konulara ve öğütlere yer vermektedir. Firdevsî’nin *Şahnâme* isimli eserinde kendisinden alıntılar yapılmış ve ismine yer verilmiştir.³

Eserde Büzürcmihr, Sâsânî saltanatının çöküşü ile ilgili mevzuda “büyük işlerin küçük kişilere tevdi edilmesi” tespitiyle zikredilmiştir.⁴

Peygamberler

Düstûrül-Vüzerâ’da peygamberlerin isimleri de zikredilmiştir. Tabii olarak ilk sırada Hz. Peygamber en çok anılmış ve kendisinden çok sayıda hadis rivayeti aktarılmıştır. Hz. Musa ve Hz. Harun kardeşler ise Kur’ân-ı Kerîm’den iktibasla Firavun’a karşı yumuşak söylemelerinin emredildiği ayetten hareketle zikredilmiştir. Vezirler de bu şekilde yumuşak sözlü olmayı âdet edinmelidirler.⁵ Eserde Hz. Yûsuf da Kur’ân’da zikredilen kıssasından bir kesit ile anılmıştır.⁶

Hulefâ-i Râşidin

Hz. Ebû Bekir

Dört büyük halifenin ilkidir. Adı Abdullah’tır. Miladî 571 yılında Mekke’de doğmuştur. Peygamberimiz hastalanınca imamlığı, ahirete irtihâli üze-

1 Alâî eş-Şirâzî, *Düstûrül-Vüzerâ*, vr. 97b-106a.

2 Nimet Yıldırım, *İran Edebiyatı*, (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2012), 424-434.

3 Yıldırım, *İran Edebiyatı*, 429-430.

4 Alâî eş-Şirâzî, *Düstûrül-Vüzerâ*, vr. 107a.

5 Alâî eş-Şirâzî, *Düstûrül-Vüzerâ*, vr. 97a.

6 Alâî eş-Şirâzî, *Düstûrül-Vüzerâ*, vr. 93a.

rine de halifeliği üstlenmiştir. İki seneden fazla süren hilafeti birçok fetihlere ve böylelikle İslâm'ın yayılmasına vesile olmuştur. Miladî 634 yılında vefat etmiştir.¹

Eserin başlangıcında kendisine dua edilen Hz. Ebû Bekir, halifeliği dönemi ile ilgili mevzular üzerine zikredilmektedir.²

Hz. Ömer

İkinci İslâm halifesi ve hayatta iken cennetle müjdelenen on kişiden biridir. Halifeliği esnasında İslâm fetihleri devam etmiş ve birçok sahada müesse-seleşme yoluna gidilmiştir.³

Eserin başlangıcında kendisine dua edilen Hz. Ömer, güzel hasletleri ile vezirlerin örnek alması gereken şahsiyetler arasında zikredilmektedir.⁴

Hz. Osman

Üçüncü İslâm halifesidir. Hz. Ömer'in vefatından sonra halife tayin edilmiştir. 82 yaşında Kur'ân okurken şehid edilmiştir. Yaptığı en önemli icraatlardan biri Mushaf'ın çoğaltılması ve önemli merkezlere gönderilmesidir.⁵

Eserde birkaç kez adı geçen ve risalenin başlangıcında kendisine dua edilen Hz. Osman, oğlu Hamdân ile ilgili bir hikâyede zikredilir.⁶

Hz. Ali

Dört büyük halifenin sonuncusu, Hz. Peygamberin amcazadesi ve damadıdır. İslâm'ı çocuk yaşta kabul etmiştir. Künyesi Ebû'l-Hasan, lakabı Esedu'llah, Murtazâ ve Haydar'dır. Edebiyatta kendisi gerek kahramanlık gerekse velilik ve imamlık yönleriyle birçok vesileyle zikredilir.⁷

Düstûrû'l-Vüzerâ'da ismi en çok anılan kişilerin başında gelmektedir. Kimi zaman sözleriyle, kimi zaman rivayet ettiği dualar ile risalenin her bâbında Hz. Ali'den bahsedilmiştir.

1 Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri*, 131.

2 Alâî eş-Şirâzî, *Düstûrû'l-Vüzerâ*, vr. 91a-107a.

3 Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri*, 367.

4 Alâî eş-Şirâzî, *Düstûrû'l-Vüzerâ*, vr. 91a-107b.

5 Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri*, 365.

6 Alâî eş-Şirâzî, *Düstûrû'l-Vüzerâ*, vr. 94a.

7 Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri*, 18-19.

Kur'ân-ı Kerim'de Zikredilen Şahıslar

Hızır

Edebiyatta âb-ı hayatı içerek ölmezliğe eriştiğine inanılan kişidir. Peygamberliği veya veliliği noktasında farklı rivayetler vardır. Halk arasında büyük bir yer edinmiş ve Kur'ân-ı Kerim'de Musa peygamber ile arasında geçen macera ismi açıkça zikredilmeden (Kehf, 59-81) anlatılmıştır. Klasik şiirde âb-ı hayat, İskender ve zulümât mazmunlarının önemli unsudur.¹

Eserde kendisinden rivayet edilen dualar ile zikredilmektedir.²

Tâlût ve Câlût

Tâlût, Hazret-i Dâvûd Peygamber zamanında yaşamış bir hükümdardır. Câlût isimli iri cüsseli bir düşmanı vardı. Bir gün iki ordu karşılaşmış ve Tâlût, Câlût'u öldürecek kişiye kızını vereceğini ve onu yerine vâris tayin edeceğini söylemiştir. Hz. Dâvûd, Câlût'un karşısına çıkarak onu öldürmüştür. Akabinde Tâlût'un kızı ile evlenerek hükümdar olmuştur. Bu kıssa Kur'ân-ı Kerim'de altı âyette (Bakara, 246-251) anlatılır.³

Eserde Tâlût, Câlût'a karşı galip gelmesini sağlayan ilimler mevzuuyla zikredilmiştir.⁴

Firavun

Eski Mısır hükümdarlarının genel lakabıdır. En meşhur olanı ise Hz. Musa zamanında yaşayıp ilahlık davasında bulunan Firavun'dur. *Düstûrül-Vüzerâ*'da Firavun, Hz. Musa ve Harun ile ilgili kıssa içerisinde zikredilir.⁵

Tarihî Şahsiyetler

Haccâc

Emevî halifesi Abdülmelik b. Mervan zamanında ordunun başına getirilmiştir. Kur'ân'ın harekelenmesine delalet eden kişi olarak bilinir. Yaşadığı zaman diliminde binlerce kişinin kanına girmiş ve bu sebeple Haccâc-ı Zâlim lakabıyla tanınmıştır.⁶

1 Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri*, 204-205.

2 Alâî eş-Şirâzî, *Düstûrül-Vüzerâ*, vr. 113b-117b.

3 Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri*, 437-438.

4 Alâî eş-Şirâzî, *Düstûrül-Vüzerâ*, vr. 122b.

5 Alâî eş-Şirâzî, *Düstûrül-Vüzerâ*, vr. 97a.

6 Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri*, 180.

Eserde Haccâc b. Yûsuf ismiyle anılmış ve zalimliği meşhur olmasına rağmen sonu ölümle sonuçlanmayan bir hikâye münasebetiyle kendisinden bahsedilmiştir.¹

Hâlid-i Bermekî

Bermekîler, Abbâsîler devrinde başta vezirlik olmak üzere çeşitli görevlerde bulunmuş bir ailedir. Bu aileden ilk Müslüman olanın Hâlid b. Bermek olduğu rivayet edilmektedir. Abbâsîlerin hilafete geçmelerinden sonra bazı kaynaklar Hâlid'in vezirliğinden bahsetmektedir; fakat kendisi vezir ünvanını kullanmamıştır. Diğer taraftan yaptığı işler birçok bakımdan bir vezirin göreviydi. Kâtiplerin reisi olarak divanların idaresi kendisine bağlıydı. Hâlid b. Bermek İslâm devleti hizmetinde Bermekî ailesinin ilk temsilcisi ve ailenin süreç içerisinde bir nevi hanedanlık hâline gelmesini sağlayan kişidir. Üç halife zamanında görev almış ve itibar ve nüfuzunu daima muhafaza etmiştir. Devlet adamı olarak ileri görüşlü, gerçekçi ve doğruluğuna inandığı hususlarda kararlı bir kişilik olarak bilinmektedir.²

Hâlid-i Bermekî eserde geçmişte yaşamış büyük vezirler anlatılırken güzel hasletleri ile zikredilir.³

Yahyâ b. Hâlid Bermekî

Bermekî ailesinin en çok tanınan veziridir. Abbâsî sarayında ve babası Hâlid'in gözetiminde iyi bir eğitim almıştır. Çeşitli idari vazifelerde bulunmuştur. Görevde kaldığı on yedi yıl boyunca idarede söz sahibi olmuştur. Vezirlik yaptığı Harunürreşid devri Abbâsî hilafetinin en parlak zamanı kabul edilir.⁴

Metin içindeki iki hikâyede cömertliği ve ilim ehline olan ikramı sebebiyle zikredilmiştir.⁵

Nizâmülmülk

Büyük Selçuklu sultanı Alparslan ve oğlu Melikşah'ın veziridir. 408/1018 yılında doğmuştur. Akıl, tedbir ve adaleti ile Melikşah'ın saltanat dönemi Selçuklu Devleti'nin en parlak zamanı olmuştur. Âlim, edip ve kadirşinas kişiliği

1 Alâî eş-Şirâzî, *Düstûrül-Vüzerâ*, vr. 101a-101b-102a.

2 Hakkı Dursun Yıldız, "Bermekîler", *DİA*, c. 5 (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), 517-518.

3 Alâî eş-Şirâzî, *Düstûrül-Vüzerâ*, vr. 109b.

4 Yıldız, "Bermekîler", 5: 518-519.

5 Alâî eş-Şirâzî, *Düstûrül-Vüzerâ*, vr. 109b.

ile tanınmıştır.¹ Selçuklu sultanı Melikşah'ın emri üzerine hazırladığı *Siyaset-nâme* adlı eseri siyasetnâme literatürünün başlıca eserlerindendir.

Eserde “hoca” lakabı ile vezirliği dönemindeki başarısına değinilmiş ve hayatından kesitlere yer verilmiştir.²

I. Murad (Murad-ı Hudâvendigâr)

Miladi 1326 senesinde doğmuştur. Babası Orhan Bey, annesi Nilüfer Hatun'dur. Hudâvendigâr lakabıyla meşhurdur. Osmanlı Devleti'ni Balkanlar'da bir güç haline getiren 1389 yılındaki Kosova Savaşı onun saltanatı zamanında kazanılmıştır. Muharebeden sonra savaş mahallinde bir Sırp tarafından şehit edilmiştir.³

Düstûrül-Vüzerâ'da Kosova muharebesi esnasında gösterdiği sabır ve cesaret münasebetiyle zikredilmiştir.⁴

Lala Mustafa Paşa

Kaynaklarda Bosna'nın Sokol köyünden olduğu, Yavuz Sultan Selim döneminde kardeşi Deli Hüsrev aracılığıyla saraya alındığı belirtilir. 1557'de Şehzade Selim'e lala olmuştur. Van beylerbeyliği, Erzurum beylerbeyliği (1562), Halep ve Şam beylerbeyliği (1563) görevlerinde bulunmuştur. Lalalığını yaptığı II. Selim'in isteği ve desteği üzerine 1570'de Kıbrıs seferine çıkmış ve muzaffer olmuştur. Ayrıca “Şirvan ve Gürcistan Fatihisi” olarak da tanınmaktadır. Kaynaklarda akıllı ve tedbirli bir devlet adamı olarak anılan Lala Mustafa Paşa'nın birçok hayratı ve vakıfları bulunmaktadır. 1580 yılında vefat etmiştir.⁵

Eserde Lala Mustafa Paşa *Düstûrül-Vüzerâ*'nın kendisine ithaf edilen kişi olması münasebetiyle zikredilmiştir.⁶

1 Ahmet Talât Onay, *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü*, haz. Cemal Kurnaz, (Ankara: Birleşik Yayınevi, 2007), 301.

2 Alâî eş-Şirâzî, *Düstûrül-Vüzerâ*, vr. 110b-111a-111b.

3 Halil İnalçık, “Murad I”, *DİA*, c. 31, (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 156-163.

4 Alâî eş-Şirâzî, *Düstûrül-Vüzerâ*, vr. 108b.

5 Bekir Kütükoğlu, “Lala Mustafa Paşa”, *DİA*, c. 27 (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2003), 73-74.

6 Alâî eş-Şirâzî, *Düstûrül-Vüzerâ*, vr. 92a.

İslâm Büyükleri

Gazzâlî

Tam ismi Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî'dir. Hüccetü'l-İslâm lakabıyla da tanınmaktadır. Miladi 1058 yılında İran'ın Horasan bölgesinde, Tûs şehrinde (bugünkü ismiyle Meşhed) dünyaya gelmiştir. Yazdığı eserler ile şöhreti bütün dünyaya yayılmıştır. 1111 yılında vefat etmiştir.¹

Eserde Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Din* isimli eserinden iktibas edilen bir kesit ile zikredilmiştir.²

Ca'fer-i Sâdık

On İki İmam'dan olan Ca'fer-i Sâdık'ın soyu baba tarafından Hz. Ali'ye, anne tarafından ise Hz. Ebû Bekir'e ulaşmaktadır. İsnââşeriyye'nin altıncı imamıdır. Kerametleri ve söylediği hikmetli sözler meşhurdur. 765 yılında vefat etmiştir.³

Eserde kendisinden rivayet edilen hadis ve dualar münasebetiyle bahsedilmektedir.⁴

Abdurrahman b. Avf

Hz. Peygamber'e ilk iman edenlerden ve cennetle müjdelenen on sahabiden biridir. Zenginliği ve cömertliği ile meşhur olmuştur. Allah yolunda seferlere iştirak etmiş ve zaman zaman orduyu techiz etmiştir. 652 yılında Medine'de yetmiş beş yaşında iken vefat etmiştir.⁵

Eserde Hz. Osman'ın vasiyeti ile ilgili kıssa anlatılırken Abdurrahman b. Avf'ın ismi zikredilmektedir.⁶

Abbas b. Abdilmuttalib

Hz. Peygamber'in amcasıdır ve onun doğumundan iki veya üç yıl önce dünyaya gelmiştir. Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman halifelik dönemle-

1 Mustafa Çağrı, "Gazzâlî", *DİA*, c. 13 (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1996), 489.

2 Alâî eş-Şirâzî, *Düstûrül-Vüzerâ*, vr. 98a.

3 Mustafa Öz, "Ca'fer es-Sâdık", *DİA*, c. 7 (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 1.

4 Alâî eş-Şirâzî, *Düstûrül-Vüzerâ*, vr. 114a.

5 Ahmet Önkâl, "Abdurrahman b. Avf", *DİA*, c. 1 (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1988), 157.

6 Alâî eş-Şirâzî, *Düstûrül-Vüzerâ*, vr. 94a.

rinde kendisine hürmet göstermişlerdir. Abbâsî devletinin halifeleri, oğlu Abdullah'ın soyundan gelmiştir.¹

Hız. Abbas eserde oğluna sır tutmak, yalan söylememek ve gıybet yapmama hususlarında vasiyette bulunurken zikredilmiştir.²

Abdullah b. Mübârek

Miladi 736'da devrin mühim ilim merkezlerinden biri olan Merv'de dünyaya gelmiştir. Tebeü't-tâbiîn'in ileri gelenlerinden, muhaddis, zâhid ve fakîhtir. Merv'de hadisleri tedvîn eden ilk âlim oluşu şöhretini artıran sebeplerin başında gelir. 797 yılında vefat etmiştir.³

Eserde İslâm hükümdarına edilen duanın önemi üzerine söylediği bir söz münasebetiyle ismi geçmektedir.⁴

Ömer b. Abdülaziz

Miladi 680'de Medine'de doğmuştur. M. 717-720 yılları arasında Emevî halifesi olmuş, adaleti ile Hız. Ömer'e ve takvası ile de Hasan Basrî'ye benzetilmiştir. Hayatı ve faziletlerine dair birçok eser yazılmıştır.⁵

Düstürü'l-Vüzerâ'da geçen kelim-ı kibarlarda kendisine yer verilmiştir.⁶

Cüneyd-i Bağdâdî

Doğum tarihi belli değildir, fakat Bağdat'ta doğup yaşadığı bilinmektedir. İlk devir sufilğin en güçlü temsilcilerinden birisidir. Birçok âlim Cüneyd-i Bağdâdî'nin sohbetinde bulunmuş ve onun müridi veya halifesi olmuştur. Kendisi de devrin büyük mutasavvıflarından istifade etmiştir. Tasavvufa dair ıstılahatı, usûl ve esaslarını tespit etmede mühim bir rol oynadığı için kaynaklarda kendisinden sıklıkla bahsedilir. Kerametleri ve sözleri meşhurdur. 909 yılında vefat etmiştir.⁷

Eserde kalbin Allah'a nasıl bağlı olması gerektiğine dair söylediği bir söz münasebetiyle zikredilmiştir.⁸

1 DİA, "Abbas", *DİA*, c. 1 (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1988), 16-17.

2 Alâî eş-Şirâzî, *Düstürü'l-Vüzerâ*, vr. 95b.

3 Raşit Küçük, "Abdullah b. Mübârek", *DİA*, c. 1 (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1988), 122-123.

4 Alâî eş-Şirâzî, *Düstürü'l-Vüzerâ*, vr. 99a.

5 İsmail Yiğit, "Ömer b. Abdülaziz", *DİA*, c. 34 (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 53-54.

6 Alâî eş-Şirâzî, *Düstürü'l-Vüzerâ*, vr. 105b-106a.

7 Süleyman Ateş, "Cüneyd-i Bağdâdî", *DİA*, c. 8 (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 119-120-121.

8 Alâî eş-Şirâzî, *Düstürü'l-Vüzerâ*, vr. 103b.

Mervân b. Muhammed

Miladi 689-695 yılları arasında Cizre'de doğmuştur. Son Emevî halifesidir. 750 yılında vefat etmiştir.¹

Eserde geçen bir hikâyede ismi zikredilmektedir.²

Necmeddîn-i Kübrâ

Miladi 1145 yılında Hârizm'in Hîve şehrinde doğduğu kabul edilse de doğum tarihi net değildir. Kübreviyye tarikatına adını veren "Kübrâ" lakabı Kur'an'da haşır gününü simgeleyen "et-tâmmetül-kübrâ" (Nâziât, 79/34) ifadesinin kısaltılmış hâlidir; bu lakabın zekâsı ve giriştiği ilmî tartışmalarda üstünlüğü sebebiyle hocası tarafından ona verildiği kaydedilmektedir.³ Moğolların 1221 yılında Hârizm'in merkezi Gürgenç'te yaptıkları katliam sonucu şehit olmuştur.

Eserde Hızır aleyhisselâm ile olan görüşmesi ve ondan aldığı rivayet edilen bir beyit münasebetiyle zikredilmiştir.⁴

Vefâzâde

Gerçek ismi Mustafa, lakabı Muslihuddin'dir. Eserde Vefâzâde olarak zikredilmekle birlikte kendisinden Şeyh Vefâ ve Ebû'l-Vefâ olarak da bahsedilmektedir. Fatih Sultan Mehmed ve onun oğlu II. Bayezid devri meşayihinden-dir.⁵ Fatih zamanında İstanbul'a gelmiştir. Zühd ve takvasının yanı sıra birçok ilimde mertebe sahibi olduğu bilinmektedir. Yazmış olduğu şiirleri de vardır.

Risalede ismi, kendisinden nakledilen bir dua münasebetiyle zikredilmektedir.⁶

Eserde bu isimlerin yanı sıra Ebu'l-Fazl b. el-Amîd (vezir), Şeyh Zeynüddîn Alî Kelâ-yı Şîrâzî (mutasavvîf) ve Ebû Abbâd (Halife Me'mun'un veziri) isimleri de zikredilmekle beraber hayatlarına dair sıhhatli bilgilere ulaşılamamıştır.

1 Hasan Kurt, "Mervân II", *DİA*, c. 29 (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2004), 227.

2 Alâî eş-Şîrâzî, *Düstûrû'l-Vüzerâ*, vr. 121b.

3 Hamid Algar, "Necmeddîn-i Kübrâ", *DİA*, c. 32 (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2006), 498-499.

4 Alâî eş-Şîrâzî, *Düstûrû'l-Vüzerâ*, vr. 117b.

5 İsmail E. Erünsal, "Şeyh Vefâ ve Vakıfları Hakkında Yeni Bir Belge", *İslam Araştırmaları Dergisi*, sy. 1 (1997): 47.

6 Alâî eş-Şîrâzî, *Düstûrû'l-Vüzerâ*, vr. 113b.

Eserde Geçen İlimler

Düstü'rü'l-Vüzerâ''nın müellifi olan Alâî b. Muhibbî eş-Şîrâzî, telif etmiş olduğu risalesinin son bölümünde bazı ilimlerden bahsederek söz konusu fenlerde maharetli olduğunu ifade eder:

Ve bu risâlenün mü'ellifi bi-avnilâhi te'âlâ ilm-i vefkde ve hâbiye-i cefr ilminde ve kesr ü bast ve tıbb-i rûhânî ilminde ve istihrâc-ı esmâda ve kıyâfet ü firâset ve riyâfet ve ihtilâc ve ilm-i kef ve sâ'ir ulûm-ı garîbede hayli mahâretli olup bu fûnûnda ber-reste kısmındandır, ber-beste kabîlinden degüldür (123a).

Adı geçen ilimlere dair bazı bilgiler şu şekildedir:

Tıbb-ı Ruhânî

Kalbin kemâlâtı, afetleri, hastalıkları ve tedavisine; sıhhatini ve itidalini muhafaza ve hastalıklara karşı korumaya yönelik ilme verilen isimdir. Bu ilmi bilen kimseye tabîb-i ruhânî denir.¹

Ebced²

Arap alfabesindeki tüm harflerin yeniden düzenlemesiyle oluşturulan sekiz sözcüğün ilki. Tamamı 28 harften oluşan bu sekiz kelime elifbânın kolay bir şekilde ezberlenmesine ve rakamlarla ifade edilmesine yaramaktaydı. Eski zamanlardan günümüze bu 28 harfe aritmetik rakamlardan birer karşılık bulunmuş ve sırasıyla birden ona kadar birer birer, ondan yüze kadar onar onar ve yüzden bine kadar yüzer yüzer sayılmak kaydıyla her bir harf bir rakam ile karşılık bulmuştur. Dolayısı ile harflerin ses değerlerinin yanında rakam değerleri de ortaya çıkmıştır. Böylece harflerle ebced hesabı yapılmaya başlanmıştır. Divan şiirinde tarih koymadan, doğum, ölüm, savaş ve özel zaman dilimlerinin yıl olarak karşılığını yazmaya kadar birçok alanda kullanılagelmiş ve gelenek hâlini almıştır.³

Cifr

“Cifir” olarak da bilinir. Gelecekte meydana gelecek olayları değişik yöntemlerle öğrettiğine inanılan ilmin adıdır. Gelecekte haber verdiği iddia edi-

1 Kâşânî, vd., *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, çev. Zafer Erginli vd., (İstanbul: Kalem Yayınevi, 2006), 1127.

2 Ebced ilmine müellif *Düstü'rü'l-Vüzerâ'*'nın sebeb-i telif kısmında lafız olarak değinmektedir.

3 Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri*, 128-129.

len bu ilim dalı ile uğraşanlara cefrî veya ceffâr denilmektedir. Şiî kaynaklarında belirtildiğine göre Hz. Ali Kur'ân'ın bâtinî manalarını Hz. Peygamber'den öğrenerek insanların ihtiyaç duydukları tüm bilgileri cefr denilen oğlak veya kuzu derisi üzerine yazmış; *el-Cefr* ve *el-Câmi'a* isimli iki eser kaleme almıştır. Diğer bazı kaynaklara göreyse söz konusu kitapları yazıp cifr ilmini tesis eden Cafer-i Sâdık'tır. Aşırı Şiî grupların gelecekte vuku bulacak olayların bilgisini keşfettiği öne sürülen bir ilmi Cafer-i Sâdık'a atfetmeleri sonucunda cifr, İslâmî literatürde bir ilim dalı olarak görülmeye başlanmış; İsmâiliyye ve İhvân-ı Sâfâ mensupları tarafından bâtinî yorumlarda kaynak kabul edilmiştir.¹

Firâset, İlm-i Kef, İlm-i Kıyâfet, İhtilâc, Riyâfet

Lügat manası ile keşfetme, sezme ve ileri görüşlülük anlamlarına gelen firâset, dar anlamıyla bir kişinin dış görünüşüne bakarak onun ahlâkı ve kişiliği ile ilgili öngöründe bulunmayı ifade eder. Taşköprizâde'ye göre firâset ilmi "ilmü'l-kıyâfe" ile aynı anlamdadır ve bu ilimden neşet eden bazı ilimler şunlardır:²

İlmü'l-kef veya ilmi'l-esârîr: Kişinin el, ayak ve yüz hatlarına bakıp huyu ve şahsiyeti hakkında tahminde bulunmak.³

İlmü'l-ihtilâc: Organlarda görülen seyirme, çarpıntı gibi durumlardan gelecekte vuku bulacak olaylara dair tahminde bulunmak.⁴

İlmü'r-riyâfe: Topraktaki ve üzerindeki neme göre ve orada beslenen canlıları gözlemleyerek yer altı sularını bulmak.⁵

İlmü kıyâfeti'l-beşer: İnsanların uzuvlarına ve bunların aralarındaki ilişki ve oranlara bakarak kişilerin ruh yapılarını teşhis etme, iki kişi arasındaki benzerliği göz önünde bulundurarak aralarında nesep bağı olup olmadığını anlamak.⁶

Bu ilimlerin yanı sıra ilmi'ş-şâmât ve'l-hayâlân (vücuttaki ben gibi unsurlara bakıp onun iç dünyasına dair görüşte bulunma), ilmi'l-ektâf (koyunun ve keçinin kürek kemiğine bakarak kıtlık ve bolluk, savaş ve barış konularında

1 Metin Yurdağür, "Cefr", *DİA*, c. 7 (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 215-216.

2 Süleyman Uludağ, "Firaset", *DİA*, c. 13 (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1996), 116.

3 Uludağ, "Firaset", 13: 116.

4 Uludağ, "Firaset", 13: 116.

5 Uludağ, "Firaset", 13: 116.

6 Uludağ, "Firaset", 13: 116.

bir kanaate varma), ilmü'l-irâfe (hâl-i hazırda meydana gelen olaylardan hareketle geleceğe dair akıl yürütme) ve benzeri ilimler firâset ilminden neşet etmişlerdir.¹

İslâm dininden önce de Arap toplumunun ilm-i kıyafet ve firaset sahasında uzman oldukları, yerdeki ize bakarak kişinin yaş, cins ve evli olup olmamasına kadar birçok hususta doğru bilgiye ulaştıkları bilinmektedir.²

İlm-i Vefk

Lügat manası ile vefk; uyma, uygun gelme, uygunluk manasındadır.³ İstilahî anlamı ise tılsımlı dua; muska demektir. İlm-i vefk ise bu tılsımlı dua ve muska vb. konularla ilgilenen ilme denilmektedir.

İstihrâc-ı Esmâ

Sözlük manası ile istihrâc; çıkarma, çıkarılma, netice çıkarma anlamlarına gelmektedir.⁴ İstihrâc-ı esmâ ise isimlerden bazı hususlara göre mana çıkartma ve ileriye dair tahminlerde bulunmadır.

1 Uludağ, "Firaset", 13: 116.

2 Uludağ, "Firaset", 13: 116.

3 Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, (Ankara: Aydın Kitabevi, 2007), 1143.

4 Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 457.

METNİN KURULUŞUNDA TAKİP EDİLEN USÛL

1- Alâî b. Muhibbî eş-Şîrâzî'nin *Düstûrû'l-Vüzerâ* isimli risalesinin karşılaştırmalı metni oluşturulurken daha eski tarihli olan Hekimoğlu Ali Paşa nüshası esas alınmıştır.

2- Kolaylık sağlaması açısından Hekimoğlu Ali Paşa nüshası “HAP” ve Yazma Bağışlar nüshası “YB” kısaltmaları ile gösterilmiştir.

3- Nüshalarda derkenar olarak yazılan bilgiler dipnotta belirtilmiştir.

5- Eserdeki şekiller metne aynen alınmış ve şekilde yazılı olan lafızlar numaralandırılarak açıklamaları dipnotta belirtilmiştir.

6- Nüshalar arasındaki farklar ilgili kısmın sonuna düşülen dipnotla belirtilmiş; tercih edilip metne dâhil edilen hâl dipnotta öne alınıp “:” işaretinden sonra diğer nüshadaki durum belirtilmiş ve yalnızca tercih edilmeyen nüsha HAP veya YB kısaltması ile belirtilmiştir.

7- Müellifin veya müstensihlerin fark edilen yazım hataları ile ilgili gerekli görülen açıklamalar dipnotlarda yapılmıştır. Bununla birlikte sıklıkla harekelemenin bulunduğu, bunların bazılarının tutarsız veya hatalı olduğu HAP nüshasındaki bütün harekeleme hatalarının gösterilmesine gerek duyulmamış; metne kelimenin doğru şekli yazılmıştır.

8- Metinde müellif tarafından tercümesi yapılmış olan Arapça ve Farsça kısımlar tekrar tercüme edilmemiştir.

9- Varak başlangıçları [90b], [91a]...; [YB, 1b]; [YB, 2a]... şeklinde metnin içerisinde koyu puntoyla belirtilmiştir.

10- Arapça ve Farsça ek alan kelimelerde kelime ile ek arasına tire (-) işareti konulmuştur. Örneğin, bî-nazir, bî-şümâr gibi.

11- Özel isimlerin ilk harfleri büyük yazılmış ve akabinde gelen ekler apostrofla ayrılmıştır.

12- Zarf fiil eki -ip (-ıp, up, üp) metinde “b (ب)” harfiyle imlâ edilmişse de “p” olarak okunmuştur: olub-olup, itmeyüb-itmeyüp gibi.

13- Arapça ve Farsça kelimelerdeki med harfleri aşağıdaki gibi belirtilmiştir:

آ : Â-â

و : Ū-û

ی: Î-î

14- Muhteva ve amaç bakımından metnin oluşturulmasında tam transkripsiyona ihtiyaç duyulmadığından yarı transkripyon metodu uygulanmıştır. Medler â, î ve û kullanılarak gösterilmiştir. Baştaki ع için işaret kullanılmamış; fakat ortada ve sonda yer alanlar ʿ işaretiyle belirtilmiştir. Hemze için de ʾ işareti kullanılmıştır.

TENKİTLİ METİN
DÜSTÛRÜ'L-VÜZERÂ
Alâî b. Muhibbî eş-Şîrâzî

DÜSTÜRÜ'L-VÜZERÂ

[90b] [YB, 1b]

Bismillâhirrahmânirrahîm.

Hamd-i bisyâr şol Pâdişâh-ı lem-yezel ve lâ-yezâl hazretine lâyıkdur ki hıttâ-i mülk-i dünyevînün sükkânı içün ma'âş esbâbını kânûn-ı siyâset hükminün temhîdiyle nizâm virdi. Ve şükr-i bî-şümâr şol Melik-i zü'l-celâle sezâ-vârdur ki mülk-i ma'nevînün arsasında kavâ'id-i mekârim-i ahlâk ve mehâmid-i evsâfun istihkâmıyla intizâm binâsını kodı.

Kahhâr-ı zü'l-iktidâr ki satvet-i kahriyla zâlim ve cebbârlarun rikâbını pest ü zîr-dest eyledi. Âdil-i kâmkâr ki adlinün âsâr-ı re'feti ve envâr-ı rahmeti za'îf mazlûmlarun ed'îyesini mahall-i kabûlün evcine yetiştürdi. Ve salavât-ı zâkiyât ve tahiyyât-ı nâmiyât sâhib-i livâ-yı a'zam ve vâzî-ı şer'-i ekrem ve mümehhid-i siyâset-i akvâm seyyid-i mülûk-i enbiyâ, muktedâ-yı erbâb-ı sülûk ez-evliyâ vü asfiyâ **Muhammed Mustafâ** hazretlerinin rûh-ı pür-fütûhına vâsil ve âl ü evlâd u ashâbına mütevâsıl ola.

Fi'n-na't: [YB, 2a]

Şefî'ül müznibîn sâhib-mürüvvet

Habîb-i Hak şeh-i mülk-i nübüvvet

Semâ-yı rahmetün şems-i duhâsı

Risâlet tahtının hem pâdişâhı

Kamudan hüsn-i¹ hulkı anun a'zam

Müsemmâsı gibi ismi mu'azzam

Mübârek ismidür anun Muhammed [91a]

Mükerrermdür mu'azzezdir mümecced

Resûlün ebtahiyyun zemzemiyyun

Kureyşiyyun kerîmun Hâşimiyyun

Nitekim devr ide seb'-i semâvât

Mutahhar rûhına bin bin salavât

1 hüsn-i: hüsn ve HAP.

Dahi ashâb u âline tamâmet
 İrişsün dâ'imâ Hak'dan selâmet
 Hilâfet göklerinün âfitâbı
 Resûlün ya'ni kim nâib-menâbı
 Muhammed Mustafâ'nun yâri tahkîk
 Sadîk-ı sâdikân Bû Bekr-i Sıddîk
 İmâmü'l-muttakîn ü zeyn-i mihrâb
 Hümâmü'l-mü'minîn ü fahr-i ashâb
 Hakâyık mahzeni sâhib-hünerdür
 Muhammed Mustafâ yâri Ömer'dür
 Şehâdet şehrine şâh-ı mu'azzam
 Hayâ tahtında sultân-ı mükerrerem
 İmâm-ı¹ câmi'-i âyât-ı Kur'ân
 Muhammed Mustafâ'nun yâri Osmân
 Şecâ'at mahzeni şâh-ı velâyet
 Ma'ârif ma'deni kân-i kerâmet
 Ulûm u hikmete deryâ-yı bî-hadd
 Kemâl-i fazlını mümkün degül add
 İmâm-ı müttakî sâdık velîdür
 Muhammed Mustafâ yâri Alî'dür
 İmâmeyn-i şerîfeyn-i hasîbeyn
 Hümâmeyn-i kerîmeyn-i nesîbeyn
 Gülistân-ı şehâdet gülleridür
 Sa'âdet bâğının sünbülleridür
 Hasan birle Hüseyin-i pür-safâdur
 Ki bunlar hâfideyn-i Mustafâ'dur
 Ne denlü var ise âlemde ahhâb
 Muhammed Mustafâ'ya âl ü ashâb

1 İmâm-ı: İmâm ve HAP.

Îlâhî cümleye fazlun refik it
Rızânun bahrine dâ'im garîk et

[YB, 2b] Sallallâhu aleyhi ve alâ âlihî ve rezakanâ min lema'ati envâri cemâlihî.¹ **Ve ba'du:**²

Ekallu'l-halîka bel lâ-şey' fi'l-hakîkati, el-fakîru'z-za'îf, el-hakîru'n-nahîf Alâi b. Muhibbî eş-Şîrâzî eş-Şerîf eydür ki: Müddet-i medîd ve ahd-i ba'îd idi kim hâtır-ı fâtira her zamân belki her ân şöyle hutûr iderdi ki fuzalânun te'lîfâtından ve ulemânun tasnîfâtından bir nevbâve-i fikr-i bikri [91b] istinbât [u] istihrac eyleyüp Türkî diliyle terceme kılup fâ'idesi âmm ve â'idesi tamâm olmak ecliyçün egerçi kim şân-ı letâfet-nişân-ı ebnâ-yı zamân bir mertebede latîf ve bir mesâbede zarîfdür ki arâ'is-i gavânî-i me'ânî minassa-i elfâzda henüz cilveger olmadın husûl-i tamâm-ı murâda vusûl kâd iderler, fe-keyfe ki lügâtı tashîhinde tasfîh-i kitâb ve idrâk-i me'ânîsinde fi'l-cümle te'emmül ü te'ennîye irtikâb ideler. Ve çün kim ulûm-ı mütedâvilede tasnîfât u te'lîfât hadden bîrûndur ve hem zamânemüzde³ ehli dahi çokdur ammâ vüzerâ vü hükkâm ve ümerâ-i İslâm'un sîretinde Türkî diliyle te'lif-i cedîd ve tasnîf-i müfid yokdur.

Binâen alâ-hâzâ ben fakîr-i kesîrüt-taksîr, vüzerâ-i izâm ve ümerâ-i kirâmun sîretleri içün ve selâtin-i esâtînün hıdmetlerinde hıfz-ı esrâr ve mürâât-ı evkât-ı leyl ü nehâr ve sehat u rızâlarında vüzerânun hazm ve teyakkuzları beyânında ve vüzerâ-i mâziyenün neşr-i avâ'idlerinde ve bess-i fevâ'idlerinde bu risâle-i şîrîn-makâleyi Türkî dili⁴ ile mütercem kıldum ve Arabî ve Fârisî kitâblarından⁵ bu mebhase müte'allik [YB, 3a] dürer ü gurerlerini intihâb idüp karîha-i tab'umdan sâdır olan vâridât-ı gaybiyyeyi dahi bile zamm kılup ebced bilmek kuvveti ile degül, belki eb u cedd mu'âvenetiyle mübeyyen ü müberhen ve mufassal u mu'ayyen zikr eyledüm; tâ kim bu tuhfetü'l-fakîr-i hakîr vâsıtasıyla bârgâh-ı âlem-penâh Âsaf-ı zamân ve vâsıta-i emn ü emân ve râbıta-i kevn ü mekân, menba'-i cûd u ihsân, matla'-ı ırfân u ikân, kefil-i mesâlih-i ümem, cihân-ı lutf u kerem, câmi'ül-me'âli

1 "Salat ve selam Hz. Peygamber'in ve âlinin üzerine olsun ve Allah bizleri onun cemâlinin nurunun parıltıları ile rızıklandırsın."

2 ve ba'du: -YB.

3 zamânemüzde: zamânımızda YB.

4 dili: dil YB.

5 kitâblarından: kitâblardan YB.

ve'l-menâkıb, [92a] kâfil-i i'tâ'ü'l-menâsıb, mürebbîü'l-fuzalâ ve'l-ulemâ,¹ mercî'ü'l-fukarâ ve kehfü'l-gurebâ lâîlâ-i hazret-i Sultân Selîm hafazahullâhu bi-lutfihi'l-amîm, cenâb-ı şevket-menâb-ı hazret-i Mustafâ Paşa-yı kâmyâb lâ-zâlet nizâmü'l-memleketi müzeyyenen bi-âsârı eltâfihî ve mu'anvenen bi-envârı i'tâfihî hıdmetinde huddâm-ı muhassılu'l-merâm idâdından ma'âdûd u mahsûb ve hıdmetkârlıg simetiyle ma'rûf u mensûb olam.

Ey menba'-ı adâlet v'ey ma'den-i sa'âdet

Ey sâhib-i himâyet v'ey vâli-i vilâyet

Bu bende-i kemîne sıdk ile cân u dilden

Yüz sürüp âsitâne geldi umar inâyet

Bendendür Alâi dâmânunı tutupdur

Olgıl mu'ın ana sen ey mefhar-i emâret

Ve bu risâle-i müşğîn-külâle bir mukaddime ve bir hâtıme ile müretteb ve üç bâb ile mübevveb kılınup *Düstûr-ü'l-Vüzerâ* adı ile müsemmâ oldu. Ümmîd budur ki matbû'-ı tab'-ı selîm ve metbû'-ı zihn-i müstakîm ola. Âmîn, yâ Mu'ın.

Mukaddimetü'l-Kitâb

[YB, 3b] Risâlenün mukaddimesi vizâret ve vezîr lafzının tahkîkında ve ma'nâsının tedkîkındadır. Re'y-i âlem-ârâya pûşide degüldür ki lafz-ı vezîr yâhud vizrden müştakdur ki günâh ve ağırlık ma'nâsındadır. Öyle olıcak ma'nâsı budur ki pâdişâhun günâhını ve yükünü boynına alup cemî'-i mü'netini çeker. Veyâhud vezerden müştakdur, ma'nâsı budur ki pâdişâh anun re'yiyle i'tisâm idüp cemî'-i umûrını ana tefvîz ider. Veyâhud müvâzereden müştakdur, mu'âvene ma'nâsına. Alâ eyyi hâl pâdişâhun hüsn-i zikri ve uluvv-i kadri vezîr sebebiyledür.

Mâdem ki vezîr sâlih, kâfi ve âdil ve nâsih [92b] ve vâfi kimesne ola, Hazret-i Resûlullâh ve selâmu'uhû aleyh buyurmuşdur ki:² *«إِذَا أَرَادَ اللَّهُ بَعْدَ خَيْرٍ أَنْ يَجْعَلَ لَهُ وَزِيرًا صَالِحًا إِنَّ نَسِيَّ ذَكَرَهُ وَإِنْ ذَكَرَ أَعَانَهُ»*³ Ve mümkün degül-

1 ve'l-ulemâ: ve bi'l-ulemâ YB.

2 Hazret-i Resûlullâh ve selâmu'uhû aleyh buyurmuşdur ki: -YB.

3 "Allah bir insan için hayır murad etti mi onun için unuttuğu zaman hatırlatan, hatırladığı zaman da yardım eden salih bir vezir kılar." Ebû Dâvûd, el-Harâc ve'l-Fey ve'l-İmâre 4.

dür ki vezîrsiz pâdişâh memleketün umûrını kemâ yenbagî görüp tedbîr ve tasarrufında tenhâ kâdir ola. Anun için kim kendü re'yiyle âmil olan kimesnenün re'y ü tedbîri ekser hatâ üzredür.

İşitmedün mi ki Resûlullâh¹ hazretlerine celâlet-i kadri ve rif'at-i derecesi birle Hak Te'âlâ emr eyledi ki:² “Ashâbınun ukalâsiyla ve ulemâsiyla meşveret eyle!” ki ³﴿وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ﴾ el-âyet. Ve Hazret-i Mûsa aleyhi's-selâm dahi emrinde vezîr-i müstebşir isteyüp nitekim âyet-i kerîme andan haber virir ki: ⁴﴿وَاجْعَلْ لِي وَزِيرًا مِنْ أَهْلِي * هُزُونَ أَخِي﴾ el-âyet.

Pes kaçan ki enbiyâ aleyhimü's-selâm vüzerâdan müstağnî olmayalar ve anların re'y ü tedbîrleri meşverete muhtâc ola, anlardan gayrı [YB, 4a] sâ'ir nâsun meşverete ihtiyâcları dahi ziyâdedür.

Erdeşîr-i Bâbek'den su'âl itdiler: “Pâdişâh için kankı musâhib aslah⁵ ve elyakdur?” Cevâbda eyitdi kim: “Müşfik ve sâlih ve emîn⁶ ve nâsîh vezîr, tâ kim⁷ pâdişâh memleketün umûrını anun re'yiyle tedbîr idüp işâretiyle zamîrinde olan esrârı zuhûra getüre.”

Behrâm-ı Gûr'dan su'âl olındı ki: “Pâdişâh kaç kimesneye muhtâc olur tâ kim saltanatı ferah ve sürûr ile itmâm bula?” Cevâbda eyitdi kim: “Yedi kimesneye⁸ muhtâcdur. **Birisi** vezîr-i sâlih ki anun re'yiyle tedbîr eyleyüp umûr-ı saltanatı anunla infâz ve icrâ eyleye. **İkincisi** güzel ve yügrük atdur ki hâcet gününde anı necât yakasına çıkara. **Üçüncisi** keskin kılıçdur. **Dördüncisi** sâ'ir [93a] yaraklardur ki ana silâh-ı hasîn dirler. **Beşincisi** çok mâl ki anun yüki yeyni ola ve bahâsı çok ola, cevâhir-i nefise gibi. **Altıncısı** güzel hâtun ki kalbe sürûr ve dîdeye nûr ve rûha hubûr vire. **Yedincisi** bir tabbâh ki hem sûretâ güzel ve hem sîreta güzel ola.”

Ulemâ ve hükemâ buyurmuşlardur ki vezîr beş nesneye muhtâcdur. **Birisi** ilimdür ki anun sebebiyle katında eşyâ-i hafîyye vâzîh ve lâîyh olur. **İkincisi** teyakkuzdur; ya'nî uyanıklık ki her emre duhûl itdükde

1 Resûlullâh: Resûlullâh sallallâhu te'âlâ aleyhi ve sellem YB.

2 ki: -YB.

3 “İş hakkında onlara danış.” Âl-i İmrân, 3/159, nakıs iktibas.

4 “Bana ailemden bir de vezir (yardımcı) ver, kardeşim Harun'u.” Tâhâ, 20/29-30.

5 musâhib aslah: -YB.

6 eytdi kim: Müşfik ve sâlih ve emîn: müşfik ve sâlih YB.

7 kim: -YB. “Pâdişâh için...tâ” YB'de metindeki yeri işaretlenerek sayfanın kenarına yazılmıştır.

8 kimesneye: kimseye YB.

mahrecini medhalinden öndin nâzır ola. **Üçüncisi** şecâ'atdur ki anun sebebiyle a'dâdan yüz çevirmeye. **Dördüncisi** sıddıkdur ki anun sebebiyle sahîh olmayan fi'llerle ve kavllerle amel eylemeye. **Beşincisi** pâ-dişâhun sırrını saklamakdur, ölüm haddine varınca. Ve ketm-i esrâr, muktezâ-yı hadîs-i¹ Resûl-i muhtârdur. [YB, 4b] Zirâ buyurmuşdur ki² “استعينوا على قضاء حوائجكم بالكتمان” Ya'nî “Hâcetlerinizün husûlünde ketmle isti'ânet idün.” Ve³ Esedullâh-ı Velî, ya'nî Hazret-i Alî kerremal-lâhu vecchehu'l-celî buyurur ki:

لا تودع السر إلا عند ذي كرم
فالسر عند كرام الناس مكتوم⁴

Ve dahi buyurmuşdur ki; beyt:

أسيرك سرّك إن صنته
وأنت أسير له إن ظهر

“Esîridür kişinün kendi sırrı eger keşf eylese olur esîri.”

Ve Hazret-i Yûsuf aleyhisselâm ol kadar fazîlet ve haseble ve şeref-i nü-büvvet nesebiyle bunca belâlara giriftâr olduğının sebebi bu idi kim atasının nasîhatini tutmayup rû'yâsını analığına didi ve ol dahi varup oğlanlarına fâş kıldı. Ve anlar dahi Yûsuf'un helâki kasdıyla mübtelâ oldılar.

Ve Hazret-i Resûl sallallâhu aleyhi ve sellem⁵ her bâr ki gazâya veyâhud bir âhar [93b] emre şürû' ideydi hiç ehad tuymazdı; meger ki müşâvere içün ba'zı sahâbe-i kirâma diyeydi.

Pes imdi vüzerâya ve sâ'ir ümerâya vâcibdür ki Resûl hazretinün⁶ sünnetini pîşe ve ketm-i sırrı endîşe idineler, tâ ki Allâhu Te'âlâ'nun⁷ avn ü inâyetiyle ve Resûl'ün⁸ yümn-i himmetiyle mansûr u muzaffer olalar.

1 hadîs-i: -YB.

2 ki: -YB.

3 ve: -YB.

4 “Sırrı ancak kerem sahiplerine emanet et. Zira onların katında sır gizli kalır.”

5 Resûl sallallâhu aleyhi ve sellem: Resûlullâh salavâtullâhi aleyhi ve selâmuhû YB.

6 Resûl hazretinün: Resûlullâh sallallâhu te'âlâ aleyhi ve sellem efendimiz hazretlerinin YB.

7 Te'âlâ'nun: Azîmu's-şânun YB.

8 Resûlün: Resûlullâh sallallâhu te'âlâ aleyhi ve sellem hazretlerinin YB.

Nazm: Kişi kim ide sırrını muhassan
İki ni‘met olur ana mu‘ayyen
Biri maksûdına olmak muzaffer
Biri kimseye olmamak musahhar

Ve buyurmışlardır kim esrârün hıfzı emvâl [YB, 5a] hıfzından müşkilrektdür ve bunun emîni anun emîninden elyak ve yigrektdür. Zîrâ anun hâricden a‘vânı ve ensârı meselâ mühr-i bevâb ve kilid-i ebvâb¹ gibi; ve bunun dâhilinden huvvânı ve tarrârı vardır, meselâ sebkât-ı lisân ve sohbet-i ihvân ve vesvese-i şeytân gibi.

Ve ba‘zı hükemâdan su‘âl olındukda ki “İnsâna gâyet müşkil ne nesnedür?” Cevâbında demişdür ki: “Nefsini bilmek ve sırrını saklamak.” Ve “Gâyetde âkıl ve sâbir ne kişidür?” diyü su‘âl olındukda demişdür ki “Ol kişidür ki düşmanından sakladığını dostına dimeye.” Zîrâ şâyed ki ol dostun dahi bir dostı ola veyâ ol dost bir gün düşman ola ki varup sırrın düşmana irişe. Ve egerçi kim dostdur lâkin nefsünden akrab hod degüldür. Çünkim kendü sırrına nefsün mütehammil olmadı ve saklamadı, âhar tahammül itmek ve saklamak ba‘îd ve nâ-ma‘küldür. Ve ana saklamaduğı için levâm idüp ta‘yîr ve teşnî‘ itmek dahi tamâm hamâkatdur.

”إذ المرء أفضى سره بلسانه ولام عليه غيره فهو أحمق. إذا ضاق صدر المرء عن سر نفسه فصدر الذي استودع السر أضيق“

Terceme: Kişi kim ide sırrın gayra izhâr [94a]
Zünûb fâş olduğına ide inkâr
Ki ahmakdur ki özin saklamayup
Umar kim saklaya kendüyi agyâr
Ya bu sözi işitmedi meger kim
İkiden giçe şâyî‘ olur esrâr

Ve ba‘zı hukemâ demişlerdür ki: Sırrı kişinin kanıdur. Kan ki tamardan taşra çıka, havf-ı helâk vardır.

1 İki nüshada da “mühr ü bevâb ve kilid ü ebvâb.”

Hikâyet: [YB, 5b] Hazret-i Osmân radiyallâhu anh bir def'a hasta olup vasiyyet itdi kim "Ahdi Avf oğlu Abdurrahmân hazretine yazun." Hazret-i Osmân'un¹ Hamdân adlu bir oğlu var idi. Bu sözi işidüp Abdurrahmân'a beşâret haberin iletirdi.² Hazret-i Osmân radiyallâhu anh bu kazıyyeye vâkıf olup yemîn billâh itdi ki min-ba'd Hamdân'la bir yerde cem' olmaya ve dahi Hamdân'ı bir amel üzerine komaya. Lâ-cerem Hamdân'ı redd idüp Basra'ya gönderdi. Hazret-i Osmân³ şehîd olunca Hamdân Basra'dan gelmedi.

Pes ma'lûm oldu ki sırrun bu emsâl fezâ'ili ve keşfinün rezâ'ili lâ-yu'add ve lâ-yuhsâdur. Ve kütüb-i nasâyhinde ve kıyasda müstevfî ve müsteksâdur; eger îrâd olına, itnâba mü'eddî olur ve bu risâle ana mütehammil olamaz.

Ammâ gâh olur ki ifşâ-yı sır dahi muktezâ-yı hikmet olur. Nitekim ba'zı umûrda müşâvere ve asdikâya mürâca'at vâcib olur, tâ kim telâhuk-ı efkâr ile vech-i savâba mühtedî olunup hatâ ve halelden halâs bulına. Zîrâ müşâverenün dahi fâ'idesi çokdur. Ve her kişi ganî vü fakîr⁴ ve emîr ü esîr ve sagîr ü kebîr müşâvereye muhtâcdur; hattâ hükemâ bunı esâs-ı binâ-yı memleket ve kıvâm-ı kavâ'id-i saltanatdan saymışlardır.

Pes her şahsa lâzımdur ki emrinün âhirini ve âkibetini fîkr idüp ⁵﴿وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ﴾ [94b] âyetini zikr ide.

Hazret-i Resûl salavâtullâhi ve selâmuhû aleyh⁶ [YB, 6a] bu kadar ekmele-i rusûl ve hâdî-i sübûl iken ve kuvvet-i kudsiyye ile mü'eyyed ve müteferrid ve fezâ'il-i insiyye ile bî-nazîr ve mütevahhid iken ve kendü derecesinde hiç ehad-ı âferîde yok iken Hakk sübhânehû ve te'âlâ Kelâm-ı Kadîm'inde ana meşveret buyurup ﴿وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ﴾ buyurdu.

Pes ba'zı umûrda müşâvere anlara vâcib olıcak sâ'ir nâsa bi't-tariki'l-evlâ bel ba'id degüldür ki⁷ Hazret-i Resûl'e⁸ emr itmekden garaz ümmetine irşâd ola, tâ ki anun sünnetini pîşe idüp müşâvereyi endîşe idineler ki bu

1 Osmân'un: Osmân radiyallâhu anhun YB.

2 haberin iletirdi: eyledi YB.

3 Osmân: Osmân radiyallâhu anh YB.

4 ganî vü fakîr: fakîr ü ganî YB.

5 "İş hakkında onlara danış." Âl-i imran 3/159, nakis iktibas.

6 salavâtullâhi ve selâmuhû aleyh: sallallâhu te'âlâ aleyhi ve sellem YB.

7 ki: -YB.

8 Resûl'e: Resûlullah sallallâhu te'âlâ aleyhi ve sellem hazretlerine YB.

sebeble vech-i savâba feth-i bâb bulalar. Nitekim hadîs-i sahîhde Hazret-i Resûl sallallâhu¹ aleyhi ve sellem buyurmuşdur ki مَا شَاوَرُ قَوْمٌ إِلَّا هَدُوا إِلَى “Ya’nî “Hiçbir tâ’ife müşâvere itmedi, illâ ki² ol müşâvereleri sebeble işlerün gâyet aslahına ve ahsenine yol bulup matlûblarına muzaffer oldılar.”

Ve Hazret-i Ömer radiyallâhu³ anı buyurur ki: Bir kişinün re’yi bir kat iplikdür, iki kişinün iki kat, üç kişinün üç kat iplikdür. Her bâr ki ziyâde muhkem olur, inkıtâ‘dan emîn olur.

Ve Hazret-i Aliyy-i Velî kerremallâhu vecchehu’l-celî⁴ buyurur ki: Nitekim saltanat⁵ iştirâke kâbil degüldür, re’y ü tedbîr dahi infirâdla hâsıl degüldür.

Ve ekâbir dimişlerdür ki: Kesret-i müşâveret mûcib-i [YB, 6b] tahsîn-i emâretdür. Ve re’y ü tedbîr-i revîyyet ve müşâveretle olan emr ekseriyyâ hatâdan emîn ve ba’îd olur. Nitekim fîkr ü tedbîrsiz olan emr savâbdan ba’îd olur,⁶ eger ittifâk râst gelüp matlûbına muzaffer olursa dahi anunla ibtihâc u iftihâr itmek ukalâ katında ayb u ârdur.

Zîrâ kim [95a] kazâyâ-yı cüz’iyye-i ittifâkiyye ki tâlisinün mukadde-mi üzerine terettûbi alâka-i mûcibe ile olmaya ve bir kıyâs ki netîce-i istilzâmı mülâzeme-i aklıyye-i külliye ile olmaya,⁷ erbâb-ı fitnat ve ashâb-ı fîkr ü revîyyet katında ol kıyâs müntic add olunmaz ve ol netîce netîceye sayılmaz.

Meselâ hemânâ ki bir levend-i evbâş-ı bed-me‘âş Hazret-i Alî bin Ebî Tâlib’e⁸ gezend⁹ irişdüğine¹⁰ benzer veyâ bir müflis-i kallâş bir kasr-ı âliden cevher-i girân-mâye çıkarmaga benzer.

1 Resûl sallallâhu: Resûl-i ekrem sallallâhu te‘âlâ YB.

2 ki: -YB.

3 radiyallâhu: radiyallâhu te‘âlâ YB.

4 Ve Hazret-i Aliyy-i Velî kerremallâhu vecchehu’l-celî: Hazret-i Ali kerremallâhu vecchehü ve radiyallâhu te‘âlâ anı YB.

5 saltanat: saltanata HAP.

6 fîkr ve tedbîrsiz olan emr savâbdan ba’îd olur: -YB.

7 HAP’ta eserdeki yeri işaretlenerek sayfa kenarına yazılan “Ve bir kıyâs ki netîce-i istilzâmı mülâzeme-i aklıyye-i külliye ile olmaya”, YB’de metinde ait olduğu kısma kaydedilmiştir.

8 Tâlib’e: Tâlib kerremallâhu veccheh hazretlerine YB.

9 HAP’ta “güzend” okunacak şekilde harekelenmiştir.

10 irişdüğine: irişdüdüğüne YB.

Pes imdi vüzerâ-yı sâhib-sa'âdete ve ümerâ-yı ümmete bel mutlakan erbâb-ı maslahata vâcibdür ki her emrde ehli ile müşâvere ideler ve istikâmet ü reşâd ve salâh u sedâd her kimün re'inde görünürse ana tâbî' olalar. Ve sahib-re'yün zilletine ve rif'atine nâzır olmayup mücerred kavle nazar ideler. Nitekim dinilmişdür: ¹“لا تنظر إلى من قال وانظر إلى ما قال”

Terceme: تو سخن را نگر که حالش چیست
در گذارنده سخن منگر²

Ve dahi hod-râyılık ve hod-pesendlik idüp kendü fikrine mu'tekid olup ve i'tikâdına mu'temed olup savâb u hatâ kendü re'yinün revâcı ardınca olmaya. Zîrâ ki anların menşe'i [YB, 7a] gurûrdur ve menşe-i gurûr ittibâ'-ı şeytân-ı garûrdur³ ki âhiri hızlân ve metâlib-i âliyeden haybet ü hırmândur. Kâlellâhu Te'âlâ: ⁴﴿وَلَا يَعْزُبُ عَنْكَ بِاللَّهِ الْعَزُورُ﴾ Ya'nî “Şeytân sizi magrûr itmesün.” Ve dahi ittibâ'-ı hevâdur ki nihâyeti zillet ü hevândur. Ve Hazret-i Âlî kerremallâhu vecchehu'l-celî buyurur ki: ثلاث مهلكات بخل “Üç nesne vardur ki helâk idicidir; biri bahîllik ve biri hod-bînlik ve biri nefis ve şeytân [95b] hevâsına ittibâ' itmek.”

Ve dahi lâzımdur ki müşâvere içün ihtiyâr olınan kişiler nefsleri gökçek kişiler ola. Nitekim denilmişdür: ⁵“قلوب الأحرار قبور الأسرار”

Ve sâhib-re'y ve⁶ sâ'ib-tedbîr-i⁷ sâkıb ola. Ve müşâvere iden kişiye muhibb-i sâdık ve yâr-ı muvâfık ve hayr-endiş ve müşfik ola ve hevâ-yı nefsinî târik ve dîn emrini mütedârik ola ve tammâ' ve hoş-âmed-gû ve sâhib-i hıkd u hased ve kîne-cû olmaya. Ve hâ'in ve cebân ve lecûc-ı gazbân dahi olmaya ve bir murâdı olup husûlin recâ ider kimesne dahi olmaya⁸ ve ukûbetden afv-ı ayb u âr add ider kişi dahi olmaya. Ve dahi havâtînle bel mutlakâ kılet-i aklı olan kimesne ile keşirü'l-mücâlese olmaya; belki mücâlesesi ukalâ ile ola, eger a'dâ ola ve eger asdikâ ola. Ve kelâm-ı Hazret-i Âlî'dür radiyallâhu anh⁹ ki: “عدو عاقل خير من صديق جاهل”

1 “Kimin söylediğine değil, ne söylediğine bak!”

2 “Sen söze bak ki o (sözün) hâli nasıldır, sözü söyleyene bakma.”

3 gurûrdur ve menşe-i gurûr ittibâ'-ı şeytân-ı garûrdur: gurûr ittibâ'-ı gurûr şeytândur YB.

4 “Allah'ın affına güvendirerek şeytan sizi ayartmasın.” Lokman, 31/33

5 “Hür olanların kalpleri, sırların mezarıdır.”

6 ve:- HAP.

7 İki nüshada da “sâ'ib ve tedbîr-i...” şeklindedir.

8 ve lecûc-ı gazbân dahi olmaya ve bir murâdı olup husûlin recâ ider kimesne dahi olmaya: -YB.

9 anh: te'âlâ anh YB.

Terceme:¹ Kişinün düşmanı ki âkıl ola
 Yegdür ana sadîk-ı câhilden
 Âkıl ile müdâm me'nûs ol
 Zarar irmez çü zât-ı âkılden

Hikâyet: Abbâs radiyallâhu anh vefâtı hîninde oğluna vasiyyet idüp demiş ki: Ey oğul, eger Emîr-ü'l-mü'minîn [YB, 7b] sâ'ir ashâbdan ziyâde i'tibâr ve tercîh idüp müşâvere içün seni ihtiyâr ide, zinhâr üç nesneden gâfil olmayasın ve hâtırandan zâ'il kılmayasın. Biri bu ki sırrını fâş itmeyesin. İkinci bu ki yalan söylemeyesin. Zîrâ kizb cemî'-i edyân u milelde harâmdur ve denilmiştir ki: "المين شين" Ya'nî kizb gâyetle aybdur. Üçüncü bu kim kimse huzûrında gıybet itmeyesin. Zîrâ "النميمة قبيحة وإن كانت صحيحة" [96a] Ya'nî "Kovuculuk hîçdür, egerçi sahîh ise." Zîrâ ki eger sırr ise emânetdür, pes söylemek hıyânetdür. Ve eger mekşûf ve zâhir-i hâli ise gıybet ve me-zemmetdür. Bunların yaramazlığı hakkında âyât u ehâdis çokdur ve ehl-i meşveret içün bu şartları itmekden garaz budur.² "المستشار مؤتمن" hadîsiyle âmil ola ve sırr-ı emânetini saklayup kadrini bile ve fâş itmeyüp insâfa gele.

Kıt'a: Meşveret ehli kişinün mahzen-i esrârıdur
 Pes gerek bir kişi kim sıdk u emânet kârıdur
 Ki azîz ü muhteremdür yâr-ı sâdık cümleden
 Mustafâ'nun nitekim Sıddık yâr-ı gârıdur

Ve belkim sırrun hıyânetinün fesâdı, mâl hıyânetinün fesâdından ekser ve eşkeldür. Zîrâ hıyânet-i mâlun zararı ancak hâ'ine irişür ve hıyânet-i sırrun zararı³ gâh olur ki götüri bir memlekete irişür ve gâh olur ki ol keşf-i sırr sebebiyle kişinün re'y ü tedbîri varup düşman kulağına irer, ol dahi def'ini tedârük ider. Belki bir vechle olur ki kişinün kendü re'y ü fi'li kendü üzerine hatar [YB, 8a] u zarar kılur ve ne'ûzu billâh eger ol⁴ keşf olunan esrâr selâtînün ola. Ve dahi gerekdür ki kişi sırrını ve re'yini ve tedbîrini kime gerekse i'timad idüp izhâr itmeye; belki iş'âr itmek hemân kendü diliyle düşmanı kulağına irişdüremekdür.

1 terceme: -YB.

2 "Danışılan kişi, güvenilirdir." İbn Mâce, "Âdâb", 38, no: 3745; Ebû Dâvûd, "Edeb", 123, no: 5128.

3 ancak hâ'ine irişür ve hıyânet-i sırrun zararı: -YB.

4 ol: -YB.

Nazm: Var anca âlim ü âkıl ki bir ân sehv ü cehl-ile
Özine bir iş ider kim idemez nice yıl düşman

Ve ketm-i sırrun feẓâ'ilini ve keşfinün yaramazlığını bilür ve hakkını ri'â-yet kılur [96b] âdem gâyetde ekaldür. Husûsan bu zamânda ki ekser-i ihvânı ve ashâb u hullânı kişinün aybı câsûslarıdır. Nitekim Aliyy-i Velî kerremal-lâhu vechehu'l-celî buyurmuşdur ki: "إخوان هذه الزمان جواسيس العيوب"

Terceme: Bu birâderleri ki görürsün
Dehrde kime k'oldılar me'nûs
İtmeden ana bir vefâ bir gün
Aybına² âhir oldılar câsûs

Ve bu kıt'a-i zîbâ dahi bu bâbdandur.

Kıt'a: Merd-i sâdık sırrı virmez ser virür
Sâdıkun kadrin bilen key az-durur
Binde bir kişi bulunmaz sıdk-[ı]la³
Gâyet azdur sanma kim ekser-durur

Dahi vâcibdür ki vezîr sükûn üzre ola ve mütehammil⁴ ve bürd-bâr ve vâsi'ûs-sadr ve pâydâr ve sâdıkû'l-kelâm ve perhîzkâr ve hüsnü'l-vech ve bâ-hayâ ve hasenü'l-hulk ve bâ-vefâ ola ve sükût mahallinde sâmit ve söz makâmında mütekellim ne sâkit ola.

Nazm: اگرچه پیش خردمند خامشی ادبست
بوقت مصلحت آن به که در سخن کوشی
دو چیز طیره عقلست دم فرو بستن
بوقت گفتن و گفتن بوقت خاموشی⁵

Ve bu hısâl-i hamîde ile bile mütedeyyin ü müttakî ve mezhebi pâk [YB, 8b] ve nakî ola; tâ kim pâdişâhun nefsinı ve kendü nefsinı me'âyibden pâk idüp i'tikâdda câ'iz olmayan nesneleri nefy eyleye. Ve her pâdişâhun

1 YB. هذه: هذا

2 aybına: aynına YB.

3 sıdk-[ı]la: sıdkıyla YB.

4 ve mütehammil: -YB.

5 "Akıllı insanların yanında susmak edebin gereği ise de maslahat vakti konuşmaya çalışman daha iyidir. İki şey aklın ayıbıdır: Konuşulacak vakitte susmak ve susulacak vakitte konuşmak." Söz konusu beyitler Sâdî-i Şîrâzî'nin *Gülîstân* adlı eserinden iktibas edilmiştir.

vezîri pâdişâha müşfik olup anun muhibb ü muhlisi ve dâ'î-i mütehasşısı ola. Bu nev' vezîrün düşmanı çok olur, dostlarından düşmanı artuk olur. Ve¹ dahi vezîre lâyük budur ki tarîka-i mahmûde üzere sâlik olup, gılzatdan müberrâ ve lînet-i kavî zîveriyle muhallâ ola. Tâ ki eger pâdişâhdan re'y-i savâba hilâf nesne görse gılzatla [97a] karşılamayup belki mülâyemetle ol hâtırayı pâdişâhdan def' eyleye. Zîrâ ki eger gılzatla mukâbele idüp pâdişâh-un diledüğünü redd ü men' itmek dilerse ²“الإنسان حريص على ما مُنع” fehvâsı mücebiyle pâdişâh vezîrün men'inden memnû' olmaz, belki andan bedter olur, nâ-münâsib işler işleyüp evzâ'-ı garîbeler eyler.

Ve bu kavîlün sıhhatine hüccet oldur ki Allâhu te'âlâ kaçan ki³ Mûsâ hazretini aleyhi's-selâm, Fir'avn-i bî-avnün da'vetine irsâl eyledi idi; Hazret-i Mûsâ ve Hârûn'a kavî-i leyyin ile emr idüp buyurdu ki ⁴﴿فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَّيِّنًا﴾ el-âyet.⁵ Pes kaçan ki Allâhu te'âlâ kâfir kulı için peygamberlerine emr eyledi ki yumuşak söz ile anı dîne da'vet ideler, nâs için ecder ü evlâ ve ahrâ vü a'lâ oldur ki Hak te'âlânun mü'min kullarıyla kavillerini leyyin ideler.

درشتی و نرمی بهم در به است
که جراح فصاد و مرهم نه است⁶

Ve kaçan ki pâdişâh haşînü'l-kelâm ola, vezîre lâzımdur ki anun sözine sabr idüp pâdişâh ile hıkd ve kîn [YB, 9a] üzere olmaya. Ve kaçan ki vezîr pâdişâha muhibb-i⁷ sâdık ve muhlis ve muvâfık olup hasenü'l-makâl ve hamîdetü'l-hisâl ola; pes ana lâyük degüldür ki pâdişâha itdiği hasenâtı add idüp anun üzerine minnet koya ki ⁸﴿وَلَا تَمْنُنْ تَسْتَكْثِرُ﴾

Ve erbâb-ı fitnat ve ashâb-ı fitrat buyurmuşlardur ki kaçan bir kimesneye eylük eylesen ve ihsânunı anun üzerine add itsen; ya'nî “Ben sana

1 Ve: -HAP.

2 “İnsan, engellendiği şeye karşı hırslıdır.”

3 ki: -YB.

4 “Ona (Fir'avn'a) yumuşak söz söyleyin.” Tâhâ 20/44, nakıs iktibas. İki nüshada da âyetin başındaki “ی” yerine “و” yazılmıştır.

5 El-âyet: -YB.

6 “İyisi odur ki yumuşaklık ve sertlik birlikte olmalıdır. Kan alan kimse gibi olmak lazımdır. O hem yara açar hem açtığı yaraya merhem koyar. Bu beyit Sa'dî-i Şîrâzî'nin *Gülîstan* adlı eserinden iktibas edilmiştir. HAP nüshasında “به است” yerine hatalı olarak “بهشت” yazılmıştır.

7 muhibb-i: muhibb ü YB.

8 “Yaptığın iyiliği çok görerek başa kakma.” Müddessir 74/6. Âyetin başındaki “و” yerine iki nüshada da “ی” yazılmıştır.

şöyle böyle eyülükler eyledüm.” disen; minnet komaktan [97b] ve başına kakmaktan eşeddür.

Pes vezîre ve pâdişâhun sâ’ir havâssına lâıyk budur ki kaçan anlardan kerem ve ihsân sâdır olursa pâdişâhun ikbâlinden ve gölgesinün bereketinden bileler.

Pes evlâ ve aslah oldur ki minnet pâdişâhun ola halk üzerine, ne kim halkun ola pâdişâh üzerine. Ve dahi buyurmuşlardır ki pâdişâhun devletin- de ve memleketinde nâşî olan fesâdun a’zamı iki nesnedendür: Birisi hâ’in vezîrden ve ikincisi vezîrün ve pâdişâhun niyyet-i rediyye-i fâsidesindendür.

Nûşîrevân-ı Âdil buyurmuşdur ki “Vezîrlerün yaramazı şol vezîrdür ki bî-takrîb pâdişâhı savaşıllara iltûp mukâteleye¹ tahrîz ü tahrîs idüp harbsiz salâh-ı ahvâl müyesser² iken kıtâl-i ricâle mü’eddi eyleyüp zehâ’ir-i emvâlî harb âletine harc idüp kerâ’im-i nüfûsı maktûl ve masûnât-ı ervâhı mebzûl eyleye.” Ve dahi buyurmuşdur ki “Her pâdişâhun kim vezîri câhil ola, anun misli şol bulutun mislidür ki: ³” *يبدو ويظهر ولا يندي ولا يمطر* ⁴

Terceme: ابررا⁴ ماند که ظاهر می شود
نی تری دارد نه ماطر می شود⁵

[YB, 9b] Aristatalis vesâyâsında buyurur ki “Her iş ki senden gayrı kimesnenün eliyle harbsiz ve huşûnetsiz münkazî olmak müyesser ola, hayrdur andan kim harb-i gazabla senün elün ile mütekazzî ola.” Ve⁶ ulemâ ve fuzalâdan bu mesel sâ’irdür ki “ينبغي أن تمسك الحية بيد غيرك لا بيدك” Ya’nî “Yılanı âhar kimesnenün eliyle tutmak yegdür ki sen elünle tutasın.”

Ve dahi vezîr [98a] üzerine lâzımdur ki leşkerün erzâkını her kimesneye göre hıfz idüp âlât-ı harble ricâl-i şüc’ânı imtihân eyleyüp anlara elyen-i hitâb ve eltaf-ı cevâbla mu’âmele eyleye. Zîrâ ki kadîmü’l-eyyâmda ve sâ-lifü’l-a’vâmda vüzerâ-i pür-şûr u şer çok leşker-i zafer-peykeri tu’me-i şîr-i şemşîr ve lokma-i ejder-i hancer ü mâr-ı tîr itmişlerdür.

1 mukâteleye: mukâbeleye YB.

2 müyesser: âsân YB.

3 “Göründü ve zâhir oldu, ne yağmur yağdırdı ne ıslattı.”

4 “ebr râ” olması gereken bu kelime iki nüshada da “ebrâr” olarak yazılmıştır.

5 “Bulut zâhir olarak görünür; fakat içinde ne nemi vardır ne yağmuru.”

6 Ve: -YB.

Ve dahi buyurmuşlardır kim pâdişâhun sa‘âdetindendir kim ana vezîr-i sâlih ve müşîr-i nâsîh nasîb olur. Nitekim Resûlullâh sallallâhu ‘aleyhi ve sellem buyurur ki *إذا أراد الله بأمير خيرا قيص له وزيرا صالحا صادقا صبيحا* ”¹ *إذا أراد الله بأمير خيرا قيص له* ” *فصيحاً إن نسي ذكره وإن استعان أعانه* ” Ya ‘nî “Kaçan ki Allâhu te‘âlâ bir pâdişâha îsâl-ı hayr irâde itmiş ola, ana² bir vezîr-i sâdık ve müşîr-i muvâfık karîn ü³ yakîn kılur ki unuttuğunu andurur ve yardım istediği vakt ana yardım ider.”

İmâm-ı hüâm Hüccetü’l-İslâm Muhammed Gazzâlî, *İhyâ-i Ulûm*’ında buyurur ki “Tahkîkan Allâhu te‘âlâ her zamânda ve her vakt ü evânda kudretini izhâr idüp ibâd-ı muhlisîninden bir cemâ‘atı ıstıfâ vü ictibâ zî-veriyle muhallâl kılur; [YB, 10a] selâtîn ü vüzerâ gibi, ekâbir-i fuzalâ vü ulemâ gibi. Tâ kim dünyâyı anlarla müzeyyen ve mu‘azzez eyleye.”

Ve zamânenün aceblerinden Âl-i Bermek’ün ahabârı ve âsârıdır. Ve dünyâda kerem ü sehâ ve bezl ü atâda anların nazîri gelmemişdür. Ekser-i memâlik ü vilâyet ve imârât u irtifâ‘ât taht-ı hükûmetlerinde idi. Ve münkarız olduklarında vezâretün⁴ ahvâli fenâya varup mülûkûn hademinde ve haşemün hıdmetinde revnak u nezâret kalmadı. [98b] Tâ şol zamâna degin ki Allâhu te‘âlâ Âl-i Selçuk’un yümn ü devletiyle ve zıll-i şevketi bereketiyle âl-i nizâmı vücûda getürüp vüzerâ-i mütekaddimînün derecesinden erfa‘ derecâtla mükerrem ve muhterem kıldı, bir haysiyyetle ki zamânelerinde ulemâ vü urefâ ve fuzalâ vü üdebâ ve ebnâ-yı sebîl ya‘nî gurebâdan bir kimse kalmadı idi ki anların ihsânıyla meşmûl ve a‘tâf-ı eltâflarıyla mesbûl olmamış ola.⁵

Pes vezîrlere lâyık budur ki vezâret mansıbında iken selefde olan vüzerâ-yı nusahâ sîreti üzerine olalar ve rûsûm-ı mütekaddimîni ri‘âyet idüp ra‘iyyetden bilâ-sebeb emvâl taleb itmeyeler. Ve vücûbı ve lüzûmı zamânında müsâmahat tarîkıyla edâ-yı hâcet mikdârı mâl alup masârif-i şer‘iyyede sarf ideler ki *“حلالها حساب وحرامها عذاب”* haber-i sahîh ve eser-i

1 Nitekim Resûlullâh sallallâhu: nete Hazret-i Resûl-i Ekrem sallallâhu te‘âlâ YB.

2 ana: eger YB.

3 ü: -HAP.

4 münkarız olduklarında vezâretün: mütekarrız olduklarında vüzerânun YB.

5 ola: -YB.

6 “Helaline hesap, haramına azap vardır.”

sarîhdür. Ve mâdâm vâris mevcûd ola, mâl-ı mîrâsun tenâvüline harîs olmayalar. Zîrâ ki mîrâs mâlına tama‘ bağlamak gibi şûm sıfat yokdur.

Ve dahi vezîrlere üzerine vâcib oldur ki ra‘iyyete istimâletler vireler ve¹ haşem ü hademe bezl-i fevâ'id ü ni‘am ideler tâ kim dünyâda zikr-i cemîl ve ukbâda [YB, 10b] ecr-i cezîl hâsıl ola.

Nazm: هر که نیکی کرد ضایع کی شود
لا یضیع الله أجر المحسنین²

1 ve: -YB.

2 “Bir kimse iyilik yapınca iyiliği zayi olur mu? Allah güzel davrananların mükâfatını zayi etmez.”

EL-BÂBÜ'L-EVVEL

Risâlenün evvelki bâbı vezîrlere lâzım ve vâcib olan ba'zı hasâ'il ve şemâ'il beyânındadır. Ashâb-ı fitnat ve erbâb-ı hibret şöyle buyurmuşlardır ki vezîr olana vâcib ve lâzımdır ki pâdişâha sadâkat ve mahabbet göstere. Ve pâdişâhun nâm u nişânını ve ırz u ârını ve şî'ârını [99a] kendü cânibinden ve müte'allikâtından e'azz ü ekrem ve eşref ü akdem tuta; tâ kim tekarrüb-i hazret-i sultân ve envâ'-ı in'âm u ihsân bula ve¹ dünyâda eyülükle nâmdâr ve âhirette Perverdigâr'a mazhar ola.

Abdullâh bin Mübârek rahimehullâh buyurur ki “Eger cemî'-i ömrümde bir makbûl ve müstecâb du'âm var idüğünü² bileydüm³ pâdişâh-ı İslâm'ı nefsumden takdîm ve tercih idüp evvel du'âyı anun içün kılaydum. Zîrâ nefsume du'â mücerred bana nâfî'dür ve pâdişâh-ı İslâm'a du'â cemî'-i nâsa menâfî'dür.” Nitekim zarar-ı âmmıdan zarar-ı hâss ihtiyârı elyakdur. Kezâlik nef'-i âmm içün nef'-i hâssıdan geçmek evlâ idüğü muhakkakdur.

Hikâyet: Rivâyet olunur ki meger⁴ pâdişâhlardan birinün önine ta'âm korken dehşet-i galebesinden çaşnigîrün elinden pâdişâhun etegi üzerine bir iki katre aş dökildi. Pâdişâh gazab idüp cellâda emr itdi ki boynın ura. Çaşnigîr bu sözi işidüp fi'l-hâl aş tabakıyla pâdişâhun başından aşağı aktardı. Egerçi âteş-i gazab ziyâde müştâ'il ve müştedd [YB, 11a] idi ve herifün ihlâkine müsri' ü müsta'cil idi. Lâkin cibillet-i insân mahabbet-i ilm ü irfân üzerine oldığı sebebdan bu emr-i garîbün illetine ve sırrına muttalî' hırsı ve hevâsı gâlib olup sırrından su'âl itdi. Çaşnig[i]r-i miskîn, çünkü pâdişâhun gazabı şerbetiyle cân-ı şîrinden⁵ el yumış idi; bî-tekellûf hakikat-i hâlden haber virüp didi ki “Ol dem kemer-i [99b] hıdmeti belüme bağlamışdum. Lâ-cerem pâdişâhun yolında veyâ elinde ölmegi ihtiyâr kılmışdum.

Eger pâdişâh helâkûme emr itmiş ola
El-hükmü lillâh⁶ nasîb ancak imiş n'ola

1 ve: -YB.

2 var idüğünü: varduğini HAP.

3 bileydüm: -YB.

4 meger: -YB.

5 cân-ı şîrinden: cân-ı şîrininden YB.

6 “Hüküm Allah'ındır.”

ammâ bunca zamân veliyy-i ni‘metüm ve senedüm ve devletüm ve sa‘âdetüm iken âhir-i emrde revâ görmedüm ki¹ benüm sebebümle pâdişâhun âhireti muhtell ve dünyâda dahi nâm u nâmûsına hâlel irişe. Diler ki bir ednâ hatâ için ki sehve vâkı‘ olmuş idi, bir bî-günâhı diledi ve hiç hakk-ı hıdmetini bilmedi. Pes bu hatâ-yı azîmi bi’l-kasd itdüm ki nâs katında helâküm ma‘zûr tutıla² ve pâdişâh zulmle meşhûr ve kulûbden menfûr olmaya.” Pâdişâhun egerçi ki riyâseti gibi siyâseti kâmilidi; lâkin hak söze muhibb ve mâ‘il idi. Lâ-büd bu özri işitdükde.

Mısra‘: سخن کر جان برون آید نشیند لاجرم در دل³

muktezâsınca kalbine te’sîr idüp kavlini ma‘kûl ve fi‘lini ma‘zûr ve özri-ni makbûl tutdı. Ve âb-ı rahmetle âteş-i gazabun hiddetini teskîn idüp cürmini afv itdi. Ve nazar-ı insâfla bakup çâşnigîrün bu fi‘l-i [YB, 11b] kabîhinden ol özri müvecceh-i sahîhine nâzır olup ve ol nâ-hak yere kan dökmek vebâlini dâfi‘ ve andan âhiretine ve nâmına ve ırzına irişecek ihtilâli mâni‘ olduğunu mülâhaza idüp ziyâde hazlar ve safâlar sürdi. Ve çâşnigîre envâ‘-ı ihsânlar ve âferînler ve tahsînler kendüye mukarre-bü’l-hadra idindi.

Kıt‘a: Âferîn ol muhibb-i sâdık kim
Zâ‘il itmez cefâ mahabbetini
Yâr çün sâdık ola terk idemez
Ölür iken habîbi gayretini
Şol mahabbet ki ola mahlûka
Gösterür bu kadar kerâmetini [100a]
Var kıyâs eyle hâlık u mahlûk
Arasında olursa nisbetini⁴

Dahi⁵ vüzerâ-yı âlî-mikdâra ve sâ‘ir ümerâ-yı zevî’l-iktidâra⁶ lâzım, belki vâcib bezl-i mâldur ki ehline zeyn ü cemâldür. Zîrâ ki bu fi‘l-i hasenün

1 ki: -YB.

2 tutıla: ola YB.

3 “Candan söylenen söz yüreğe işler.”

4 nisbetini: nisbeti HAP.

5 dahi: ve dahi YB.

6 zevî’l-iktidâra: zevü’l-iktidâra HAP.

sebebiyle ehibbâ çoğalır ve a'dâ azalır ve ahrâr abîd olur. Ve kişi eşirrânun şerrinden ba'îd olur ve mâla ki buhl ve imsâk olına, ekseriyyâ sâhibine akrab akrabâsı düşman; hattâ ki ol sebebdan helâkine kasd ider. Ve eger ki bezl ü sarf ola, a'dâ ehibbâ ve nice ecânib akrabâ olur. Ve î mân u İslâm'ı eben an-ceddin tutagelmış niçe rûz-i elest mü'minleri ve kâlûbelâ müslemânları abd-i memlûk ve mu'tekîdürler ki ¹“بالبر تستعبد الحر” Ve her ki mâlî minnetdâra bezl itmeyüp men' ider, elbette bir bî-minnet için hıfz idüp cem' ider veyâ bir abes yere zâyî' gider. Nitekim [YB, 12a] Hazret-i Alî radiyallâhu anh² buyurur: ³“بشر مال البخيل بحادث أو وارث”

Terceme: رو بشارت ترا که مال بخیل
گرچه اجناس و زره و نقره بود
یا به تاراج حادثات رود
یا که میراث خواره جمله برد⁴

Ve bezl-i mâlun menâfi'-i uhreviyyesi dahi çokdur, kütüb-i mu'teberede muharrer ve mestûrdur. Ve hakkında vârid olan âyât u ehâdis müfesser ve mezkûrdur. Bezl ü sehâ ile küffâr lâıyk-ı merhamet-i Per-verdigâr olur. Ve niçe levend ü bîkâr, sahib-i âr u nâmdâr olur ve iştihâr u i'tibâr bulur. Hazret-i Resûlullâh salavâtullâhi aleyh⁵ buyurmuşdur ki ⁶“السخي الجهول أحب إلى الله تعالى من العابد البخيل” Ve sūr-ı evliyâ Aliyy-i Mürtezâ buyurmuşdur ki ⁷“كافر سخي أرجى في الجنة من مسلم شحيح” [100b] Ya'nî “Cennete girmek ümmîdi kâfir-i sahîde artukdur müslem-i bahîlden.” Zîrâ ki cennet rahmetdür ve rahmet du'âyâ olur ve isticâbet-i du'â sehâ vü atâyâ olur.

Nazm: Dilersen iresin dâru's-selâma
Dürüş ihsân idegör hâs u âma
Ki dünyâ cîfesinden yumayan el
Liyâkat bulmaz ol âlî makâma

1 “İyilik hürü köle yapar.”

2 radiyallâhu anh: kerremallâhu vecheh YB.

3 “Cimrinin malını helak olmak ile veya vârisi ile müjdele (haber ver).”

4 “Sana müjdelers olsun git artık ki cimri adamın malı / Her ne kadar altın gümüş olsa da / Ya olaylar yağmasıyla elden gider / Ya da bir mirasyedi hepsini götürür”

5 salevâtullâhi aleyh: salallâhu te'âlâ aleyhi ve sellem YB.

6 “Cömert olan cahil, cimri olan âbiddan Allah'a daha sevgilidir.”

Ve dinilmişdür ki “يسود المرء قومه بالإحسان إليهم” Ya’nî “Kişi kavmi üzere mükerrerem ve kabîlesi arasında azîz ve muhterem olur anlara ihsân itmekle.”

Pes vüzerâ-yı nâmdâra lâzımdur ki bezl-i mâlî sâ’ir ibâdât gibi vâci-bu’l-edâdan bilüp dostlarına ve kemâl ehillerine ve huddâmına bel âmme-i nâsa, eger [YB, 12b] sadîk eger adû, ihsân u in’âmı¹ âdet idine; tâ ki cümle-i nâsun dilinde zikr ü şükri-i ni’meti² ve nâm u nişân-ı sehâveti vü şecâ’ati ve sît u sadâ-yı şevketi ve uluvv-i himmeti mezkûr ve ma’rûf u meşhûr ola ve gönüllerde mahabbet sâbit kala.

Ve şeref-i hıdmetinde olmağı ve yolında ölmeği her bahâdur kendüye hûn-behâ bile ki bu sebebdan düşman kalbine satveti ve heybeti ve mehâbeti düşüp mukâbelesini hatar bile ve mukâtelesinden³ havf u hazer kıla. Ve eger buhl ü imsâk ide, dillerden zikr-i hayrı haberi unudıla ve gönüllerden mahabbeti gide. Pes elbette ne kadar ki âlî-cenâb ve menî’u’l-hicâb hasîb ü nesîb ehl-i mâl ü pür-kemâl sâhib-i câh u celâl dahi olursa çünkim ni’meti vâsıl ve menfâ’ati hâsıl degildür; yevmen fe-yevmen rif’at-i kadri mütenâzil ve kulûbdan mehâbeti zâ’il olup a’vân u ensârı [101a] mesâlihinden taksîr ü ihmâl ve hıdmetkârları hıdmetinden fârigu’l-bâl olur. Ve leşkeri cân u gönülden kavline nâzır ve fi’line mübâşir olmaz. Lâ-cerem rif’at-i şânı tedennî bulur ve a’dâ kulûbında olan heybeti zâ’il ve devleti mütenâzil olur.

Pes bu takrîr ü tahrîrden mu’ayyen ve mübeyyen oldu ki bezl-i mâl Hak te’âlâdan bir ulu mevhibetdür. Ve halâyıkdan mûcib-i meveddet ü mahabbet olup, vücûdı vücûd-ı devlete alâmet ve ademi ademine mukaddime-dür. Lâ-cerem kadri mefhûm ve vüzerâ vü ümerâyâ ne mertebe vâcib idiği ma’lûmdur. Zîrâ hayâtta oldukça [YB, 13a] yüzi suyuyla izzetlü ve hürmetlü olmağa ve memâtdan sonra eyü ad ile anılmağa sebebdür. Ve ekser-i nâsun husûsan ki tâ’ife-i vüzerâ vü ümerânun dünyâda oldukça mâ-bi-hi’l-iftihâr ve öldükden sonra yâdigâr yâ bezldür ki kerem ü sehâdur veyâ bezl-i nefsdür ki ol îsâr ve mürüvvet ve vefâdur. Ve âkıl kimesne ihtiyârıyla ana ikdâmı ve iltizâmı kemâl-i fazîletdür. Bu sebebdendür ki rûzigârda eyü

1 ihsân u in’âmı: in’âm u ihsânı YB.

2 ni’meti: ni’âmı YB.

3 mukâtelesinden: mukâbelesinden YB.

adla anılır ve nâ-meşrû' yerde olmayacak şühedâ mertebesin bulur. Ve gâh olur ki dünyâda dahi bir azîm fâ'ideye müsmir olur.

Ve biz bu risâlede îsâr bâbından¹ iki hikâyet ki her biri bir kerâmet ü velâyetdür, rivâyet idelüm:

Hikâyet-i evvel: Haccâc bin Yûsuf ki² kemâl-i zulmle mevsûf ve utüvv-i inâdla meşhûr u ma'rûfdur; zamânında bir a'râbînün katline kasd itmişdi ammâ ele getürmeyüp gitmişdi. İttifâkan anı bir gün tutup getürdiler ve herîfi Haccâc'un önine yetürdiler. Hemân bî-muhâbâ helâkine emr itdi. A'râbî işidüp kendüden gitdi [101b] ve yine kendüyi cem' idüp tedârük itdi ve "Emr pâdişâhundur!" eyitdi. "Ammâ üzerümde nâsun hukûk ve emânetleri vardır. Eger pâdişâhdan bir zamân mühlet olaydı, hakk müstahikka vusûl bulaydı." Âhirü'l-emr Haccâc kefil bulmağa havâle itdi. Herîf dahi müvekkel ile şehri tettebbu' itdi, lâkin matlûbına zafer bulmadı ve kimse ana kefil olmadı. Âhir bir civânmerd bu a'râbiyle [YB, 13b] âşinâlığı yoğ-iken kefâleti iltizâm itdi. Meger ki Haccâc'un hısmı idi, belki ibn-i ammı idi. Nice ki Haccâc men' itdi, memnû³ olmadı ve rücû' itmedi. Âhir a'râbiyi ıtlâk itdiler, gitdi. Birkaç gün mühletle civânı Haccâc habse emr itdi. Müddetle hemân ki müddet tamâm oldu, bî-tevakkuf emr itdi;⁴ civânı getürdiler, meydân-ı siyâsete yetürdiler. Civân, Allâhu te'âlâdan gayrı müste'ân bulmayup ve melce' bilmeyüp iki rek'at namâz kılmağa Haccâc'dan mehl istedi. Namâzı kılup du'âdan sonra Haccâc'dan cellâda hitâb ve itâb gelüp ki "Te'hîr itme ve civânı depele!" Meger ki civânun ismi Abdülkerîm idi. A'râbî ibtidâ kefil ararken civâna buluşdukda ismini sormuş idi, Abdülkerîm didikde "Mevlâ-yı Kerîm'e lâ-büddür ki kavlinde kereminden bir eser ola." demiş idi. Civân dahi bu mülâhaza ile kefil olmuş idi. El-kıssa civân du'âda eyitdi kim; "Yâ ilâhî! İsmüm Abdülkerîm olmağla a'râbî bana ilticâ idüp halâs oldu. Sen ki Kerîm'sin, belki ekremü'l-ekremînsin. Ben dahi İlâhî sana ilticâ itdüm, yâ Mennân!" didi ve cellâd dahi gelüp civânı secdegâhından kaldurup katle şürû' itdi. Nâ-gâh "A'râbî geldi!" diyü âvâze

1 bâbından: bâbında YB.

2 ki: -YB.

3 memnû': -YB.

4 "Müddetle... emr itdi" kısmı HAP'ta metindeki yeri gösterilerek sayfanın kenarına yazılmış, YB'de ise ilk kelime "müddetde" olmak üzere metnin içine dâhil edilmiştir.

[102a] cellâdun kulağına yetdi, fi'l-vâkı' a'râbî çıkageldi ve cümle halâyık hep¹ ta'accübde kaldı. Haccâc işidüp ikisini bile afv itdi. Hikâyetleri rûz-gârda şöhrat [YB, 14a] dutdı.

Hikâyet-i düvvum:² Yemen pâdişâhının cemâlde bî-nazîr bir kızı vardı ki akrabâsından bir civân ana âşık oldu. Bir mertebede kim emrinün tedârükünde cümlesi âciz kaldı. Zîrâ ki ne kızını³ virebilür ve ne karâbetini nâ-hak yere öldürebilür. Âhir ukalâ bunı vech gördiler ki bunun husûlini ber-müstahile kılalar; tâ ki anda kendü varup helâk ola. Pes buyurdılar ki Medîne'ye varup Alî bin Ebî Tâlib'ün başın getürmek gerek; tâ ki bu hayâl-i muhâle⁴ mecâl-i husûl ve ol nâzenîne ihtimâl-i vusûl ola. Âşık-ı dîvâne bu haberi işidüp dildâr visâli şevkıyla cânını oda atdı ve hemândem turdı, imtinâ'ın ve imkânın mülâhaza itmeyüp yola girüp gitti ve giceyi gündüze ulayup az zamânda Medîne'ye yetdi. İttifâkan evvelâ Alî hazretine tuş oldu ve⁵ "Alî kimdür ve kandadır?" diyü su'âl kıldı. Hazret-i Alî dahi bunun bî-bâk visâl fikriyle ferahnâk söyleyişinden bir ma'nâ aldı ve teftiş ü tefahhus idüp dîvânenün mâ-fi'z-zamîrini bildi. Ba'dehû "Kes başumı ki Alî benüm!" diyü boynın uzadup dîvânenün önine geldi. Dîvâne bu ma'nâyı gâh istib'âd ve gâh garaz mülâhazasın itmeyüp i'tikâd iderdi. Ve gâh aşk hurûşıyla ikdâma ve gâh mürüvvet cûşıyla ihcâma varurdu. [102b] Herîfe hayret-i aşk üzerine bir hayret dahi ziyâde oldu ve hayrân u sergerdân ara yerde kaldı. Âhir cânib-i aşk gâlib ve mürüvveti sâlib oldu ve kılıcın çıkarup [YB, 14b] Hazret-i Alî'nün⁶ mübârek boynına havâle kıldı. Ve ne kadar ki herîf sa'yde taksîr⁷ kılmadı; lâkin mübârek boynını kesmek mü-yesser olmadı. Âhir iş hadden geçdi; herîf kılıcı bıragup Hazret-i Alî'nün⁸ mübârek ayağına düşdi, îmâna gelüp Müslimân oldu. Ve Hazret-i Alî⁹ dahi bunı murâdına erişdürmeği üzerine lâzım kıldı. Pes bu kazıyye sebebiyle Yemen diyârı feth oldu ve nice kâfirler îmâna geldi ve ol âşık-ı sâdık dahi

1 hep: -YB.

2 Hikâyet-i düvvum: Hikâyet-i sâni YB.

3 ki ne kızını: ne kızı YB.

4 muhâle: muhâl YB.

5 ve: -YB.

6 Alî'nün: Alî radiyallâhu anh hazretlerinin YB.

7 taksîr: taksîrât YB.

8 Alî'nün: Alî radiyallâhu anh hazretlerinin YB.

9 Hazret-i Alî: hazret YB.

murâdını buldı. Ve Hak sübhânehû ve te'âlâ bunı çok hayra sebep kıldı. Pes ma'lûm oldu kim îsâr ve mürüvvetün âsârı çokdur. Egerçi kim şimdiki zamânda ehli azdur, belki yokdur. Ve bu iki hikâyetden dahi garîb ve bedî' ve acîb bu hikâyetdür:

Hikâyet: Meger Mısır şehrinde bir mescide od düşüp yandı. Bunun harkını Nasârâdan zu'm idüp Müslimânlardan bir tâ'ife varup Nasârânun bir kilisâsın yakdılar. Sultân bunları tutup habs idüp ikâb u azâb için emr itdi ki bunların adedince kâğıdlar kesüp ba'zısına katl ve ba'zısına kat'-ı yed ü ricl ve ba'zısına habs-i medîd ve ba'zısına darb-ı şedîd yazup bu mahbûslara ulaşıdular. Ve her kişiye ne kâğıd ki düşe, içindeki ile ana cezâ ideler. İttifâkan bir kişinin kâğıdında katl çıkup kendü âleminde gâh helâk cânibine ve gâh anasının [YB, 15a] âh [103a] u figânına tahassür idüp eydürdi ki "Eger anam olmasaydı hiç nefsüm için kayırmazdum." Meger ki bunun kurbında bir civânmerd vardı ki kâğıdında darb yazılmışdı. Bunı işidüp elindeki darb kâğıdını ana sunıvirdi ve eyitdi kim "Benüm anam yokdur. Ol katl kâğıdını getir, bana vir!" didi. Pes bu kavî-i garîb ve fî'l-i acîb sem'-i şerîf-i sultânîye yetişüp ta'accüb itdi ve ol ikisin darb ile halâs eyledi.

Pes imdi ra'yyet kendü misline ri'âyet ü mürüvvet ve îsâr u fütüvvet idüp bu kadar fâ'ideye müterettib olıcak ki bir cemâ'atün ba'zı vebâlin-den ve ba'zı helâk ve zevâlinen kurtulmağa sebep ola. Pes bir vezîr veyâ bir emîr ki pâdişâhun yolında bezl-i mâl ü menâl ve izhâr-ı mürüvvet ü insâniyyet veyâ îsâr-ı nefis ve sadâkat ü şecâ'at ide; lâ-cerem mansıb ve mâl u menâl ve izzet ü câh u celâl bulup mukarreb-i hazret-i pâdişâh-ı âlempenâh olmak mukarrerdür. Ve envâ'-ı in'âm u ihsân bulup dünyâda eyü ad ile meşhûr ve âhireti ma'mûr olmak kütüb-i mu'teberede muharrerdür.

Ve dahi vüzerâ-yı izâma ve ümerâ-yı kirâma lâzım u vâcib takvâ ve tâ'at ü salâh ve ibâdetdür ki cemî'-i erbâb-ı akl u dîne deyn ve farz-ı ayndur. Ve andan ziyâde erbâb-ı izz ü câhun ve mukarrebân-ı hazret-i pâdişâhun husûsan vezîrlerin mahsûs tâ'atleri budur ki zu'afâ-yı ümmetden ve fukarâ-yı memleketden pâdişâh huzûrında hâceti bitmez ve arzına [103b] kudreti yetmez kişilere destgîr olup arz-ı hâl ve mümkün oldukça tahsîl-i murâd [YB, 15b] ve mâl idi-vireler. Vezîrlerin indallâh bu amelden evlâ

ve ahsen amelleri yokdur, eger hasbeten lillâh ola. Zîrâ ki anun menşe' ve mebbe'di ta'zîm-i emrillâh ve şefekat-i halkullâhdur ki cemî'-i tâ'atün mecma' ve cümle ibâdetün menba'idur.

Azîzlerün birisinden ba'zı ümerâ nasîhat taleb itdükde cevâbında bu kelime-i câmi'ayı buyurmuşlar ki:¹ “التعظيم لأمر الله والشفقة على خلق الله”² Ve İmâm Fahr-ı Râzî rahimehullâh buyurur ki “Ta'zîm [li]-emrillâhun mûcebi budur ki tâ'atı ve ibâdeti sâ'ir nâsdan ya'nî taht-ı hükûmetinde olan eşhâsdan artık ola.” Dahi³ emrullâhı ta'zîm itmegin bir mûcebi budur ki gönlini Hakk'a müteveccih kılup Allâhu te'âlâya niyâz u tazarru'dan ve ervâh-ı enbiyâ vü evliyâdan istimdâd ve tevakku'dan hâlî olmaya.

Hazret-i Cüneyd rahimehullâh buyurur ki “Bir kişi bin yıl kalbini Al-lâhu te'âlâya müteveccih kılssa ve bir tarfetü'l-aynda terk itse, terki tedârü-kindin ekserdür.”

Ve mûceb-i “eş-şefakatü alâ-halkullâh” budur ki taht-ı hükûmetinde olan ibâdullâha adl ü insâf ve def'-i cevri ü zulm ve i'tisâf ide; tâ ki dünyâda oldukça Hakk te'âlâ anı a'dâ üzerine muzaffer ve mansûr ide. Ve âhiretde mazlûmun du'âsı berekâtından merhûm u magfûr ola. Zîrâ ki şefkat ve adâlet usûl-i ra'îyyete illet-i intizâm ve nizâm-ı memlekete sebep-i tâmm ve askere kuvvet ü kıvâmdur⁴ ve devlete sebât ve devâmdur. Ve cevri ü zulm bunun hilâfı ya'nî ahvâl-i ra'îyyetün [104a] sebep-i ihtilâfı ve devlet-i nizâm-ı memleketün cihet-i [YB, 16a] zevâlî ve intizâm-ı askerün illet-i ihtilâlidür. Ve bu şefkat ü adâlet ve cevri ü cefâ ve zulâmetden garaz pâdişâh ve vezîrün şefkat-i adâleti ve cevri u zulâmeti⁵ degüldür. Zîrâ mücerred anunla memleket ne nizâm bulur ve ne harâb olur. Belki memlekete cem'îyyet ü nizâm ve teferruk u inhidâm re'âyânun birbiriyle mu'âmelesinden gelür.

Pes pâdişâh ve vezîr ki siyâsetde kâmil olalar; egerçi ne kadar zâlim olalar, ra'îyyet birbirinün şerrinden sâlim olur. Ve eger makâm-ı siyâsetde

1 buyurmuşlar ki: buyurmuşlardur YB.

2 “Allah'ın emirlerine tazim ve yarattıklarına da şefkat.”

3 Dahi: Ve dahi YB.

4 kıvâmdur: kıvâm YB.

5 HAP'ta derkenar olarak, “Zulâme bi'z-zammi. Zalime ve mazlime bi-kesti'l-lâmi, dâd-h'âhî [adalet istemek], *Surâhu'l-Lugat*” notu yazılmıştır.

himâyet ideler, lâ-cerem kulûbdan havf u hayâ gide ve eşirrâyı göresin ki zu'afâyâ ne ide.

Hikâyet: Zamân-ı sâbıkda meger iki pâdişâh vardı, mu'âsır ve birbirine mücâvir. Biri gâyetde zâlim ü câbir ve afv-ı cürm ü hatâda bî-hüner ve kâsır ve biri nihâyetde âdil ü halîm ve hîn-i siyâsetde ve gazabda kerîm ü selîm idi. Ve bunun memleketi ve devleti dâ'im noksânda ve hicrânda ve ol zâlimün memleketi rif'atde ve refâhiyyetde idi. Bu ma'nâyı hilâf-ı hikmet-i ilâhî ve münâfi-i adâlet-i pâdişâhî görüp resûl gönderüp bunun sırrından su'âl itdi. Ol dahi cevâbında bu beytlerün ma'nâsın yazup gönderdi.

Nazm: Ra'îyyet süri koyun, şâh çobân
Adû kurd u sipâhîler nighbân
Koyun ol vakt saklanur ki çobân
Köpeklerden ide dâ'im hirâsân
Ve ger köpek koyun yerse nihânî
Dahi artuk olur kurdun ziyânı
Ne denlü adl [YB, 16b] iderse pâdişâhı
Degül nâfi' çü zulm ide sipâhı

[104b] Şehün adli şu vaktin kâmil ola
K'eşirrâdan ra'îyyet sâlim ola

Ve¹ bu şefekat alâ-halkıllâhun bir mûcebi dahi insâniyyetdür ki vakt-i gazabda afv ve terk-i ukûbetdür.

Bokrât-ı Hakîme insâniyyetden su'âl olındukda cevâbında dimişdür ki “Devletde tevâzu‘ ve killetde sehâ ve minnetsiz atâ ve kudretde afv-ı hatâ.” Zîrâ ki Hakk te‘âlâ buyurur ki ²﴿وَجَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِّثْلُهَا﴾ Hâsıl-ı ma'nâ budur ki;

Nazm: بدی را بدی سهل باشد جزا
اگر مردی احسن إلى من أساء³

1 ve: -YB.

2 “Bir kötülüğün cezası, ona denk bir kötülüktür.” Şûrâ, 42/40, nakıs iktibas.

3 “Kötülüğe kötülükle karşılık vermek kolaydır. Eğer mertsen kötülük yapana iyilik yap.”

Pes insâna lâıyk olan budur ki mümkin oldukça mücrimlerün cürmini afv ide, mâdâm ki bir fesâda mü'eddî olmaya. Tâ ki nâsun kulûbinde mahabbeti ziyâde ola ve indallâh âfîler mertebesin bula.

Ve Hazret-i Resûl salavâtullâhi ve selâmuhû aleyh¹ buyurur ki “Yevm-i kıyâmetde münâdî nidâ ide ki her kimün Allâh üzerinde hakkı vardır, tursun diye. Ve² ol hinde âfîlerden evvel kimse turmaya. Ve bu âfîlerün Allâh üzerinde hakkı olduğının ma'nâsı budur ki **﴿مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ امْتَالِهَا﴾**³ muktezâsınca on afv mikdârı ecre müstehak olur. Ve eger afv itmeye ve intikâm ala, ol on ecre müstehak olmaz. Ve mücrimün tamâm cürmi ve nasîhat ve itâbla adem-i te'sîr ve rücû'ı tamâm ma'lûm olmayınca ukûbete iltizâm ve ikdâm kılmaya. Husûsan bu zamândaki mekr ü hîle ve kizb [YB, 17a] ü hud'a çokdur.

Eflâtûn'a su'âl olındukda ki “İnsânda fi'lullâha eşbeh fi'l nedür?” diyecek, dimişdür ki “Afv u⁴ ihsân.”

Nazm: دانی چه بود کمال انسان
با دشمن و دوست لطف و احسان⁵

Haberde [105a] gelmişdür ki bir kişinün yâr-ı sâdıkı ve hevâdâr-ı muvâfıkı var idi. Anun ba'zı evzâ' u ef'âlinden müteşekkî ve ahvâl ü akvâlinden müte'ezzî idi. Ol sebebden anun intikâmına ikdâm ve inhidâmına iltizâm itmişdi. Hükemâdan bir hakîm ki envâ'-ı ulûmda mâhir ve envâr-ı ma'ârifden bâhir idi; ana muttali' olup ber-mûceb-i nazm-ı kerîm ve kelâm-ı kadîm üzere ki **﴿وَأَصْلَحُوا ذَاتَ بَيْنِكُمْ﴾**⁶ **﴿وَالصُّلْحُ خَيْرٌ﴾**⁷ dur, zâhib oldu. Ve akl u hikmet muktezâsınca ol kişiye su'âl kıldı, didi ki “Ol refîk-ı sadîkun sana lütfla sürûrun zamânı mı veyâ unfla fütûrun evânı mı zâ'id ü keşîrdür ve anun ihsânla in'âmı mı veyâ isâ'etle ibrâmı mı gâlib ü gafîrdür?” Ol kişi cevâbında “Zamân-ı sürûrum ekser ve anun in'âmı⁸ ve ihsânı isâ'et ve ibrâmından evferdür.” diyecek hakîm-i dânâ

1 salavâtullâhi ve selâmuhû aleyh: sallallâhu te'âlâ aleyhi ve sellem YB.

2 ve: -YB.

3 “Kim (Allah huzuruna) iyilikle gelirse ona getirdiğinin on katı vardır.” (En'âm, 6/160).

4 u: -HAP.

5 “İnsanın olgunluğu nedir bilir misin? Dosta düşmana ihsan ve lütufta bulunmaktadır.”

6 “Aranızı düzeltin.” Enfal, 8/1, nakıs iktibas.

7 “Uzlaşmak daha hayırlıdır.” Nisâ, 4/128, nakıs iktibas.

8 in'âmı: in'âm YB.

deryâ-yı hikmetden bir katre ve hûrşîd-i ma'rifetden bir zerre izhâr idüp didi ki: Hakdan ba'îd olmaya ki ¹“تخلّقوا بأخلاق الله” mâ-sadakıyla Hak sübhânehû ve te'âlâ ahlâkıyla hulklanup her bir hasenesini on add idesin ve her bir seyyi'esini bir add idesin. Azı çoğa gâlib kılup mukâbil kılma-
yasın ve şerîfî [YB, 17b] hasîsden âlî idüp mümâsil kılmayasın ve me'û-
net-i gazab ve intikâmdan dahi kurtulasın. Niçe gazab vardır ki sâhibini
gazab-ı Hakk'a celle zikruhû müstehak kılur, el-ıyâzu billâh. Anun içün
dinilmişdür ki ²“من أطاع غضبه فقد أضاع دينه وأدبه” Ve efvâh-ı nâsda
meşhûrdur ki;

Nazm: Te'ennî hilmle âkıllarundur
[105b] Gazab ta'cille câhilleründür

Husûsan ki ihtimal vardır ki maksûd olan intikâm hâsıl olmayup if-
tirâkla mehmûm ve belâ-yı iştiyâkla mağmûm kalasın. Nitekim dinilmiş-
dür ki ³“الندم على العفو أحب من الندم على العقوبة” Bu sebebdendür ki
selâtine vüzerâ-yı sâhib-re'y ü dûrbîn ve nüdemâ-yı hayr-endîş ve sühan-â-
ferîn karîn olmağı vâcib görürler; tâ ki hîn-i gazabda nesâyih ü letâyif birle
gazabların teskîn ideler.

Şüreyh bin Abdullâh eydür ki “Benî İsrâîl'ün her pâdişâhıyla bir vezîr-i
hâssı vardı. Vezîri âmmdan gayrı ki hıdmeti bu idi ki her bâr melik gaza-
ba gele, ol vezîr eline bir mektûb sunardı ki anun ba'zında ⁴“ارحم المسلمين
“ارحم من في الأرض يرحمك من في الأرض الموت واذكر الآخرة”
“اقض بين الناس بحكم الله تعالى فإنه لا يصلح لك إلا ذاك”⁵ ve ba'zında
“اسكن فلست بإله إنما أنت بشر يأكل بعضك بعضا وتصير عن قريب للدود
للدود”⁶ ve ba'zında yazılmışdı. Eger bir mektûbta sâkin olmasa⁷ bir dahi [YB, 18a] ve
bir dahi sunardı, hattâ sâkin olunca.

1 “Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanın.”

2 “Öfkeliğinde kendini kontrol edemeyen kişi dinini ve edebini zayi eder.”

3 ki: -YB.

4 “Affedip pişman olmak cezalandırıp pişman olmaktan daha sevimlidir.”

5 “Müslümanlara merhamet et, ölümden kork, ahireti hatırla.”

6 “Yerdekilere merhamet et ki göktekiler de sana merhamet etsin.”

7 “İnsanlar arasında Allah'ın hükmüyle hükmet ki bundan başkası seni doğruya ulaştırmaz.”

8 “Sakin ol; sen ilah değil, bilakis birbirini yiyen beşersin. Yakında toprağa girip oradaki haşerat ve kurt-
lara yem olacaksın.”

9 Eger bir mektûbta sâkin olmasa: Eger sâkin bir mektûbta olmasa YB.

Ve Erdeşîr-i Bâbek bu mektûbları yazdırup havâssından birine ısmarla-
mışdı ki dâ'im üzerinde hâzır tura ve hîn-i gazabda ol mektûbları vâhidin
ba'de vâhidin eline vire. Ve bu kâ'idenün vâzı'ı ya'nî ibtidâ-i muhterî'i Me-
lik Tübbâ'dur. Ve gazab dahi mahallinde mahmûd idiği ma'lûmdur ammâ
kesreti şûmdur ve sâhibi melûm u mezmûmdur, ma'zûr dutılmaz; illâ ki
marîzden ve müsâfirden ve sâ'imden.

Ve Ömer bin Abdülazîz [106a] eydür ki “Üç haslet alâmet-i sa'âdetdür.
Biri bu ki kaçan gazab itse gazab anı hakdan ihrâc itmeye. İkinci bu ki ka-
çan râzî olsa rızâ anı bâtıla idhâl itmeye. Üçüncü kaçan kâdir olsa afv ide.”
Ve Hazret-i Aliyy-i Velî kerremallâhu vechehu'l-celî Fâris ulularından dâ'im
su'âl iderdi kim “Mülûk-i Fâris'den ziyâde mahmûdu'l-hulk ve marziyyü's-sî-
re kimdür?” Cevâbı şöyle virdiler ki¹ “Erdeşîr ve Nüşîrevân.” Hazret-i Alî
radiyallâhu anh² “Ahlâk-ı hamîdeden bunlarda ne hulk gâlib idi?” didikde
eydürlerdi ki “Hilm ve vakâr.” Pes Hazret-i Alî kerremallâhu vechehu³ eydür-
di ki “Bu iki tev'emeyndür ve uluvv-i himmetün netîceleridür.”

Ve hükemâ-yı mücerrebîn dimişlerdür ki “Âkıl kaçan bir kişiyle uhuv-
vet ve sadâkat ide, lâ-büdd gerekdür ki evvelâ anı tecribe için kakıda. Eger
tahammül ide, fe-bihâ ve illâ andan ihtirâz eyleye ve hazer kıla.”

Nazm-ı Arabî:

[YB, 18b] إذا كنت مختصا لنفسك صاحباً
فمن قبل أن تبديه بالود اغضبه
فإن كان في حال التغضب منصفاً
وإلا فاصرم حبله و تجنبه⁴

Uhuvvet kasdı her bir âdem ile
Degüldür âkıla hüsn-i edebden

Sadâkat kasdın itdükde gerekdür
Kakıdup sınıyasın bir sebebeden

1 ki: kim YB.

2 radiyallâhu anh: -HAP.

3 kerremallâhu vechehu: -HAP.

4 “Kendine bir dost edinmek istediğinde / O kişiye sevgini göstermeden önce onu gazaplandı / Eğer
öfke hâlindeyken insaflı olursa (ne iyi!) / Fakat insaf göstermezse ipini bırak ve ondan uzaklaş.”

Tahammül itmez ise terk idesin
 Mahabbet zâ'il olur çün gazabdan
 Ve ger sabr ider ise kıymet olmaz
 Ana yüz bin tümen sîm ü zehebden

Ve dahi vezîr-i rûşen-zamîre lâzım, belki elzemdür ki pâdişâhun leşkerini tefâsîliyle her birini ve¹ fazlını ve hünerini ve şecâ'atini [106b] ve sehâvetini ve emânetini ve diyânetini hâsılan cemî'-i ahvâlini ve kemâlini bile. Tâ ki vakt-i hâcetde her birini yerlü yerine koyup ve münâsiblü münâsibin gözede. Tâ ki bir mahal yerine bir nâ-mahal koyup ve ol dahi bir nâ-ma'kûl iş idüp asker ve anun sebebiyle bir hatar u hâlel irişmeye. Zîrâ ki bir leşker bir beden gibidür ve nitekim bir uzva bir zahmet irişse cemî'-i bedeni marîz ider. Ve götürünün sıhhati gibidür. Kezâlik askere dahi tamâm sahîh olmak gerekdür ki bir mahal ehlinde ola. Pes vezîr gerekdür ki her kişinün ahvâlini bile ve yerlü yerinde kıla; tâ ki asker mansûr u muzaffer ola. Ve leşkerün her birini adıyla ve atıyla ve belediyle ve sâz u selebi ile ve haseb² ü nesebiyle ve yoldaşıyla ve yoldaşlığıyla ve san'atıyla ve hulkiyla³ ve derece-i [YB, 19a] şecâ'atiyle ve cümle ahvâliyle şol kimesnelerün ki bu tefâsîlle bilmeleri lâzımdur. Vezîr olan kimesneye bu vech üzre meşrûh bilmesi lâzımdur. Tâ ki her ne yere varsa ve her ne amele⁴ mübâşeret kılsa ve her ne kadar leşkere mukâbil olsa bi-hikmetil-lâh gâlib olur. Zîrâ bu sıfât-ı mahmûde ile muttasıf olan vezîr her hıdmeti ve her maslahatı ehline ismarlar. Lâ-cerem cemî'-i leşker sıhhatde ve ahvâli istikâmetde olur. Pes ana muhârebede mukâbil ve mukâtelede mu'âdil olmağa anun misli bir sâhib-i re'y-i asker-ârây ve bir leşker-i muntazamu'l-hâl [ve] müttefiku'l-bâl gerekdür ki her işi ehlinde ve her kişi mahallinde ola. Ve heyhât ekseriyyâ devlete zevâl ve umûrına fesâd u dalâl irişdiğinün sebebi ehl ü nâ-ehl ve mahall ü nâ-mahal fark olunmayup her biri yerinde kılınmadığıdır. **Nazm:**

1 ve: -YB.

2 haseb: hasebiyle HAP.

3 hulkiyla: hil'atıyla YB.

4 amele: ilmle YB.

[107a] Degül her kişi her bir işün ehli
 Veyâhud her mahal her iş mahalli
 Sa'âdet sâhibi bilmek gerekdür
 Nedür işün mahalli kimdür ehli
 Degüldür devlete lâyük ol âdem
 Ki fark itmez mahall ü nâ-mahalli

Büzürcmihr eydür ki “Sâsânîlerün devleti zâ'il olduğının sebebi bu idi ki azîm emri hakîr kişiye ısmarlamış idi. Zîrâ dimişlerdür ki زوال الدول“¹ باصطناع السفلى

Nazm:² Egerçi sifle-perverdür bu devrân
 Gerekdür kim ana uymaya sultân

Ve hükemâ dimişlerdür ki bin ulunun ölümü zararından bir denînin ulu olduğu zararı ziyâdedür.³ Zîrâ Hak te'âlâ her kavmün re'îsini kendülerine ve amellerine göre ider. Ol ölmek hükmullâhdur⁴ [YB, 19b] ammâ denî kişi anun yerine bedel olmak alâmet-i gazabullâhdur, el-ıyâzu billâh.

Hikâyet: Benî İsrâ'îl, Allâhu te'âlâya nidâ idüp dimişlerdür ki “Yâ İlâhî, sen gökde ve biz yerde. Pes rızânı ve gazabını ne vechle bilelüm ve bu ikiyi birbirinden ne sebeble fark kılalum?” Bâri' te'âlâdan nebîlerine vahy gelmiş ki “Kaçan ki üzerinize e'îzze vü ahyâr ve kirâm u kibârınızı müvellâ ve musallat idem, bilün ki sizden râzıyam ve kaçan ki edânî vü eşîrrâyı ve sığârunuzı musallat idem,⁵ bilün ki tahkîk gazab itmişümdür.”

Hazret-i Alî'den su'âl olındı ki “Yâ Emîre'l-mü'minîn! Hikmet nedür ki Ebû Bekr ve Ömer hilâfetlerinde cemî'-i nâs tâbî' ve ma'îşet dıyk iken vâsî' oldı ve Osmân'a ve size ol kadar tebe'îyyet olmadı ve ma'îşet tarlığı vüs'at bulmadı?” Hazret-i Alî radiyallâhu anh⁶ buyurur ki “Zîrâ anların ra'îyyeti benüm [107b] mislüm ve Osmân misli idi. Ve benüm ra'îyyetüm el-yevm sizün mislinüzdür. Lâ-büdd bu kadar muhâlefet ve dıyk-ı ma'îşet ba'îd degüldür.”

1 “Devletlerin zail olması sefillerin istihdamıyladır.”

2 Nazm: -YB.

3 zararı ziyâdedür: zararıdır ziyâde YB.

4 hükmullâhdur: hükmi Allâh'undur YB.

5 bilün ki sizden râzıyam ve kaçan ki edânî vü eşîrrâyı ve sığârunuzı musallat idem: -YB.

6 radiyallâhu anh -HAP.

Ve dahi vezîre lâzım ve lâıık budur ki Ömer-sîret ola. Ya'nî ahvâl-i ra'ıyyete nâzır u âlim ve agrâz-ı fâsideden ârî vü sâlim ve özr kabûlinde kâmil ve hükminde¹ câzim ü âdil ve kibr ü ucbdan mu'arrâ ve hâcibden ve hucbdan müberrâ vech-i savâba tâlib ve zu'afâya rıfk u şefkati gâlib ola. Ve akrabâya muhâbâ ve kimseye bilâ-mücib îzâ itmeye. Ulemâ-yı zamân ve urefâ-yı devrân bunun üzerine müttefiklerdür ki kaçan bir kişı bu ahlâkla mütehallık ola, egerçi ki düşmanı kuvvetde bî-gâyet ve kesretde bî-nihâyet ise dahi hîn-i [YB, 20a] mukâbeled e ve vakt-i muhârebede bi-avnilâhi te'âlâ mağlûb u makhûr ve meksûr u mecbûr² ola.

Ve dahi vezîrün ve hâkim ü emîrün musâhibleri ve nedîmleri âlim ü âkıl ve müdebbir ü kâmil ve ehl-i re'y ü edeb ve sâhib-i tecrîbe vü has eb olmak gerek. Ve hem gayret ve diyânetle me'lûf ve sâlih ve firâsetle mevsûf gerek. Tâ kim zevâhir-i umûrda mağrûr u mahsûr olmayup ve bevâtına şu'ûr ve istidlâlî ola ki bu sebebd e musâhib oldukları vezîr ü emîre vâkı'ât-ı havâdisün eskâli ve nâ'ibât-ı nevâzilün ihmâli vakı' olduğı takdîrce bunların sohbeti berekâtıyla ve nush u pend i kuvvetiyle ziyâde zahmet virmeyüp sehl ü hey yin görine. Ve zikr olınan sıfât-ı enbiyâ-yı ulu'l-azmün sîreti ve selâtîn-i zevi'l-fazlun âdetidür.

Ve insânun sâ'ir hayvânât üzere³ şerefi aklladur. Ve aklun kemâli [108a] tecrîbe iledür. Ve tecribenün kesreti çok yaşamag-ıla ve ehl-i tecribenün musâhabetiyledür.

Nazm: الم تر أن العقل زين لأهله
ولكن تمام العقل حسن التجارب⁴

Terceme: Kişinün aklıdur zeyn ü cemâli
Tecâribden olur aklun kemâli

Zîrâ tecrîbe aklun mir'âtıdır. Ol sebebdendür ki “عليكم بآراء الشيوخ” dinilmişdür. Ya'nî her işde ki müşâvere idesiz, pîrl erün re'yine mu'temid ve

1 hükminde: hikmetde YB.

2 mecbûr: mahbûr YB.

3 üzere: üzerine YB.

4 “Görmez misin muhakkak ki akıl, ehli için süstür. Ancak aklın kemâli tecrübenin güzelliğindendir.”

5 “Yaşlıların görüşlerini alın.”

kavline mu‘tekıd olun. Zîrâ ki ârâ-yı şüyûh kesret-i tecârible rûsûh¹ bulup ve âkıllar anı sebeb-i salâh u fûtûh kılar.

Nazm: إذاً أمور بها الأحداث دبرها
دون الشيوخ ترى في بعضها خللاً²

[YB, 20b]

Beyt: آنچه در آینه جوان بیند
پیر در خشت پیش ازان بیند³

Terceme:⁴ Kaçan kim idesiz bir emre tedbîr
Dürüş kim bulasın bir kârdân pîr
Ki âyîne de gördüğün civânun
Görür kerpiçde pîr ez‘âfın anun
Degül pîr ol ki sakalın ağarda
Yâhud yüzi burışa karda karda
Belî pîr ol-durur kim kârdândur
Firâset ehli ehl-i imtihândur
Civân oldur ki geçmiş gâflet-ile
Özin zeyn itmemiş ehliyyet ile

Ve dahi vezîr-i müşîr ve debîr-i pür-tedbîre lâzım sebât u sabrdur. Er-bâb-ı ukûl ve ricâl-i fuhûl katında bu sabr gâyetde mahmûd u mahbûb ve memdûh u mergûbdur. Ve ekseriyyâ metâlib-i dîniyye ve menâfi‘-i dünyeviyye buna menût u merbûtdur. Ve bu iki matlabun husûli ve kişinün anlara vusûli sabrladur. Ve selâtîn-i kâmkâr ve havâkîn-i nâmdâr bel cümle-i enbiyâ ve rusûl-i Perverdigâr ki mertebe-i âliyye ve derece-i âliyye ki irmişlerdür, umûr-ı şâkkaya sabr u tahammül birledür ve kütüb-i kısas-ı enbiyâ ve tevârîh-i ümerâ buna şâhiddür. Ve bunun fezâ‘îli bâbında⁵ [108b] ve havâssı beyânında âyât u ehâdis kesîr ve ekser-i nâs ana vâkıf u habîrdür. Medâ‘ihi bâbında ve letâ‘îfi beyânında ebyât u eş‘âr bî-hadd ü bî-şümâr vardır.

1 rûsûh: resh YB.

2 “Eğer işleri yaşlılar değil, gençler düzenliyorsa, bir kısmında hâlel/eksiklik görürsün.”

اذا: YB; دبرها: ويرها.

3 “Gencin aynada gördüğünü; yaşlı, tuğlada ondan da önce görür.”

4 Terceme: -YB.

5 bâbında: beyânındadır YB.

Pes cümle-i ricâle ve siyyemâ ehl-i darb u harb u kütâle sabr ehemmi-mühimmât ve eşref-i sıfâtur. Zîrâ ki umde-i sıfât-ı cemîle ve zübde-i cümle-i fazîle şecâ'atdûr ki sabr anun mükemmili [YB, 20a] ve mütemmimi-dür. Zîrâ bir kişi ki nefsinî mehâlike ilkâ ide ve a'dâ ile iltikâ eyleye, eger bir ân tahammüli adûdan ziyâde ide, fe-bihâ zafer bulur ve şecâ'ati müsmir olur ve rûy-i rûzgârda nâm u nişânı yâdigâr kalur. Ve illâ felâ:

Hikâyet: Merhûm u¹ mağfûr Sultân Murâd Hân aleyhi'r-rahmetü ve'r-rıdvân Kosova'da serdâr-ı melâ'în ya'nî kıral-ı la'în ile mukâbele vü mukâtele itdikde ehl-i İslâm'un ba'zısı hâksâr olup ve ba'zısı tahammüle tâkat getürmeyüp firâr idüp ve asker-i İslâm bi't-tamâm inkisâr u inhizâm sûretin bağladıkda merhûm Sultân Murâd ma'rekede ekall-i kalîl âdemle kalup varılmak hâtırına hutûr itdükce âlem-i âhîret cânibine nâzır olup Hakk te'âlâyâ tevekkül idüp ve tahammül kılup ve Hakk te'âlâyı üzerinde hâzır bilüp ve "Arsa-i Arasât'da ehl-i İslâm kullarımı iledüp bâğ ilinde ve kâfir elinde niçün koyup kaçdun?" diyü su'âl olındukda anun gibi² şerm-sârlıktan yüz suyuyla ölmeği evlâ görüp bir kadem ma'rekeden ayrılma-yup ol kadar tahammül itmiş ki la'în-i mezkûr şarâb-ı gurûr ile mağrûr ve mülâhaza-i feth ü zaferle mesrûr olup cübbe-i sabrı çâk idüp merhûmı biz-zât me'sûr [109a] veyâ maktûl ü makhûr itmek kasdına, "Kanı Murâd?" diyü merhûmun üzerine at depdi. Merhûmun çünki sabrı kâmil idi ve kalbi Hak'la mu'âmil idi, mütegayyir olmadı ve ıztırâb ve tekellûf çekmedi. "Kon gelsün la'în!" deyü karşı turdı. Tamâm yakın geldükde avn ü inâyet-i Hakk ve gayret-i mu'în-i mutlak la'îni [YB, 20b] atdan aşağı alup yire urdı ve asker-i İslâm mansûr u muzaffer oldu. Sebeb-i zâhiri ol bir sâ'at tahammûlden gayrı degül idi. Ve'l-ıyâzu billâh eger merhûm³ bir dem tahammül itmeyüp hareket ide idi, İslâm leşkerine kefer ne işler ide idi; Rûmili bel Anadolu ayak altında gide idi.

Ve bunun emsâli hikâyetler Âl-i Osmân'dan ve nâmdâr beğlerinden ve kullarından ve gerçek gâzîlerinden ve pehlevân bahâdurlarından ve niçe kez gazâda yoldaşlık itmiş ve akına ve cenge girmiş kizbden mu'arrâ ve mü-bâlağadan münezzehten ve müberrâ ve sadâkatle mevsûf ve şecâ'atle ma'rûf

1 u: -HAP.

2 anun gibi: olcak HAP.

3 merhûm: -YB.

âdemîlerden istimâ' olunmışdır ki ibtidâsı sâmi'îne dehşet ve intihâsı neşât u meserret virür. Ve kulûbda anlara ziyâde meveddet ü mahabbet arturur. Ve eger îrâd u imlâ olına, iksâr u imlâle irer. Ve bu risale dahi anun îrâdına mütehammil degüldür, vallâhu a'lem.

EL-BÂBU'S-SÂNÎ¹

Risâlenün ikinci bâbı vüzerâ-yı mâzînün me'âsir ve mefâhiri ve neşr-i avâ'id-i bess-i fevâ'idlerindedür. Ve bu bâbda ba'zı hikâyât u rivâyât zikr olunur. İ'lâm-ı re'y-i âlem-ârây oldur ki vüzerâ-yı mâzînün mehâmid-i evsâfı şol hadde degüldür ki aşr-ı aşırı on mücelled kitâbda îrâd olunmak [109b] müyesser ola. Ammâ ol cümleden ba'zı ki hâtır-ı perîşân ana câmi'dür, kalem-i dü zebân ile ayân u beyân idelüm ve ibtidâ Âl-i Bermek'ün evsâf-ı hamîdesini getürelüm. Zîrâ ki anlar vüçüh-ı ekârim ve fihrist-i mekârim ve ser-cerîde-i [YB, 21a] me'âlî vü me'ânî² ve kıble-i necâh-ı âmâl ü emânî idiler. Ve anlardan sâdır olan kelâm-ı belâgat-hitâm gerek mensûr ve gerek manzûm sâ'ir vüzerâ-yı rûşen-re'yden sudûr bulmamışdur.

Ve ser-cümleleri Hâlid-i Bermekî'dür ki kerem-i fâ'izi bezl-i atâ-yı lâ-yık ve incâh-ı makâsıd ve masâlih-i halâyıkda zikrinün tahlîdine mûcib idi. ³“وله بكل فن من العلوم معرفة وفي كل قدر مغفرة” İlmde tebahhurı birle atâda teveffûri vardı. Şâhîn atâsı mâ-dûne'l-elfle ülf bağlayamazdı. Ve incâz-ı cevâ'izde feyz-i irticâli câ'iz dutmazdı. Belki atâ va'desiyle⁴ incâz-ı arasında ekallen bir gice geçerci, ihsânınun mültemesi dâmen-i revâhdan⁵ giribân-ı sabâha değin “el-leylü hublâ”⁶ sübhasını geçürürdi. Ammâ ale's-sabâh afven saffhan mültemesine vâsıl olurdu. Ve çün hıdmetinde olan nüdemâ atâsının lebsinden bahs iderlerdi. Cevâblarında buyururdu ki: ⁷“من لم يبت ليلا على سرور الوعد لم يجد للصنيعة مطمعا”

Hikâyet: Rivâyet olunur ki Yahyâ bin Hâlid-i Bermekî zamanında bir garîb edîb var idi ki tâlî u bahtdan mahrûm ve nevâ'ib-i rûzgâr elinde mazlûm idi. Ve bu beyt hemçün beyt hâlinün mazmûnı idi.

1 Her iki nüshada da hatalı olarak “el-bâbu's-sâlis” yazılmıştır.

2 vü me'ânî: -YB.

3 “İlimlerin her bir fenninden marîfet ve her bir tencerede kepçe (hayır) sahibi.”

4 va'desiyle: va'desinde YB.

5 revâhdan: zevâhdan YB.

6 “Gece gebedir.”

7 İki nüshada da bu Arapça kısmın tercümesi derkenar olarak yazılmıştır: “Ya'nî bir kimesne kim va'de-nün şadlığıyla giceyi sabâh eylemeye, ihsân u keremün kadrini bilmez ve ehl-i keremün lûtf u ihsânına tama'ı kalmaz.”

Beyt: إن المقدم في حذق بصنعته
أنى توجه فيها فهو محروم¹

Killet-i mâl ü menâl ve kesret-i ehl ü iyâl hâline gâyet ihtilâl [110a] virmişdi. Halel-i ma‘âşun meremmetine müftekir oldukda nüket-i âdâbda [YB, 21b] bir kitâb-ı müstetâb te‘lîf ü tasnîf eyledi ki enîs-i vahşet ve celîs-i vahdet idi.

Nazm:² “وخير جليس في الزمان كتاب”³

Ve Yahyâ bin Hâlid’ün hıdmetine ilettdi. Yahyâ dahi mukâbelesinde şu denlü lutf ve in‘âm u ihsân-ı ikrâma ikdâm u ihtimâm eyledi ki nüdemâ-yı hazret engüş-ti hayret[i] dendân-ı melâmetle ısırdılar. Aralarından bir küstâh, Yahyâ’ya ta’n-ı ferâh itdükde buyurdı ki “Ey ebleh-i dûn ve ey câhil-i bî-sükûn, epsem ol! Sen bilmezsin ki nefâ’is-i kütüb-i ilmî çeşm ü dil içün nûr ve sürûrdur. Ve dânişmend katında kitâbdan mahbûb ve resâ’il-i fûnûndan mergûb matlûb degüldür. Pes lâzımdur ki hediyye-i kitâbun izâsında ivaz ez‘âf-ı muzâ‘af ola. Ve müellifine şol kadar bahşîş ü atâ ve kerem ü sehâ itmek gerek ki müddet-i hayâtı masâlih-i ma‘âşından müstagnî ola.”

Hikâyet: Yine rivâyetde mezkûr ve hikâyetde meşhûrdur ki bir gün zurefâ-yı urefâdan bir pîr-i bâ-tedbîr Yahyâ bin Hâlid’ün hıdmetine varup mektûb yazacak kadarı beyâz kâğıd Yahyâ’ya sundı. Yahyâ buyurdı ki “Ey şeyh! Sevâd-ı hurûfdan bu beyâz hâlidür. Pîr eyitdi kim “Âsâr-ı feyz-i fazlunla hâlî⁴ eyle.” Yahyâ’ya bu kelâm-ı müttesiku’n-nizâm hoş gelüp ol kâğıda bin altun ihsâna berât yazdı.

Mısra’: Zehî sehâ vü kerem lâ ilâhe illallâh⁵

El-Hasan bin Muhalled a’yân-ı vüzerâdan ve kendü [YB, 22a] ahdinde insânü’l-ayn fuzalâdan idi. Nazar-ı himmetinde cihân [110b] ve mâ-fihâ zerre gibi bî-vak’ olup dahl u der-âmedî itdiği atâ-yı cezîl ve ihsân-ı cemî-

1 İki nüshada da bu Arapça kısmın tercümesi derkenar olarak yazılmıştır: “Ya’nî tahkikan fazl u kemâlde kâmil ü hâzık ve mukaddim olan kimesne her kanda kim teveccüh iderse ‘el-müstehakku mahrûmun’ mâ-sadakıdır.”

2 Nazm: -YB.

3 “Bu zamanda en hayırlı arkadaş kitaptır.” -YB.

4 HAP’ta bu kelimenin üst tarafına sührle “bezemek” yazılmıştır.

5 “Ne güzel cömertlik ve kerem, Allah’tan başka ilah yoktur.”

linün harcına vefâ itmezdi. Nihâyet-i bahşı ve gâyet-i bahşâyışı tasavvur itmeyüp kaçan ki bir nâsih-i hasîs-nihâd nush yüzinden ana didi ki “Dün-yâ-yı gaddâr u mekkâr şevâ’ib-i havâdisden hâlî degüldür. Nevâ’ib-i rûzgâr içün sana bir mikdâr endûhte lazımdur.”

Nazm: اسراف مکن که حاجت افتد
روزیت بهر خسیس و هر خس¹

Cevâbında buyurdı ki “Tâ riyâz-ı devletün hazreti ve hıyâz-ı sa’âdetün nazratı vardır. Temettü’ nazarıyla nüzhet hâsıl etmen gerek² tâ ki eger el-iyâzu billâh sa’âdet yerine nekbet ve devlet yerine felâket yüz göstere; eyyâm-ı refâhiyyetde niçün ömr-i şerîf ikrâm u ihsâna sarf olunmadı deyü peşimânlık hâsıl olmaya. Bunun birle kim ahabâr-ı sahîh ve âsâr-ı sarîhdür ki “الصدقة تريد في العمر وتستنزى الرزق وتقي مصارع السوء وتطفى غضب الرب”³

H’âce Nizâmü’l-mülk vüzerâ-yı müteahhirîndendür. Egerçi kim vezâreti ahd ve imâreti mehdi “الحلاوة تؤخر”⁴ mücebince ya’nî “آخر خورند”⁵ dâmen-i devrânda vâkı’ olmuşdur ammâ “الآخرون السابقون”⁶ simetiyle mev-sûm olup eslâf-ı vüzerâ-i mâzinün serveri idi. Şol avâ’id-i fevâ’id ve letâ’if-i vezâ’if ki eyyâm-ı hayâtında kâffe-i halka şâmil idi, yüz elli yıl⁷ vefâtından sonra yine kemâ-kân ol revâtib ü merâtib ehl-i ilm ve erbâb-ı tarîkate ve ashâb-ı ma’rifete hâsıl u vâsıl idi. Ve Horâsân ve Irâk’da az memleket [111a] vardır ki [YB, 22b] fi’l-cümle iştihârî ola. İllâ ki ol memleketde elbette bir medresesi veyâ bir hânkâhı vardır ki mede’d-dehr ikrâmının letâ’ifi ve in’âmının vezâ’ifi e’imme-i fukahâya ve sûfiyân-ı savma’a-safâya vâsıldur. Ve tâ şerî’atün ravzası ve tarîkatun devhası ol idrâr u îsârın zehâbıyla ser-sebz ü şâd-âbdur. Ve tâ dehân-ı maşrıktan meş’ale-i sabâh dırâhşân ve çeşm-i ebr-den medâmi’ emtâr-ı dür-efşândur. Ed’iye-i sâliha ve esniye-i fâyiha zebân-ı ehl-i zamândan ol cân u revâna revândur.

1 “İsraf etme ki bir gün sana her cimrinin ve alçağın haceti düşer.”

2 gerek: -YB.

3 “Sadaka ömrü uzatır, rızıkı celp eder, kötülüğün gerçekleşeceği durumlardan korur, Rabbin gazabını söndürür.”

4 “İşin tatlı kısmı ahirindedir.”

5 “Helvayı (yemeğin) sonunda yerler.”

6 “Sonra gelenler öncekileri geçmişlerdir.”

7 yıl: sene YB.

Hikâyet: Çünkim Nizâmü'l-mülk her diyârda medâris binâ itdi ve ol medârisde kavâ'id-i erkân-ı dîn-i metîn ve bünyân-ı şer'î-i mübîn mü-mehhed ü muvattad oldı; sûfiyân bî-safâdan bir cavk ki terbiyet-i¹ sohbet ve edeb-i riyâzet boyunlarında tavk degül idi, pâdişâha arza nâme yazup eyitdiler ki "Nizâmü'l-mülk'ün² erbâb-ı tarîkat ve sâlikân-ı râh-ı hakikat hakkında çendân irâdeti yokdur; aksâ-yı himmeti ve kusârâ-yı niyyeti fukahâ-yı hilâf-cûy ve münâzırân-ı cedel-gûy terbiyetine maksûr ve mâl-ı nâ-mahsûr erbâb-ı ilm-i zâhirün ri'âyeti-çün mevfûrdur." Pâdişâh bu mâcerâyı Nizâmü'l-mülk'e diyüp hitâbında itâb yüzinden eyitdi kim "Evtâd-ı abdâl ve efrâd-ı ricâl hakkında senden bu nev' ih-mâl müstebda' u müsteb'addur." Nizâmü'l-mülk pâdişâhun cevâbında buyurdı kim "Ey âdil-i sâhib-kırân ve ey kâfil-i vezâ'if-i ehl-i irfân! Merdân-ı Hudâ'dan erbâb-ı ma'nâ hergiz [111b] itmezler ibâ, ammâ benüm i'tikâdum [YB, 23a] evvelâ tavâ'if-i ulemâ vü fukahâ ve urefâ vü fuzalâ hakkında andan ötürüdür ki bir kişi sa'y-ı kesîr ve cehd-i gafîrle³ tahmînen otuz yıl mikdârında dânişmend olur. Ammâ bir sâ'atde mümkindür ki bir lend-i levend ve rind-i rend tagyîrüş-şekl li-eclî'l-ecl itmekle ziyî-i mutasavvıfada dâhil olup zâhiren bir sûfî-i sâfî ve bir zâhid-i vâfî görinüp her kimesne ana i'tikâd ve zühd ü salâh sâhibi idüğine i'timâd eyleye. Lâkin ehl-i irfân katında i'tibâr fezâ'il-i nefsanî ve hasâ'il-i rahmânî iledür. Sâlûs ve hırka-i peşmîne ve sûf ve türrehât-ı nâ-ma'rûfla degüldür. Nizâmü'l-mülk bî-tereddüd pâdişâha bu cevâbı viricek pâdişâh ta'accübe varup, Nizâm-ı sâhib-intizâmın re'y-i metînine⁴ hezâr âferîn ü tahsîn eyledi.

El-kıssa Nizâm'un ahvâli evâhir-i ömrinde intizâm-ı tamâm bulup jende-i tarîkatde bir zinde-i bâ-hakikate yetişüp ba'de't-tasdik ehl-i tarîk ve sâhib-i tahkîk oldı. Ve bu ni'metün şükrânesi-çün hânkâh u savma'a ve niçe halvetgâh ve buk'a yapıdırup ma'lûm ve mersûmıyla âlemde yâdigâr ve safha-i rûzgârda tezkâr koyup gitdi. **Nazm:**

1 terbiyet-i: tertîb-i YB.

2 Nizâmü'l-mülk'ün: Nizâmü'l-mülk YB.

3 gafîrle: afîrle YB.

4 metînine: ve tedbirine YB.

بدنیا توان آخرت یافتن
 بزر پنجه شیربر تافتن
 بدنیا توانی که عقبی خری
 بخرجان من ورنه حسرت بری
 زر و نعمت آید کسی را بکار
 که دیوار عقبی کند زرنegar
 خدا را بران بنده بخشایش است
 که خلق از وجودش در آسایش است
 کسی نیک بیند بهر دو سرای
 که نیکی رساند بخلق خدای
 حدیثی درست آخر از مصطفاست [YB, 23b]
 که بخشایش و خیر دفع بلاست¹

[112a] Sâhib-i Kâff² vüzerâ-yı zevi'l-ârâdandur.³ Merâsim-i vezâret-de kifâyet ü şehâmeti şol derece degüldür ki zebân-ı endîşe anun evsâfi beyânını pîşe idindi ki takdîren aşr-i aşîrine⁴ muhît olabile. Zîrâ ki dürer-i fevâ'îdi ve gurer-i avâ'îdi silk-i kilke intizâm bulmak muhâle karîb gibîdür. H'âcelik mansıbını vizâret tevkî'ini eben an-ceddin mîrâs bulmuşdı.

Nazm:⁵ ورث الوزارة کابرا عن کابر
 موصولة الإسناد بلاسناد⁶

Cevâhir-i nazmı ve zevâhir-i nesri neşv ü nemâ riyâzında ser-sebz ve yazdandur. Ve fevâ'id-i avâ'idinden ehl-i ma'nâ behre-ver ve nâzân-dur. Mübârek ahdinde bir sünnet-i seniyye komışdı ki ol hûb u zîbâ ve

1 YB. و خیر: خیر و "Dünya ile ahiret elde edilebilir, parayla aslanın pençesine karşı koyulabilir / Dünya ile ahireti satın alabilirsin, canım benim satın al yoksa yazıklarısın / Para, mal mülk insanın işine yarar; çünkü ahiret duvarını süsler / Halkı rahat ettiren kuluna Allah da ihsanda bulunur / Allah'ın kullarına iyilik yapan, iki cihanda iyilik görür. Hz. Mustafa'dan doğru bir söz rivayet edilmiştir ki 'Sadaka ve iyilik belaları def eder.'"

2 Sâhib-i Kâff'den kasıt Sâmâniler devrinde vezirlik yapan Hâkim eş-Şehîd'dir (ö. 334/945). *el-Kâff* onun Hanefî fikhına dair hazırladığı bir eserdir.

3 zû-vâlâdandur: zû ve'l-ârâdandur HAP.

4 aşîrine: öşrine HAP.

5 HAP'ta derkenar olarak, "Kasd idici ve neşv ü nemâ idici. Min mecma'i'l-lugât" notu yazılmıştır.

6 "Vezirler büyüktü büyüğe vâris olurlar. İsnad isnada bağlıdır."

mergûb-ı ra'nâ kâ'idânün esâsıyla hadd¹ ü ihsâdan bîrûn halk-ı âlem âlim² ü fâzıl ve ârif ü kâmil oldılar. Ve³ ol sünnet-i seniyye bu idi ki hiçbir⁴ kimse irtişâ ve dilekle mansıb u câha ve amel ü destgâha irmezdi. Meger kim edeb-i metîni ve haseb-i mübîni olaydı. Ve her kimse ki diledüğü mansıb ve amele tâlib olsaydı, ta kim hazretinde ol mansıb u câha ve amel ü destgâha müte'allik bir fasl teressül ve inşâ-yı bedîhe tarîkıyla imlâ itmeseydi murâd u maksûdına yetişmezdi. Ve eger bir fasl ki fazlına müş'ir ola, tahrîr ü takrîr ide idi, buyurdu ki [YB, 24a] ⁵“اصبت فالزم ووجدت فاغنم”

Ebû Abbâd ki Me'mûn Halîfe'nün vezîri idi, şol kadar ebnâ-yı rûzgâra rî'âyet-i pederâne iderdi kim hakîkaten Ebû Abbâd degül, belki Ebû İbâd idi. Kelimât-ı hikmet-âmîzi [112b] ve nûkât ve isti'ârât-ı ma'rîfet-engîzi çokdur. Künûz-i rumûzından hâzinân-ı genc-i hikmete bu kelâm-ı zîbâ ve peyâm-ı dil-güşâ vü ra'nâ tamâmdur ki buyurmuşdur: “وزير السلطان كراكب الأسد يهابه الناس وهو لركوبه أهيب” Ya'nî “Pâdişâhun vezîri şîr-i dilîr üzerine binmiş kimesneye benzer. İl anun dilâverliginden müte'accib ve hirâsândur. Ve ol ilden dahi ziyâde hâ'if ü tersândur.”

Ebu'l-Fazl bin el-Amîd kendü ahdinde imâd-ı sürâdık-ı vizâret ve umde-i mansıb-ı celâlet idi. Nazm u nesrde yed-i beyzâsı var idi. Fünûn-ı belâgat u berâ'atda kademi râsih ve beydâ-yı fesâhatda ke't-tavdi's-şâmihi idi. Ekser tevessülü teressül ile idi. Ve inşâ-yı Arabîde⁶ üç kitâb-ı müş-gîn-hitâbı vardır. Âdet-i⁷ cemîlesi bu idi ki muvâlif ü muhâlifî silk-i telattufda münselik kılurdu ve mevâlî vü mu'âdiyi⁸ funûn-ı teveddüdle ohşardı. Alâ mâ kâle Aleyhissalâtu ve's-selâm: “رأس الحق بعد الإيمان”⁹ “التودد إلى الناس” Ve hakku'l-insâf budur ki dost ve düşmanı kayd-ı mahabbet ü meveddet birle mukayyed kılmak gâyetle kiyâset ve nihâyetle ferâsetdür ve hem te'sîs-i kavâ'id-i riyâsetdür. Ve bu nazm-ı zîbâ ve şî'r-i garrâ anun eş'ârındandır.

1 hadd: جد YB.

2 âlim: ve âlim YB.

3 Ve: -YB.

4 hiçbir: cemî'-i ömrinde hiçbir YB.

5 “İsabet edersen yapış, bulursan ganimet bil.”

6 Arabîde: garîbde YB.

7 hitâbı vardır. Âdeti: hitâb vard[ur]. Ve âdet-i YB.

8 mu'âdiyi: me'âdını YB.

9 “Allah'a imandan sonra hakkın başı insanlara sevgi göstermektir.”

Beyt:¹ فما بكثير ألف خل وصاحب
وإن عدوا واحدا لكثير²

Terceme: [YB, 24b] “Dostun ger bin olursa çok degül, düşmanun bir olsa gâyet çok-durur.”

Mü’ellif-i fakîr-i kesîr’u’t-taksîr³ eydür ki eger vüzerâ-yı mâzînün ta‘-dâdını ve her birisinün adını ve her birinün itdüğü lutf u ihsân ve dâdını tahrîr ü takrîr idersem bu risâle bir kitâb ve kitâbda⁴ [113a] niçe fasl ve bâb zikr itmek lâzım gelürdi. Pes ol mufassaldan bu mücmel intihâb olındı ki: “القليل يدل على الكثير والجرعة تدل على الغدير”⁵

1 Beyt: -YB.

2 YB. واحدا: واجدا

3 HAP’ta “kesîr” yerine “kesr” yazılmıştır.

4 kitâbda: -YB.

5 “Az çoğa, bir yudum su dereye işaret eder.”

EL-BÂBU'S-SÂLÎS

Bu bâbda ba'zî ed'îye-i me'sûre ki Resûlullâh'dan salavâtullâhi ve selâ-muhû aleyh¹ ve âl ü ashâbından ve sâ'ir selef-i sâlihînden mervîdür, zikr olunur. Ve zikr olunan ed'îye ve havâss mücerred harbe ve askere mahsûs olmayup cem'î-i murâdât u maksûdâtâ umûmî ve şümûlî olduğu ecilden müstakillen bu bâbda îrâd olındı.

Evvelâ şâh, vezîr ve hâkim ü emîre lâzım ve vâcibdür ki a'dâ ile mukâbe-
le hîninde altı kerre Kadr sûresini okuyup altı cihetlerine işâret ideler ki
be-gâyet mücerrebdür. Ve nâfi' ve kazâyı ve belâyı mâni'dür. Ve dâfi' ve
bir avuc toprak alup sıdk-ı niyyetle ve hulûs-ı² i'tikâd u taviyyetle üzerine
﴿سَيَهْمُ الْجَمْعُ وَيُوَلُّونَ الدُّبُرَ* بَلِ السَّاعَةُ مَوْعِدُهُمْ وَالسَّاعَةُ أَذْهَى وَآمُرُ﴾³
okuyup ol toprağı a'dâ üzerine saça; siyyemâ ki yel bu cânibden ola, bi-av-
nillâhi te'âlâ adû, münhezim ola. Ve Bedir güninde Hazret-i Resûlullâh
sallallâhu⁴ aleyhi ve sellem bu du'âyı okurlardı: ”اللهم منزل الكتاب ومجري
”[YB, 25a] السحاب وهازم الأحزاب اهزمهم وانصرنا عليهم”⁵
dahi okurlardı ki: ”اللهم إنا نجعلك في نحورهم ونعوذ بك من شرورهم”⁶
”حم لا ينصرون شأهت الوجوه وعنت الوجوه للحي القيوم”⁷

[illegible]

1 salavâtullâhi ve selâmuhû aleyh: sallallâhu aleyhi ve sellem YB.

2 hulûs-ı: hulûs ve YB.

3 “O topluluk yakında bozulacak ve onlar arkalarını dönüp kaçacaklardır, bilakis kıyamet onlara vadedi-
len asıl saattir ve o saat daha belalı ve daha acıdır.” Kamer 54/45-46.

4 sallallâhu: sallallâhu te'âlâ YB.

5 “Ey kitabı indiren, bulutları yürüten ve orduları bozguna uğratan Allah’ım! Onları hezimete uğrat ve bizi galip kıl.”

6 ki: -YB.

7 YB. Şahat: "Allah'ım, kudretinle onlara karşılık vermeni istiyoruz ve şerlerinden sana sığınıyoruz. Hâ Mîm, yardım olunmayacaklar, yüzler zelil oldu ve hüsrana uğradı. "Artık bütün yüzler ezelde ve ebedde diri ve her şeye hakkıyla hâkim olan Allah'a baş eğmiştir."

8 “Allah’ım, elif lâm mîm ve elif lâm mîm ve elif lâm mîm sâd ve elif lâm râ ve elif lâm râ ve elif lâm râ ve elif lâm mîm râ ve elif lâm râ ve elif lâm râ ve kef hâ yâ ayn sâd ve tâ hâ ve tâ sîn mîm ve tâ sîn ve tâ sîn mîm ve elif lâm mîm ve elif lâm mîm ve elif lâm mîm ve elif lâm mîm ve yâ sîn ve sâd ve hâ mîm ve hâ mîm ve hâ mîm ayn sîn kaf hâ mîm hâ mîm hâ mîm hâ mîm ve kâf ve nûn ve yâ Hû. Ey kendisinden başka ilâh olmayan! Bunların hakkı için bana yardım et, beni koru, imdadıma yetiş.”

dahi didüm ve bu du‘âyla niçe yerde mansûr u muzaffer oldum. Ve bu du‘â berekâtıyla Bedir gününde dahi çok gazâ kıldum.” didi.

Ve her kimse ki sûre-i Hûd’ı okısa nefsinde şol kadar kuvvet bula kim her kimünle cenk ide, gâlib olmak mukarrerdür. Ve her kim adû-ya zafer bulmak ve ömri uzun olmak dileye, subh u şâm üç kerre diye ki:¹ “سبحان الله مِلَأَ المِيزَانَ وَمُنْتَهَى الْعِلْمِ وَمَبْلَغَ الرِّضَا”² Ve her bâr ki gam ve hüzün galebe eyleye,³ “الله ربي لا شريك له” diye ki fi’l-hâl zâ’il olur. Ve her kim yedi gün muttasıl her günde üç yüz on üç kerre “es-Serî” diye, her ne hâceti varsa revâ ola ammâ gerekdür ki niyyeti hayr ola ki⁴ be-gâyet mücerrebdür.

Ve her kim salât-i fecrden sonra üç kez bu du‘âyı okuya [YB, 25b] ve kablehû ve ba‘dehû yedişer kerre salavât getüre, her ne murâd içün olursa ber-murâd ola, mücerrebdür. Ve Vefâ-zâde hazretlerinden dahi menkûldür ve du‘â budur:

إلهي كيف أدعوك وأنا أنا⁵ وكيف أقطع رجائي عنك وأنت أنت. إلهي أنت الذي فلقت البحر لموسى فنجيته من الغرق رب نجني مما أنا فيه رب هب لي من لدنك فرجا ومخرجا⁷

Ve Hazret-i Resûl’den salavâtullâhi ve selâmuhû aleyh,⁸ Enes bin Mâlik rivâyet ider ki: Her kim bir vartaya düşse kim hiç halâsına [114a] mecâl olmasa, bu du‘âyı okıya ki:⁹

بسم الله الرحمن الرحيم لا حول ولا قوة إلا بالله العلي العظيم يا لطيف أدركني بلطفك الخفي¹⁰

Ve Hazret-i Resûl’den sallallâhu aleyhi¹¹ ve sellem menkûldür ki her bir kişi ki bu âyeti yüz kerre okıya, elbette hâcetine irişe. Âyet budur:

1 ki: -YB.

2 “Mizanın dolusu kadar, ilmin sonu kadar, rızanın miktarı kadar seni tesbih ederim.”

3 “Rabbim Allah, ortağı olmayandır.”

4 ki: -YB.

5 انا: -YB.

6 انت: -YB.

7 “Allah’ım! Sana nasıl duâ edeyim ben ben iken ve senden ümidimi nasıl keseyim Sen Sen iken. Sen ki Musa için denizi yardım ve onu boğulmaktan kurtardın. Rabbim, olduğum durumdan beni kurtar. Rabbim, bana katından genişlik ve bir çıkış yolu ver.”

8 ve selâmuhu aleyh: aleyhi ve selâmuhû YB.

9 ki: -YB.

10 YB. بالطف ادركني بلطفك الخفي: بالطف ادركني بلطفك الخفي “Rahman ve Rahim olan Allah’ın adıyla; güç ve kuvvet sadece yüce ve büyük olan Allah’a aittir. Yâ Latîf! Beni gizli lûtfuna ulaştır.”

11 aleyhi: te‘âlâ aleyhi YB.

Li-teshîrî'l-kulûb: Eger dilersen ki teshîr-i kulûb-ı selâtîn ü ümerâ ve sâ'ir-i nâs idesin, bu emrûn husûlî-çün gerekdür ki bu âyetleri yüz yigirmi günde elli yedi bin iki yüz otuz kerre okuyasın ki günde dört yüz yetmiş yedi kez olur ve âhirki günde icâbet eseri zâhir olur. Ve bu âyâtun¹ havâssından biri dahi oldur ki eger bir kişi câh u mansıbdan ma'zûl olmuş ola ve pâdişâhdan mütevehhim ola ve² dilerse ki cemî'-i halâyıkun nazarında azîz ola, bu âyetlerin kırâ'atında müdâvemet eyleye ki mülûk-i eşrâf ve ekâbir-i etrâf dükeli ana mutî' ve fermân-berdâr olalar.³ Ve eger kırâ'at zamânında halvet ü uzlet ihtiyâr iderse vuhûş u tuyûr ve mâr u mûr [YB, 26b] dahi anun mutî'i olup buyrığından baş çekmeyeler. Âyetler budur: بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ Evvel Fâtiha ilâ-âhîrîhî; sonra:

﴿وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلِكَةِ فَقَالَ أَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ قَالُوا سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ﴾⁴

﴿وَتِلْكَ حُجَّتُنَا آتَيْنَاهَا إِبْرَاهِيمَ عَلَى قَوْمِهِ نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مَن نَّشَاءُ إِنَّ رَبَّكَ حَكِيمٌ عَلِيمٌ﴾⁵ [115a]

﴿لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِّنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَؤُوفٌ رَّحِيمٌ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ حَسْبِيَ اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَهُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ﴾⁶

1 âyâtun: eyyâmun YB.

2 ve: -YB.

3 olalar: ola YB.

4 "Hatırla ki Rabbin melekleri: Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım, dedi. Onlar: Bizler hamdinle seni tesbih ve seni takdis edip dururken, yeryüzünde fesat çıkaracak, orada kan dökecek birini mi yaratacaksın? dediler. Allah da onlara: Sizin bilemiyeceğinizi herhalde ben bilirim, dedi. Allah Âdem'e bütün isimleri öğretti. Sonra onları önce melekleri arzedip: Eğer siz sözünüzde sadık iseniz, şunların isimlerini bana bildirin, dedi. Melekler: Yâ Rab! Seni noksan sıfatlardan tenzih ederiz, senin bize öğrettiklerinden başka bizim bilgimiz yoktur. Şüphesiz alım ve hakim olan ancak sensin, dediler." el-Bakara, 2/30-32.

5 "İşte bu, kavmine karşı İbrahim'e verdiğimiz delillerimizdir. Biz dilediğimiz kimselerin derecelerini yükseltiriz. Şüphesiz ki senin Rabbin hikmet sahibidir, hakkıyla bilendir." En'âm, 6/83.

6 "Andolsun size kendinizden öyle bir Peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya uğramanız ona çok ağır gelir. O, size çok düşkün, müminlere karşı çok şefkatlidir, merhametlidir. (Ey Muhammed!) Yüz çevirirlerse de ki: Allah bana yeter. O'ndan başka ilâh yoktur. Ben sadece O'na güvenip dayanırım. O yüce Arş'ın sahibidir." Tevbe, 9/128-129.

﴿وَقَالَ الْمَلِكُ ائْتُونِي بِهِ اَسْتَخْلِضُهُ لِنَفْسِي فَلَمَّا كَلَّمَهُ قَالَ إِنَّكَ الْيَوْمَ لَدَيْنَا مَكِينٌ أَمِينٌ قَالَ اجْعَلْنِي عَلَى خَزَائِنِ الْأَرْضِ إِنِّي حَفِيظٌ عَلَيْكُمْ وَكَذَلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ فِي الْأَرْضِ يَتَّبِعُوا مِنْهَا حَيْثُ يَشَاءُ نُصِيبُ بِرَحْمَتِنَا مَنْ نَشَاءُ وَلَا نُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ﴾¹

﴿وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ إِدْرِيسَ إِنَّهُ كَانَ صِدِّيقًا نَبِيًّا وَرَفَعْنَاهُ مَكَانًا عَلِيًّا أُولَئِكَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ مِنْ ذُرِّيَةِ آدَمَ وَمِمَّنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ وَمِنْ ذُرِّيَةِ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْرَائِيلَ وَمِمَّنْ هَدَيْنَا وَاجْتَبَيْنَا إِذَا تُتْلَى عَلَيْهِمْ آيَاتُ الرَّحْمَنِ حَرَّوْا سُجَّدًا وَبُكِيًّا﴾²

Ve Hazret-i Seyyidü'l-mürselinden³ rivâyet olunur ki “Her kim bu du‘âyı vird idine, [YB, 27a] Allâh celle ve alâ anı eşrâr şerrinden ve fücâr keydinden ve zaleme mekrinden saklaya ve gamdan halâs idüp ferah ve sürûr erzânî kıla.” Ve ulemâ bu du‘âya du‘âyı ferec dirler. Resûl hazretleri şöyle buyurmuşdur:

اللهم احرسني بعينك التي لا تنام واكنفني بركنك الذي لا يرام وارحمني بقدرتك على أنت تقتي ورجاني فكم من نعمة أنعمت بها على قل لك بها شكري وكم من بلية ابلتني قل لك بها صبري فيا من قل عند نعمته شكري فلم يحرمي ويا من قل عند بلائه صبري فلم يخذلني أسألك أن تصلي على محمد وآله كما صليت وترحمت على إبراهيم إنك حميد مجيد. اللهم أعني على ديني بالدنيا وعلى آخرتي بالتقوى واحفظني فيما غبت عنه ولا تكنني إلى نفسي فيما حضرته يا من لا يضره الذنوب ولا ينقصه المغفرة هب لي ما لا يضرك و اغفر لي ما لا ينقصك يا إلهي أسألك فرجا قريبا وصبرا جميلا وأسألك العافية من كل بلية وأسألك دوام العافية وأسألك الشكر على العافية وأسألك الغنى عن الناس ولا حول ولا قوّة إلا بالله العلي العظيم. اللهم اسبل علينا كنف جانب سترك⁴ وادخلنا في

1 “Kral dedi ki: Onu bana getirin, onu kendime özel danışman edineyim. Onunla konuşunca: Bugün sen yanımda yüksek makam sahibi ve güvenilir birisin, dedi. “Beni ülkenin hazinelerine tayin et! Çünkü ben (onları) çok iyi korurum ve bu işi bilirim” dedi. Ve böylece Yusuf’a orada dilediği gibi hareket etmek üzere ülke içinde yetki verdik. Biz dilediğimiz kimseye rahmetimizi eriştiririz ve güzel davrananların mükâfatını zayi etmeyiz.” Yusuf, 12/54-56.

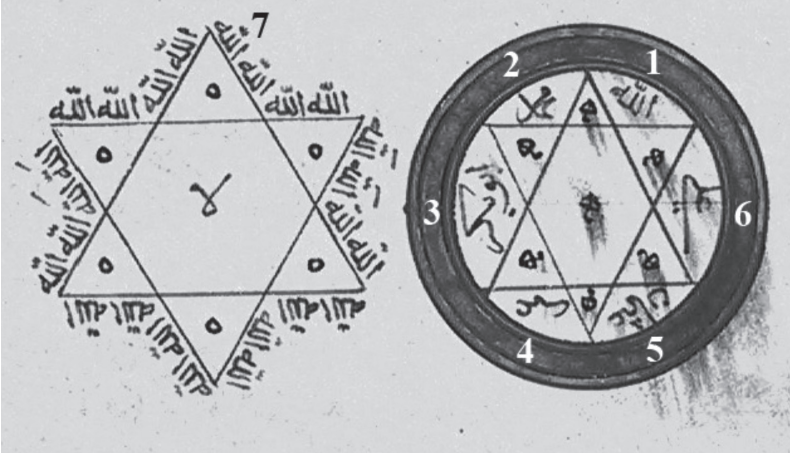
2 “Kitapta İdri’si de an. Hakikaten o, pek doğru bir insan, bir peygamberdi. Onu üstün bir makama yücelttik. İşte bunlar, Allah’ın kendilerine nimetler verdiği peygamberlerden, Âdem’in soyundan, Nuh ile birlikte (gemide) taşıdıklarımızdan, İbrahim ve İsrail (Ya’kub)’un soyundan, doğruya ulaştırdığımız ve seçkin kıldığımız kimselerdendir. Onlara, çok merhametli olan Allah’ın âyetleri okunduğunda ağlayarak secdeye kapanırlardı.” Meryem, 19/56-58.

3 mürselinden: mürselin hazretlerinden YB.

4 YB. جانب سترك: سرك

مكنون غيبك واحجبنا عن شرار خلقك وحل بيننا وبين الرزايا والبلايا يا
أرحم الراحمين¹

Hâtem-i Süleymân: Her kim bu hâtemi altunda kazdurup şems sâ'atinde ve barmağına taka, [YB, 27b] cemî'-i düşmanları ana müsahhar ola ve anı her kim görse havf ide ve balgamî marazlara nâfi'dür ve savukdan sâhibini saklar. Hâtem budur ve bu şekl üzre olmak dahi câ'izdür.²



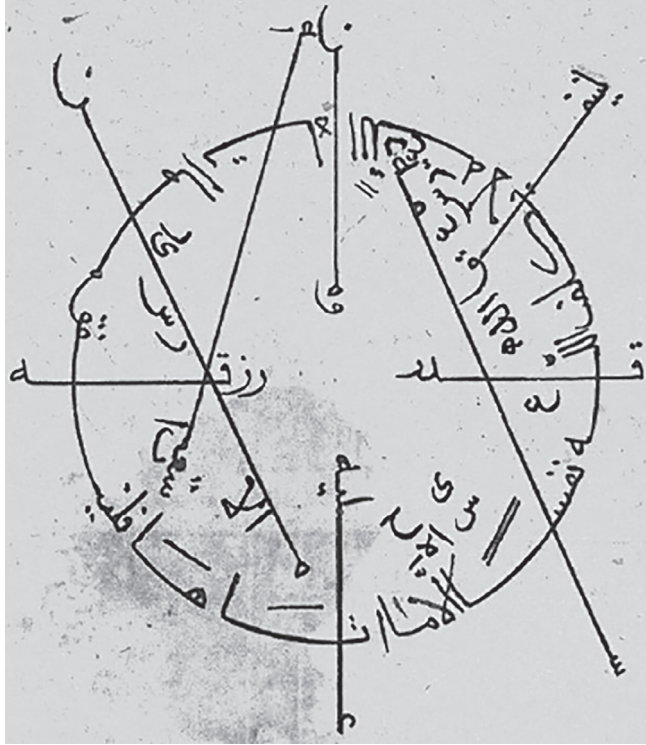
[116a] **Fâide:** Celb-i ma'âş içün ve her güç iş âsân olmak ve hayr ve bereket çok olmak içün gerekdür ki bu âyeti zıkr idineler: ﴿سَيَجْعَلُ اللَّهُ بَعْدَ﴾
عُسْرٍ يُسْرًا³ Ve eger rakk-ı âhû üzere müşk ve za'ferân ve gül suyıyla yazalar,

1 "Allah'ım! Uyku tutmayan gözetlemenle beni koru. Kimsenin yapamayacağı himayenle beni himayene al. Üzerime olan kudretinle bana mağfiret et. Güvencim ve umudum sensin. Ne kadar, üzerime in'am ettiğin nimetler vardır ki, onların yanında şükürüm az olmuştur ve ne kadar belalar vardır ki onlarla beni müptela kıldın da, onlar yanında sabrım az olmuştur. Ey nimetinin yanında şükürüm az olup da beni mahrum etmeyen! Ey belası yanında sabrım az olup da beni rüsva etmeyen! Ey hatalarımı görüp beni mahcup etmeyen! Hz. Muhammed aleyhisselâm ve onun âline, Hz. İbrahim'e rahmet ettiğin gibi rahmet etmeni istiyorum. Şüphesiz övülmeye layık yalnız sensin, şan ve şeref sahibi de sensin. Allah'ım, dinim üzere dünyam ile; ahiretim içinde takva ile yardım et. Bilmediğim şeylerden beni koru. Nefsimi bulunduğu herhangi bir durumda yalnız bırakma. Ey günahların kendisine zarar vermediği mağfiretin de kendisinden bir şey eksilmediği; sana zarar veremeyen şeyi hibe et, seni noksan kılmayacak şeyleri mağfiret et. Ey Allah'ım! Senden acil kurtuluş ve sabr-ı cemil istiyorum. Bütün belalardan afiyet vermeni istiyorum. Afiyetinin devamını istiyorum, afiyetin üzere şükür istiyorum, insanlardan ihtiyaçsız olmayı istiyorum. Güç ve kuvvet, sadece yüce olan Allah'ın yardımıyla elde edilir. Allah'ım, sırrından üzerimize sal ve bizi gaybının gizli hazinelerine eriştir. Yarattıklarının şerrinden bizi koru. Ey merhamet edicilerin en merhametlisi, bizimle bela ve musibetlerin arasını ayır." Bu rivayet için bk. Suyûtî, *Câmiu'l-Ebâdis*, hadis no: 26124.

2 Şekilde yazan lafızlar numaralandırdığımız sıraya göre: 1- Allah, 2- Muhammed, 3- Ebû Bekir, 4- Ömer, 5- Osman, 6- Ali.

3 "Allah bir güçlükten sonra bir kolaylık yaratacaktır." Talak, 65/7, nakıs iktibas.

bu sûretde ki zikr olunur ve hamâ'il idineler, dükeli murâdât u maksûdât mü-yesser olup her asîr yesîr olur Hakk'un avn u inâyetiyle. Ve hâzihî sûretuhû.¹ [YB, 28a]



Muhassal-ı dâ'ire bu âyet-i kerîmedür ki:

﴿لِيُنْفِقْ ذُو سَعَةٍ مِنْ سَعَتِهِ وَمَنْ قُدِرَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ فَلْيُنْفِقْ مِمَّا آتَاهُ اللَّهُ لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا مَا آتَاهَا سَيَجْعَلُ اللَّهُ بَعْدَ عُسْرٍ يُسْرًا﴾ [116b]²

Kavluhû Te'âlâ:

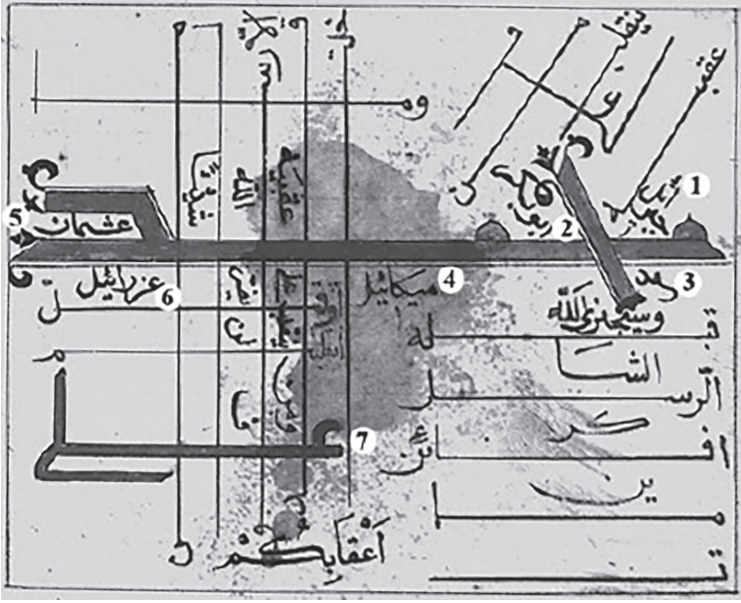
﴿وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ أَفَإِنْ مَاتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلَى أَعْقَابِكُمْ وَمَنْ يَنْقَلِبْ عَلَى عَقْبَيْهِ فَلَنْ يَضُرَّ اللَّهَ شَيْئًا وَسَيَجْزِي اللَّهُ الشَّاكِرِينَ﴾³

1 Bu şekilde Talak suresinin 7. ayetinin bir kısmı yazılıdır.

2 "İmkânı geniş olan, nafakayı imkânlarına göre versin; rızkı daralmış bulunan da Allah'ın kendisine verdiği kadarından nafaka ödesin. Allah hiç kimseyi verdiği imkândan fazlasıyla yükümlü kılmaz." Talak, 65/7.

3 "Muhammed, ancak bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir. Şimdi o ölür ya da öldürülürse gerisin geriye (eski dininize) mi döneceksiniz? Kim (böyle) geri dönerse, Allah'a hiçbir şekilde zarar vermiş olmayacaktır. Allah şükredenleri mükâfatlandıracaktır." Âl-i İmrân, 3/144.

Her kim bu âyet-i kerîmeyi vird idine, cemî‘-i ins ü cinnün¹ şerrinden emîn ola ve selâtin katında makbûlu’l-kavl ve mahfûz u mahrûs ola. Ve eger bu âyeti² varaku’t-tayr üzre resm ideler ve Muhammed’ün ism-i şerîfi hatt-ı kûfi şeklinde yazup melâ’ike-i erba‘a ki Cebrâ’îl, Mikâ’îl, İsrâîl³ ve Azrâ’îl’dür; Muhammed’ün çevresinde nakş ideler bu sûretde:⁴ [YB, 28b]



[117a] Her kim bu şekli bile götüre, savaşda a‘dâ üzerine gâlib ola ve cemî‘-i ins ü cinnün⁵ zararından masûn u mahfûz⁶ ola ve âfât-ı âhâden mahrûs olup cemî‘-i halk mutî‘i ola. Mücerrebdür bilâ-şekk. Kavlühü celle tavluhû, *فَالْقُ الْأَصْبَاحَ وَجَعَلَ اللَّيْلَ سَكْنًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ حُسْبَانًا ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ*⁷ Her kim bu âyet-i kerîmeyi bu şekilde resm eyleye ve geminün başında koya ve yâhud gemi tahtasında resm ide, ol gemi denizün

1 ins ü cinnün: cinn insün HAP.

2 âyeti: âleti YB.

3 Cebrâ’îl, Mikâ’îl, İsrâîl: Cebrâ’îl ve Mikâ’îl ve İsrâîl YB.

4 Şekilde yazılı olan lafızlar numara sırasına göre: 1- Cebrâîl, 2- Ebu Bekir, 3- Ömer, 4- Mikâîl, 5- Osman, 6- Azrâîl, 7- Ali. Ayrıca Âl-i İmrân suresinin 144. âyeti yazılıdır. HAP’ta şekildeki “İsrâîl”, YB’de ise “Ömer” yazılmamıştır.

5 ins ü cinnün: cinn ü insün HAP.

6 ve mahfûz: -YB.

7 “O sabahı aydınlatandır. O geceyi dinlenme zamanı, güneş ve ayı (vakitlerin tayini için) birer hesap ölçüsü kılmuştur. İşte bu aziz olan (ve her şeyi) pek iyi bilen Allah’ın takdirdir.” En’âm, 6/96.

ve eger zâde-i tab‘ fi’l-cümle ol risâlede mu‘ayyen ve mübeyyen olmuşdur, andan taleb olına.

Şeyh Necmüddîn-i Kübrâ, Hazret-i Hızr’a buluşup teberrük taleb it-dükde Hazret-i Hızr aleyhisselâm, “Bu beyti benden ashâbuna teberrük ilet. Her kişi kim sefere azm ide ve bu beyt anun hakkında okuna, bi-av-nillâhi te‘âlâ ol kişi sıhhat ü¹ selâmet birle maksûdına iriše ve sıhhatle yine makâmına yetiše. **Beyt budur:**²

وحيث اتجهتم ساعدتكم سلامة
ويرعاكم الرحمن من كل جانب³

Ve Hazret-i Alî kerremallâhu vechehûnun ed‘iye-i şerîfelerinden bir du‘â ki fesâhat u belâgatiyle sâ‘ir ed‘iyeden müstesnâdur. Bu du‘âdur ki cemî‘-i murâdât u maksûdâtun husûli-çün mücerrebdür. Ve teshîr-i kulûb-i selâtîn için vird olinsa gâyetde mu‘teber ve nihâyetde müşteherdür ve dahi havâssı çokdur. **Du‘â budur:**

اللهم يا من دلح لسان الصباح ينطق ببلجه وسرح [118a] قطع الليل المظلم بغياهب تلجلجه واثقن صنع الفلك الدوار في مقادير تبرجه وشعشع ضياء الشمس بنور تأججه يا من دل على ذاته بذاته وتنزه عن مجانسة مخلوقاته وجل عن ملايمة كفياته يا من قرب من خطرات الظنون وبعد عن ملاحظة العيون [YB, 30a] وعلم بما كان قبل أن يكون يا من ارقدني في مهاد امنه وأمانه وإيقظني إلى ما منحني به من منه وإحسانه وكيف اكف السوء عني بيده وسلطانة صل اللهم على الدليل إليك في الليل إلا ليل والتمسك من أسبابك بحبل الشرف الأطول والناصع الحسب في ذروة الكاهل الأعلل والثابت القدم على زحاليها في الزمن الأول وعلى آله الأخيار المصطفين الأبرار وصحبه الأحرار وافتح اللهم لنا مصاريع الصباح بمفاتيح الرحمة والفلاح وأغرس اللهم بعظمتك في شرب حيوتي ينابيع الخشوع وأجر من سييتك⁴ من اماقي زفرات الدموع وازب نرق الخرق مني بازمة القنوع إلهي إن لم تبدأني الرحمة منك بحسن التوفيق فمن السالك إلى واضح الطريق وإن اسلمتني إنك لقايد الأمل والمنى فمن المقبل عشراي من كبوات الهوى وأن حذلني نصرك عن محاربة النفس والشيطان فقدوكلتني إلى حيث النصب والحرمان. إلهي اتراني آتيتك من حيث الآمال أم

1 “sıhhat ü” kısmı HAP’ta metindeki yeri işaretlenip sayfanın kenarına yazılmıştır.

2 budur: -YB.

3 “Nereye yönelirseniz yönelin selamet sizin yardımcınız olsun. Rahman olan Allah sizi her yönden korusun.”

4 YB. سييتك.

علقت بأسباب حبالك حين بأعدت بي ذنوبي من دار الوصال [118b] فبئس المطية إن امتطت نفسي من هواها فواها لها لما سولت ظنونها ومتاها وتبالها لجرأتها على سيدها ومولاها إلهي قرعت باب رحمتك بيد رجائي وهويت إليك لاجيا من فرط أهوائي وعلقت باطراف حبالك أنامل ولائي فاصفح اللهم عما كان من زللي وخطائي واقلني من صرعة دائي إنك سيدي ومولائي ومعتدي ورجائي في منقلبي [YB, 30b] ومثوأي إلهي كيف تطرد من القى على بابك من الذنوب هاربا¹ وكيف ترد من ورد الماء شاربا كلا وحياضك مترعة في ضنك المحول² وبابك مفتوح للطلب والوغل وأنت غاية المسؤل ونهاية المأمول إلهي هذه إذمة نفسي عقلتها بعقال مشيتك وهذه اعباء ذنوبي درأتها برحمتك وهذه الأهواء المضلة وكتلتها إلى جناب لطفك فاجعل اللهم صباحي هذه نازلا على بالسلامة في الدين والدنيا ومسائي جنة من كيد أعدائي ووقاية من مردات الهوى إنك على كل شئ قدير. ﴿تَوَتَّى الْمُلْكُ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكُ مِمَّنْ تَشَاءُ وَتُعْزِزُ مَنْ تَشَاءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ يَبْدِكَ الْخَيْرُ إِنَّكَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ* تُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَتُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَتُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَتُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَتَرْزُقُ مَنْ تَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ﴾. سبحانه اللهم وبحمدك من ذا يقدر قدرتك ولا يخافك ومن ذا يعلم ما أنت عليه ولا يهابك الفت بقدرتك الفرق وفلقت برحمتك الفلق وانرت بكرمك الغسق وهمرت المياه من الصم الصياخيد عذبا [119a] واجاجا وانزلت من المعصرات ماء ثجاجا وجعلت الشمس والقمر للبرية سراجا من غيران تمارس فيما ابتدأت لغوبا وعلاجبا فبا من توحدا بالبقاء وقهر عباده بالفنا صل على محمد وآله الأتقياء واسمع ندائي واستجب دعائي وحقق بفضلك أملتي ورجائي يا خير من دعى لكشف الضر والمأمول لكل عسر [YB, 31a] ويسر بك انزلت حاجتي فلا تردني من سنى مواهبك خائبا يا كريم يا كريم برحمتك يا أرحم الراحمين وصلى الله على خير خلقه محمد وآله أجمعين الطيبين الطاهرين³

1 YB. هاربا.

2 YB. المحول.

3 "Sabahın dilini çıkarıp aydınlığı ile konuşuran, kapkaranlık gecenin bir kısmının gitmesine izin veren, feleklerin devrini kendi güzelliğinde mutkin kılan, güneşin ışıklarını nuru ile tutuşturan, zâtı zâtına delalet eden, mahlukatına benzerlikten münezze olan, hâle uygunluktan yüce olan, zanlarının fikir haline yakın olan, gözlerin mülâhazasından uzak olan, olanı olmadan önce bilen, emniyet ve eman içinde beni yataкта uyutan ve beni nimetleri ve ihsanları ile uyandıran, saltanatı ve eliyle benden kötülüğü geri tutan Allah'ım! Sana uzun gecelerde delil olana salât et, uzun şeref ipiyle senin sebeplerine tutunana, sırtındaki ağırlığa rağmen şerefi aşikâr olana, yaratıldığı günden beri kaygan zeminlerde ayağı sabit olana ve seçilmiş hayırlı ebrarın âline ve halis dostlarına; Allah'ım, bize sabahın kapılarını rahmet ve kurtuluş anahtarlarıyla aç, Allah'ım, azametle hayat pınarına huşu menbalarını akıt, gözlerimden yaşları akıtmanla akıt, kanaat dizginleriyle benden cehalet taşkınlığını kaldır. İlâhî, senden bir rahmet beni güzel bir başarıya başlatmazsa doğru yola beni kim sevkedebilir? Eğer sen beni arzu ve isteklerimin komutasına teslim edersen beni heva sürçmelerinden kim korur? Seytan ve nefsim ile kavgamda nusretin beni terk ederse mahrumiyet ve bitkinliğe terketmiş olursun. İlâhî, isteklerim doğrultusunda

Du‘â-i mübârek: Hazret-i Alî kerremallâhu vecchê buyurmuşdur ki “Bu du‘â mahbûslar için ve düşmanların def‘i için ve hâcâtun mu‘za-mi-çün ve marîzların şifâsı-çün gâyetle mücerrebdür. **Du‘â budur:**

اللهم بتألق نور بهاء عرشك من أعدائي استترت وبسطة الجبروت من كمال
عزك ممن يكيدني احتجبت وبسلطانك العظيم من كل سلطان وشيطان استعذت
ومن فوايض نعمائك وجزيل عطائك مولاي طلبت كيف أخاف وأنت أملني
وكيف أضام وعليك متكلي أسلمت نفسي إليك ووجهت وجهي إليك والجماءت
ظهري إليك وفوضت أمري إليك وتوكلت في كل أموري عليك صل على
محمد وعلى آله واشفني واكفني واغلب لي من غلبني يا غالبا غير مغلوب
زجرت كل راصد رصد وكل مارد مرد [119b] وكل جاحد جحد وكل حاسد
حسد وكل عدو اجتهد. بسم الله الرحمن الرحيم ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ * اللَّهُ الصَّمَدُ *
لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ * وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ﴾. كذلك ربنا الله كذلك ربنا الله حسبنا
الله ونعم الوكيل أقوى معين وأهدى دليل¹

mı sana geldim; yoksa dârü'l-visâlden günahlarım beni uzaklaştırdığında sana ulaştıran sebeplere mi takıldım? Nefsimin heva uğrunda tuttuğu yol ne fenadır. Nefsin istek ve arzularının süslediği şeye yazıklar olsun. Mevlâsına ve efendisine terbiyesizliğinden ötürü kahrolsun. İlahî, ümit elimle rahmet kapını çalıyorum, arzularımın aşırılığından kaçarak sana geliyorum. Sana ulaştıran sebeplere dost elimle tutundum. Allah'ım, hatalarımı ve günahlarımı görmezden gel. Şeref elbisemin yere düşmesinden beni koru. Muhakkak ki sen efendim, mevlâm, dayanağım, dönüp varacağım yerde ümidimsin. İlahî, günahlardan kaçıp kapına yaslanana kovar mısın? Su içmek için suya geleni reddeder misin? Hayır, kesinlikle senin havuzun kuraklıkta bile doludur. Kapına gelenlere ve isteklere açıktır. Sen istenilen ve arzulanın gayesisin. İlahî, bu nefsimin dizginleridir ki senin dileğine bağladım. Bunlar da günahlarımın yüküdür ki rahmetin ve affınla kurtuldum. Bunlar ise beni yoldan çıkaran isteklerimdir ki lütfuna ısmarladım. Allah'ım, bu sabahımı bana dinim ve dünyam üzerine selameti kıl ve akşamımı düşman tuzaklarından koru ve helak eden arzulardan emin kıl. Muhakkak ki sen her şeye kâdirsin. “Sen mülkü dilediğine verirsın. Dilediğinden de mülkü çeker alırsın. Dilediğini aziz edersin, dilediğini zelim edersin. Hayr senin yedindedir. Gerçekten sen her şeye kadirsın. Geceyi gündüze katar, gündüzü de geceye katarsın. Ölüden diriye çıkarır, diriden de ölüye çıkarırsın. Dilediğine de sayısız rızık verirsın.” [Âl-i İmrân, 3/26-27]. Allah'ım, seni noksan sıfatlardan tenzih ederim ve sana hamdederim, senin kudretini takdir edip de senden korkmayan, senin makamını bilip de sana saygı göstermeyen kimdir? Sen kudretinle ayrı olanları birleştirirsin, rahmetinle tan yerini ağartırsın, karanlığı kereminle nurlandırırısın, sarp kayadan tatlı ve acı suları akıtırısın, yağmur yüklü yoğun bulutlardan şarıl şarıl yağmur yağdırırsın. Kendisinde yorgunluk ve bitkinlik meydana gelmeden güneş ve ayı mahlukat için ışıltı kılın ve ey bekâ kendisine ait olan ve kullarını yokluk ile kahreden! Muhammed aleyhisselâm ve onun müttaki âline salât eyle. Nıdamı işt, duâmı kabul et, isteklerimi ve arzularımı fazlınla yerine getir. Ey zararı defetmek için ve her istenilen şeyin verilmesi için kendisinden talep edilenlerin en hayırlısı! İsteğimi sana açtım, beni yüce hibelerinden boş çevirme. Ey Kerim ey Kerim ey Kerim, senin rahmetinle ey rahmet edenlerin en merhametlisi, yaratılanların en hayırlısı Muhammed aleyhisselâma ve O'nun temiz ve tayyip bütün âline salât olsun.”

1 “Allah'ım, arşının parlayan nurunun ışıldamasıyla düşmanlarımdan saklandım, kemâl-i izzetinden gücünün sindirmesiyle bana tuzak kuranlardan gizlendim, yüce saltanatınla bütün sultan ve şeytanlardan sana sığındım. Ey Mevlâm, bol nimetlerinden ve bereketli ihsanlarından istiyorum. Arzum senken nasıl korkayım, tevekkülüm sana iken nasıl zulm edeyim? Nefsime sana teslim ettim, yüzümü sana döndüm, sırtımı sana yasladım, işimi sana ısmarladım, bütün işlerimde sana tevekkül ettim. Muhammed aleyhisselâma ve âline salât eyle, bana şifa ver, bana yet, beni mağlup edene sen galip gel ey

Hırz-ı dâfi: Düşmanların def'i için ve helâki için ve kesret üzre olan leşkerleri bu hırzun tilâveti ile münhezim ve müteferrik kılmak mücerreb-dür. Ve her kim [YB, 31b] bu hırzı sabâhda sünnet ve farz arasında vird idine; her kim ki ana yaramazlık kasdın eyleye, menkûb ve menkûs ola. Ve bu hırzı çok azîzler tecrîbe itmişlerdür ve eserini görmüşler¹ ve dimişlerdür ki “Bu hırz esrâr-ı Rabbânîdendir.² Her kişiye lâayık degüldür ki vird idine, meger kim mücâz ola.”

Ve bu risâlenün mü'ellifi eydür ki, bu hırzun icâzeti Şeyh Zeynüddîn Âlî Kelâ-yı Şîrâzî'nün hulefâsından müyesser olmuşdur. Biz dahi ehline icâze-i vicâze tarîkıyla virdük. Eger bir kimesnenün³ bir kavî düşmanı olsa ki def'i müşkil ola, gerekdür ki Safer ayının âhırine yakın seşenbe ve çehârşenbe⁴ günü bir kerpiç üzerine yüz kerre okuya ve her bir kerre ki okur, ol kerpiçün üzerine bir pûlâd bıçag-ıla ki sapı dahi pûlâd ola; bir hat çeke ve çün okumak tamâm ola, ol kerpici hammâm külhanında koya, tâ kerpici pişüp kiremit olunca bu cânibde dahi düşman eriyüp helâk ola. Ve eger vird idinüp her namâzun ardında üç kerre okuya ve a'dâsını hâtıra getüre ki tamâm düşmanları [120a] helâk ola. Muhassal bu hırz-ı şerîfün hâssıyyeti def-i a'dâda azîmuş-şândur ve âsârı safha-i rûzgârda meşhûrdur. **Hırz budur:**

بسم الله الرحمن الرحيم اعتجم⁵ والتجم عني كل مارد⁶ ولعين وخضع⁷ وذل كل ذي سطوة⁸ مكين⁹ وتلاشت¹⁰ عني مكايد الإنس والجن أجمعين بأسماء الله

mağlup olmayan Gâlib! Bütün gözetleyen gözeteni, isyan edenin isyanını, inkâr edenin inkârını, haset edenin hasedini ve her türlü çalışan düşmanı Rahmân ve Rahim olan Allah'ın adıyla defettim.” “De ki: O, Allah birdir. Allah sameddir. O, doğurmamış ve doğmamıştır. Onun hiçbir dengi yoktur.” [İhlâs, 112/1-4.] Ey Rabbimiz buyurduğün gibidir, ey Rabbimiz buyurduğün gibidir. Allah bize yeter ve O ne ne güzel vekil, en güçlü yardımcı ve en doğru yol göstericidir.”

1 görmüşler: görmüşlerdür YB.

2 Rabbânîdendir: Rabbânîdür YB.

3 kimesnenün: kimsenün YB.

4 HAP'ta metindeki yeri işaretlenip sayfanın kenarına yazılan “çehârşenbe” YB'de metinde ait olduğu kısma yazılmıştır.

5 İki nüshada da derkenar olarak; “El-i'ticâm: Dili tutkun olmak. الرجل اعتجم ya'nî dili tutuldi.” yazılmıştır. HAP'ta açıklamanın sonuna “Ahterî” de kaydedilmiştir.

6 İki nüshada da derkenar olarak; “El-mârid: Güçlü, salâbetlü kimesne ve şerir, kesîrül-fesâd. Ahterî” yazılmıştır.

7 İki nüshada da derkenar olarak; “El-Hada'a: Alçak olmak. Ahterî” yazılmıştır.

8 İki nüshada da derkenar olarak; “Es-satvetü: Hamle eylemek ve kahr itmek ve gazab itmek. Ahterî” yazılmıştır.

9 İki nüshada da derkenar olarak; “El-mekînü: Muhkem nesne ve dahı mekân tutup turaklanmış kişi. Ahterî” yazılmıştır.

10 İki nüshada da derkenar olarak; “Telâşî: Tağlîmiş, teferruk gibi. Ahterî” yazılmıştır.

رب العالمين بالسّموات القائمة الممسكات¹ المنشآت هن بالقدرة واقعات بالسبع [YB, 32a] المتطابقات بالحجب² المترادفات بمجاري الأفلاك بمواقع الأملاك بالكرسي البسيط بالعرش المحيط بالقدرة العليا التي ليس لها منتهى بغاية الغايات بمواضع الإشارات بصانع المصنوعات برب البريات بمن (دنى فتدلى فكان قاب قوسين³ أو أدنى)⁴ وبالرحمن على العرش استوى أذحضت⁶ المردة⁷ والظالمين فاندحضوا ورميت أعدائي من الجن والإنس فكبتوا⁸ واكمدتهم⁹ بغرايم الله¹⁰ فاكتمدوا خاب المارد ودل الحاسد واشتغل عني كل معاند بأسماء الله تعالى احترست¹¹ وبالله اعتصمت رضىت بالله ربّا قائما على من عاداني واستعنت بالله على من ناوانى.¹² إلهي كيف اقطع أُملي و كيف أخشى وعليك متكلي اعذنا اللهم من سطوات¹³ المارق¹⁴ ومن كيد الغاسق¹⁵ ومن عين الرامق¹⁶ ومن شر الطارق إلا طارقا¹⁷ بخير يا رحمن يا ذا الجلال والإكرام ببده كل بدء بدوامك حيث لا منتهى [120b] وبإسمك الذي بسطت به الأرض وامسكت به السماء وبحرزك النار أن تذيب البرد و¹⁸ بالجامك الذي الجمّت به صولة الأسد الذي يظهر في كل بلد الجم الله عني¹⁹ كل من طغى وبغى وتمرد وعصى

- 1 İki nüshada da derkenar olarak; “El-mümsik: Bahil kimesne. Ahteri” yazılmıştır.
- 2 İki nüshada da derkenar olarak; “El-hucub: Cem‘-i hicâb; men‘ itmek. Ahteri” yazılmıştır.
- 3 İki nüshada da derkenar olarak; “Kâbe kavseyn: Ey mikdârü kavseyn [İki yay mikdarı].” yazılmıştır.
- 4 “Sonra (peygambere) yaklaştı, derken daha da yaklaştı. O kadar ki iki yay arası kadar, hatta daha da yakın oldu.”Necm 53/8-9. âyetlerden iktibas
- 5 -YB.
- 6 İki nüshada da derkenar olarak; “Edhaztu: Ey ebtaltu [Geçersiz kıldım]. Ahteri” yazılmıştır.
- 7 HAP’ta derkenar olarak; “Mercede: Salâbetlû ve gûçlû kimesneler.” yazılmıştır.
- 8 YB’de hatalı yazım olmakla birlikte iki nüshada da derkenar olarak anlamı kaydedilmiştir. HAP’ta: “El-kebet: Zelif itmek. Ahteri” şeklinde. YB’de ise “kebet” kelimesi “ketebe” ve “kebetallâhu da “keteballâhu” olarak hatalı yazılmıştır.
- 9 İki nüshada da derkenar olarak; “El-kemedu: Mahzûn olmak. Ahteri” yazılmıştır.
- 10 İki nüshada da derkenar olarak; “El-garâmu: Bi’l-fethi azâb ve helâk. Ahteri” yazılmıştır.
- 11 İki nüshada da derkenar olarak; “El-harasu: Saklamak, hıfz gibi. Ahteri” yazılmıştır.
- 12 HAP’ta bu kelimeye doğru çizgi çekilip derkenar olarak yazılmıştır.
- 13 YB. سطوات: سطوت
- 14 İki nüshada da derkenar olarak; “El-mâriku: Dinden hurûc idici. Anunçün havârice mârika dinildi. Peygamber aleyhisselâm anların hakkında الرمية عن السهم كما يمرق من الدين [Okun yaydan çıktığı gibi dinden çıkarlar.] didi. Ahteri” yazılmıştır; fakat YB’de kelimenin sonundaki ق yerine ة kaydedilmiştir.
- 15 İki nüshada da derkenar olarak; “El-gâsık: Karanlık (YB’de karanu) gice. Ahteri” yazılmıştır.
- 16 İki nüshada da derkenar olarak yer alan “Râmık: Nazar idici.” bilgisinin sonuna YB’de “Ahteri” de eklenmiştir.
- 17 İki nüshada da derkenar olarak yer alan “Tarika: Bi’l-kesri gitmek. Ahteri” bilgisinin sonunda HAP’ta خ şeklinde kısaltmayla “Ahteri” de belirtilmiştir.
- 18 -YB.
- 19 YB. غنى:

وكداد ووجد¹ وبرق وزرق² وزجرت كل عدو لي من الإنس والجن ادحضتهم
 وشنتهم ومزقتهم³ وفرقتهم وقطعتهم وسيرتهم وطيرتهم وطردهم وابعدهم
 وافنيهم وشنت⁴ جمعهم بالف الف مرة بسم الله الرحمن الرحيم [الحمد لله رب
 العالمين] (إلى آخر السورة) وزجرت كل عدو لي من الإنس والجن ادحضتهم
 وشنتهم وزقتهم وفرقتهم وقطعتهم وسيرتهم وطيرتهم وطردهم⁵ وابعدهم
 وفنيهم وشنت جمعهم بالف الف مرة⁶. بسم الله الرحمن الرحيم, [قل يا ايها
 الكافرون] (إلى آخر السورة) وزجرت كل عدو لي [YB, 32b] إلى قوله بالف
 مرة (وزجرت كل عدو لي من الإنس والجن ادحضتهم وشنتهم ومزقتهم وفرقتهم
 وقطعتهم وسيرتهم وطيرتهم وطردهم وابعدهم وافنيهم وشنت جمعهم بالف
 الف مرة) [قل هو الله أحد] (إلى آخر السورة) وزجرت كل عدو لي إلى قوله
 بالف الف مرة (وزجرت كل عدو لي من الإنس والجن ادحضتهم وشنتهم
 ومزقتهم وفرقتهم وقطعتهم وسيرتهم وطيرتهم وطردهم وابعدهم وافنيهم
 وشنت جمعهم بالف الف مرة [قل هو الله أحد] (إلى آخر السورة) وزجرت
 كل عدو لي إلى قوله بالف الف مرة⁷ [قل أعوذ برب الفلق] (إلى آخر السورة)
 وزجرت كل عدو لي إلى قوله بالف الف مرة بسم الله الرحمن الرحيم [قل
 أعوذ برب الناس] (إلى آخر السورة) بكهيعص يجمعسق بظه ييس بن والقلم
 وما يسطرون وبوالطور وكتاب مسطور في رق⁸ منشور والبيت المعمور والسقف
 المرفوع والبحر المسجور⁹ فولوا مدبرين على [121a] ادبارهم خاشعين فغلبوا
 هنالك وانقلبوا صاغرين وقدما إلى ما عملوا من عمل فجعلناه هباء منثورا
 فوقع الحق وبطل ما كانوا يعملون بالف الف مرة لا حول ولا قوة إلا بالله العلي
 العظيم وصلى الله على محمد وآله وصحبه أجمعين.¹⁰

1 İki nüshada da derkenar olarak yer alan; "El-cehdu: Bilürken inkâr itmek ve'l-cuhûd kezâlik." bilgisi-
 nin sonunda HAP'ta ا ح şeklinde kısaltmayla "Ahteri" de belirtilmiştir.

2 İki nüshada da derkenar olarak; "Zereka: Riyâ ve hîle. Ahteri" yazılmıştır.

3 İki nüshada da derkenar olarak yer alan; "El-mezku: Şakk u kat' itmek." bilgisinin sonunda HAP'ta
 ا ح şeklinde kısaltmayla "Ahteri" de belirtilmiştir.

4 شنتت: YB.

5 İki nüshada da derkenar olarak yer alan; "E-tardu: el-men'u" bilgisinin sonunda HAP'ta ا ح şeklinde
 kısaltmayla "Ahteri" de belirtilmiştir.

6 -YB.: بسم الله الرحمن الرحيم, الحمد لله... مرة.

7 -YB.: قل هو الله احد... مرة.

8 İki nüshada da derkenar olarak; "Er-rakku: Bi'l-fethi, yazı yazdıkları yufka deri. Kavluhû te'âlâ
 (في) رق منشور, ای الصحائف التي تخرج يوم القيمة إلى بنی آدم

9 İki nüshada da derkenar olarak; "Es-seccu: Doldurmak. "Ahteri" وسجر البحر ملاء ومنه البحر المسجور. yazılmıştır.

10 "Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla, (Benim karşımda olan şerli ve lanetli kimselerin) dili tutulsun
 ve dizginlensin, her türlü isyankâr ve lanetli güç kuvvet sahibi zelim ve alçak olsun. Alemelerin Rabbi
 olan Allah'ın isimlerin hürmetine bütün insanların ve cinlerin hileleri benden uzak olsun; ayakta duran,
 yağmuru tutan ve inşa edilmiş gökler hürmetine ki onlar [Allah'ın] kudretiyle olmuşlardır bir birine
 mutabık yedi kattır, kat kat örtülerledir. Feleklerin mecrası, hükümdarların mevkileri, yalın kürsi ile

Hâtime: Risâlenün te‘âbı harbiyyededür. Ol bir mukaddime söyleyelim, ba‘dehû maksûda şurû‘ eyleyelim. Mukaddime budur ki mezheb-i hakîm üzre her emr îcâbsız ve îcâb isti‘dâdsız ve isti‘dâd esbâbsız olmaz. Ve mezheb-i mansûr muhtâr üzerine ki mezheb-i Ehl-i Sünnet ve Cemâ‘at ah-yârdur, egerçi ki cemî‘-i eşyâ emr-i “fa‘âlun limâ yeşâ”dan¹ bilâ-îcâb sudûr bulur ve ef‘âl-i ibâdun bel mutlakâ esbâb ve isti‘dâdun cereyânî umûrda dahl u te’sîrî yokdur; lâkin âdetullâh bunun üzerine² cârîdür ki her şey esbâb-ı zâhiresi akîbince halk ide. Pes hâl her mezhebce vâcibdür ki bir emre şurû‘ olınsa esbâb-ı zâhire tahsilinde taksîr ve tekâsül ve tehâvün-i tegâfûl olunmaya ki eger irâdet-i Hakk var-ısa bu emr vücûda gelür ve eger yog-ısa sa‘y u cidd ne fâ‘ide. Dinilmez ki bu söz ukalâ katında gâyet sakîm ve ulemâ beyninde ayb-ı azîmdür. [YB, 33a] Zîra dimişlerdür ki:

ve her tarafı kuşatan, arş ile sonu olmayan, yüce kudreti ile gayelerin gayesi, işaretlerin mevzisi, yaratılanların yaratıcı, mahlukâtın Rabbi, (Mi‘râc’da) “İki yay kadar veya daha yakın olan” [Necm, 53/8-9] ve arşa istiva eden Rahman ile zalimleri iptal ettim, onlar da yok oluverdi. İnsanlardan ve cinlerden düşmanlarıma attım da helak oldular. Onları Allah’ın gazabıyla kırdım, onlar da kırılıverdi. Haset edici ve serkeş hüsrana uğradı. Beni muhafaza eden Allah’ın isimleriyle bütün inatçılar meşgul oldu. Allah’a güvendim ve bana düşmanlık edene karşı duran Allah’tan Rab olarak razı oldum. Bana düşmanlık edene karşı rabbimden yardım diledim. Allah’ım, senden isteklerimi nasıl keseyim ve sana güvenmişken nasıl korkayım? Allah’ım dinden çıkanın sindirmesinden, gecenin hilelerinden, nazar edenin gözünden ve şerrinden sana sığınırız. Ey Rahman, ey Rahim, ey celâl ve kerem sahibi; her şeyin başlangıcı senin sonun olmayan devamınlardır. Yeryüzünü yaydığın ve gökyüzünü tuttuğun isimle soğuğu eritmekten, ateşi engellemle, gem’inle her beldeye açığa çıkan aslanların saldırılarına gem vurmaklığına, Allah’ım beni her azıttandan, zalimden, serkeşten, asiden, tuzak kurandan, inkârcıdan, gözü dönmüşten ve savurgandan koru; insanlardan ve cinlerden olan bütün düşmanlarımı def ettim, yok ettim, parçaladım, un ufak ettim, ayırdım, kestim, sürdüm, uçurdum, kovdum, uzaklaştırdım, yok ettim, onların birliklerini milyonlarca kez dağıttım. Rahman ve Rahim olan Allah’ın adıyla. Bütün hamdler âlemlerin Rabbi olan Allah’a aittir, (Fâtîha suresinin sonuna kadar...) İnsanlardan ve cinlerden olan bütün düşmanlarımı def ettim, yok ettim, parçaladım, un ufak ettim, ayırdım, kestim, sürdüm, uçurdum, kovdum, uzaklaştırdım, yok ettim, onların birliklerini milyonlarca kez dağıttım. Rahman ve Rahim olan Allah’ın adıyla “De ki: Ey kafirler...” (Kâfirûn suresinin sonuna kadar...) Bütün düşmanlarımı def ettim, “De ki: O Allah tektir...” (İhlâs suresinin sonuna kadar...) Bütün düşmanlarımı def ettim. “De ki: Ben, ağaran sabahın Rabbine sığınırım...” (Felak surenin sonuna kadar) Bütün düşmanlarımı def ettim. Rahman ve rahim olan Allah’ın adıyla “De ki: İnsanların Rabbi olan Allah’a sığınırım...” (Nâs surenin sonuna kadar...) [Buradan sona kadar Kur’ân’da geçen ayet ve kasemlerden ıktibasla] “Kâf Hâ Yâ Ayn Sâd” ile, “Hâm Mîm Sîn Kâf” ile, “Tâ Hâ” ile, “Yâ Sîn” ile, “Nûn, kaleme ve kalem tutanların yazdıklarına andolsun ki” ile, “Tûr’a andolsun ki satır satır yazılmış Kitâb’a, yayılmış ince deri üzerine, Beyt-i Ma‘mûr’a, yükseltilmiş tavana (göğe), kaynatılmış denize andolsun ki” [Tûr, 52/1-6], korkmuş olarak gerisin geriye dönün! “(İşte Firavun ve kavmi) orada yenildi ve küçük düşerek geri döndüler.” [A‘râf, 119/206] “Onların yaptıkları her bir (iyi) işi ele alırsız, onu saçılmış zerrelere haline getiririz (değersiz kılarız.)” [Furkân, 23/77] Milyonlarca kez Rahman ve Rahim olan Allah’ın ismiyle, güç ve kuvvet sadece yüce ve büyük olan Allah’ın yardımındadır. Allah’ın yardımı Muhammed aleyhis-selâm ve âlinin ve ashabının cümlesi üzerine olsun.”

1 “Dilediğini yapar.”

2 bunun üzerine: böyle YB.

إِيَّاكَ وَالْكَسَلَ، فَإِنَّهُ مَجْلِبُ الْعَبُوسِ وَلِبُوسِ ذِي الْبُؤْسِ وَمَا اسْتَشَارَ الْعَسَلَ
 مِنْ اخْتَارَ الْكَسَلَ¹

Nazm: Her kişi kim ihtiyâr ide kesel
[121b] Ömri² bâğında yimeyiser asel
 Sen anı âdem yirine saymagıl
 Gâv u har yirine sayarsan mahal
 Kişi sa'yıyla³ kemâle irişür
 Sa'y kılmayanlar olur mübtezel
 Sa'y [u] himmet itmeyen maksûdına
 Lâyık-ı devlet degüldür mâ-hasal

Hikâyet: İskender-i Zül-Karneyn ki az zamânda çok memâlike mâlik ve devletinde niçe a'dâ hâlik oldu ve bu kadar devlet-i uzumâyâ ve bu derecede saltanat-ı ulyâ hâsıl oldu sırrından ve sebebi⁴ neden deyü su'âl olındukda cevâb şöyle buyurmuşdur ki “Bugün muhtâc olduğum emri tekâsül idüp yarına komadum ve asdikâyâ ihsân ve şefkat ve a'dâyâ müdârâ ve istimâlet itdüm. Bu umûra sebep-i zâhir bunlara münhasırdur, bunlardan gayrı degüldür.”

Hikâyet: Mervân bin Muhammed ki âhir-i ümerâ-yı Benî Ümeyye idi, Hakk sübhânehû ve te'âlâ ana âbâ vü ecdâdının tâc u tahtın ve mülk ü mâl-ı bahtın müyesser kılmış-iken niçe yıllar devlet ü saltanatında olmuşken umûrında mukassır ve müsâhil olup ve tedârük-i mâ-lâ-büddinde fâriğ ve gâfil olup ve ahvâl-i ra'yyete nâzır olmayup ve askerinin nizâmına ve memleketün intizâmına mübâşir olmadığı sebepten âhirü'l-emr devlet yüz döndürüp üzerine a'dâ gâlib oldu. Ve her taraftan zuhûr ve hücum kıldı. Lâ-cerem kendü ihmâline nedâmet idüp ve ashâbına [YB, 33b] ve ahhâbına istimâlet itmeğe başladı; ammâ çünkü bî-vakt [122a] itdi, müfîd olmadı ve redd-i kazâ-yı mübrem kılmadı. Pes her vechle sût-i hâline ve

1 “Tembellikten sakın; çünkü o, sıkıntıyı celbeder. Fakirliğin ve yoksulluğun elbisesidir. Tembelliği seçen bal toplayamaz.”

2 ömri: ömr HAP.

3 sa'yıyla: sa'yla YB.

4 sebebi: sebebini YB.

ol devlet-i mâder-zâdun zevâline ve telef-i mâl ü mülk ve menâline nâzır olup def ve tedârükünden âciz ve kâsır olduğu sebebdan âh u efgân idüp ağlar-idi; şöyle ki işidenlerün cân u cigerin deler-idi. Mesbel nâm bir mu-karreb âdemi var-idi ki togrı yâr-ı kadîmi ve hıdmetkâr u nedîmi idi ve killet-i tedbîr-i umûrından ve kesret-i ferâğ ve gâflet ve gurûrından dâ'imâ nasihatkâr ve itâb-dârı idi. Ammâ hiç nasihatini dutmaz-idi ve hiç me'âl-i fıkır itmez-idi. Nasihat itdikce gâh söğerdi ve gâh hışm idüp döğerdi. Ol hâlet zâ'il oldukda ve gurûr mestliğinden ayıldukda gelüp üzerine girüp ve mezbûr,¹ Mervân'ı bu hâletde görüp haşîn hitâb-ile ve galîz itâb-ile didi ki "Her kişi ki azı koya çoklayınca ve za'îfi koya kuvvetleyince ve küçücüğü koya ululayınca ve mahfîyi koya zuhûr bulınca, lâ-cerem anun başına gelecek bunun emsâli belâ ve âh u figân ve bükâdur."

Ve ma'lûmdur ki her emr esbâb-ı zâhiresine merbût ve şerâ'itine menûtdur. Lâ-cerem husûsiyle harb u kıtâl ve ceng ü cidâlün mahsûs esbâbı ve şerâ'iti vardur ki anun ri'âyetiyle sıhhat bulur. Ve gâh olur ki gayr-ı mütevakki' umûr-ı garîbe zâhir olur ki ana te'âbî-i harbiyye dirler, zamân-ı sâbıkda erbâb-ı ukûl-i râciha ve ashâb-ı [YB, 34a] ulûm-ı râsiha katında bunun ilmi gâyet-i² i'tibarda ve nihâyet-i³ iştihârda idi. [122b] Hattâ en-biyâ aleyhimüsselâm cenklerinde bunı ri'âyet iderlerdi; Hak Te'âlâ⁴ Tâlût'a ilm virdüğüne minnet idüp ⁵﴿وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ﴾ didüğünün tefsîrinde ba'zı müfessirîn dimişlerdür ki ol ilmün ba'zı ilm-i harb idi ki anun sebebiyle Tâlût, Câlût'a gâlib olup kahr-ı katl itmişdi. Ve hukemâ-yı Yûnân dahi ol ilmle âmiller ve ana mu'tebirler idi. Anun sebebiyle bir leşkeri gâlib ve bir leşkeri mağlûb iderlerdi. Ve her bir ilmün mukâbelesinde ba'zı dahi ilmler var idi ki anı def idüp eserini men' iderler idi. Ve bu kıssa egerçi acîb ü garîbdür; ammâ ma'kûle karîbdür. Zirâ mahfî degüldür ki Hakk sübhânehû ve te'âlâ eşyâda havâss ve menâfi' komışdur ki ol eşyâ⁶ isti'mâl olunup ve ameline iştigâl olındukda ol havâss müterettib olur ve niçe fâ'i-deler kılur.

1 ve mezbûr: -YB.

2 gâyet-i: gâyetde YB.

3 nihâyet-i: nihâyetde YB.

4 Hak Te'âlâ: hattâ YB.

5 "Ve ilimde ona üstünlük verdi." Bakara, 2/247, nakıs iktibas.

6 eşyâ: eşyâyı HAP.

Meselâ esmâ ve hurûf ve âyât ve ed'îye ve tısmât ve eşkâl ve a'dâd u nârin-cât gibi ki her birinün üzerine hâssalarının terettübü lâzım ve bi-hasebi'l-âde tahallüfinün imtinâ'ına akl câzimdir. Lâkin bunların niçe şerâ'iti vardır ki ri'âyeti vâcibdür ve eserleri ri'âyeti vaktinde müterettibdür. Ve nitekim eşyâya havâss lâzımdır; kezâlik ol şerâ'itün ri'âyeti dahi irâdetullâh ile mütelâzımdır ve bir emrde ki Hakk te'âlânun irâdeti müt'e'allik olmuş ola, garâ'imden ve tamâ'imden her neye ki kasd olına, [YB, 34b] bî-kusûr şerâ'iti ile müyesser ve muvaffak olur ve ol meşrût tamâm sıhhat bulur ve ol matlûb olan emr dahi [123a] vücûda gelir. Ve eger irâdetullâh ol emrün vücûdına müt'e'allik olmaya, havâss ve tısmâtından her neye ki kasd olına ve şerâ'itinün tahsîlinde ve tekmilinde ne kadar ki sa'y u ictihâd kılına; müfid olmayup elbette bir hatâ ve hâlel irişüp ol şerâ'it tamâm mer'î olmaz ve ol matlûb vücûda gelmez.

Pes imdi zinhâr eger ba'zı umûr zuhûr bulmaya ve eseri müterettib olmaya, âkıl olan gerektür ki i'tikâdına hâlel ve fütûr ve zelev getürmeye. Ve çünkü fi'l-hakîka umûrun cereyânı irâdetullâhdan hâric olmadı ve irâdetullâha müt'e'allik olmadığı umûrda havâss ve tısmâtun ba'zı şerâ'itine hâlel irişdiği sebepten eseri müfid olmadığı ulemâ-yı İslâm'un tecribesiyle ma'lûmları oldıysa nev'-i ibâdeti mutazammın olmayan a'mâlden fârig olup kısm-ı ibâdetden olana muktasır ve mukayyed oldılar, vefk ve esmâya ve ed'îye-i me'sûreye ve süver-i Kur'âniyye gibi ve sâbıkda mastûr olan ed'îye ve evrâd bu kısımdandır. Ve bu risâlenün mü'ellifi bi-avnillâhi te'âlâ ilm-i vefkde ve hâbiye-i cefr ilminde ve kesr ü bast ve tıbb-i rûhânî ilminde ve istihrâc-ı esmâda ve kıyâfet ü firâset ve ri'yâfet ve ihtilâc ve ilm-i kefi ve sâ'ir ulûm-ı garîbede hayli mahâretli olup bu fûnûnda ber-reste² kısmındandır, ber-beste kabîlinden [YB, 36a] degüldür و بر بسته دگر باشد³ “بر بسته دگر”³ Ve eger da'vâya ma'nâ gerek denilürse mesel-i meşhûrdur ki tecrîbe göğsü [123b] çıkmadı ammâ ne çâre ki;

Nazm: هنر نمی خرد⁴ ایام و غیر اینم نیست
کجا روم چه کنم با چنین کساد متاع⁵

1 ilm-i kefi: ilm-i kâfi YB.

2 HAP'ta “ber-rüste” okunacak şekilde harekelenmiştir.

3 “Esirin hâli başka, hürün hâli başkadır.”

4 “hared” kelimesi HAP nüshasında “hired” okunacak şekilde harekelenmiştir. Bunun hatalı olduğu kanaatindeyiz. YB nüshasında ise harekeleme yapılmamıştır.

5 “Zamane hünere talip olmuyor ve bundan başka da bir şeyim yok. Nereye gideyim, ne yapayım böyle işe yaramaz malla?”

Lâkin erbâb-ı şevket ü azamet ve ashâb-ı rif'at ü devletden mercûdur ki bu bende-i muhlis ve çâker-i mütehasssılarını ki bu cem' u te'lîf ve bu tertîb ü tasnîfe envâ'-ı sa'y-i belîğ zuhûra getürmüşdür; sâ'ir bendelerinün idâdından add idüp bir Türk-i cilt-câhille berâber zann itmeyüp bende-i bî-iştibâh ve dâ'i-i devlet-h'âh mülâhaza olına ve bu ebyâtı melhûz-ı nazar idineler:

گرچه پیشت نکرد کس تعریف
که مرا چیست مایه و مقدار
سخنم خود معرف هنرست
چون نسیمی آید از گلزار
زان چو تیغم زبان کشاده که من
گوهر خویش می کنم اظهار
من یکی گوهرم فتاده بخاک
از سر تربیت مرا بردار
گرچه باشد بنزد همت تو
گوهر از خاک بر گرفتن عار¹

Temme'l-kitâb el-müsemma bi-Düstûri'l-Vüzerâ alâ-yedi ahkari'l-verâ ve ahvecuhum Sâlih bin Abdülkerîm bin Sâlih afâ anhumu'l-Afuvvu'l-Gafûr. Fi'l-yevmi'r-râbi' min-şehri Saferi'l-hayr li-sene isnâ ve aşer ve mi'e ve elf [1112]² min-hicreti men lehu'l-izzü ve ş-şeref.

Rahimehullâh li-mü'ellifihi'l-lezi hüve Alâ'î bin Muhibbî eş-Şîrâzî, gafe-rallâhu lehumâ ve li-men kara'ehû ve nazarahû ve amile bihî ve semî'ahû ve li-cemî'i'l-mü'minîne ve'l-mü'minât el-ahyâ'u minhum ve'l-emvât bi-rah-metike yâ Erhame'r-râhimîn ve sallallâhu alâ seyyidinâ Muhammedin ve âlihî ve ashâbihî ve ezvâcihî ve etbâ'ihî ecma'in.³

1 "Kimse senin huzurunda benim hakkımın ne kadar olduğunu söylemiş değilse de / Sözlerim bir maharet anlatır ve çiçek bahçelerinden gelen yel gibidir / Şundan dolayı kılıç gibi ağzımı açmış durumdayım, ben içimdeki cevheri gösteriyorum / Ben toprağa düşmüş bir inciym, beni işlemek için al / Her ne kadar senin nezdinde topraktan inci almak sana yakışmazsa da."

2 21 Temmuz 1700 Çarşamba.

3 alâ-yedi ahkari'l-verâ ve ahvecuhum Sâlih bin Abdülkerîm bin Sâlih afâ anhumu'l-Afuvvu'l-Gafûr. Fi'l-yevmi'r-râbi' min-şehri Saferi'l-hayr li-sene isnâ ve aşer ve mi'e ve elf [1112] min-hicreti men lehu'l-izzü ve ş-şeref. Rahimehullâhu li-mü'ellifihi'l-lezi hüve Alâ'î bin Muhibbî eş-Şîrâzî, gaferallâhu lehumâ ve li-men kara'ehû ve nazarahû ve amile bihî ve semî'ahû ve li-cemî'i'l-mü'minîne ve'l-mü'minât el-ahyâ'u minhum ve'l-emvât bi-rahmetike yâ Erhame'r-râhimîn ve sallallâhu alâ seyyidinâ Muhammedin ve âlihî ve ashâbihî ve ezvâcihî ve etbâ'ihî ecma'in: sene 1123 YB.

KAYNAKÇA

- Adalıoğlu, Hasan Hüseyin. “Siyasetnâme”. *DİA*. 37: 304-306. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybani. *Müşnedu el-İmam Ahmed b. Hanbel*. Thk. Şuayb el-Arnaut, Adil Mürşid. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1998.
- Ahmed Eflâkî. *Âriflerin Menkıbeleri*. Çeviren Tahsin Yazıcı. İstanbul: Kambalacı Yayınları, 2006.
- Aktepe, M. Münir. “Kosova”. *DİA*. 26: 216-219. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.
- Algar, Hamid. “Necmeddîn-i Kübrâ”. *DİA*. 32: 498-500. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- Alpaydın, Mehmet Akif. “Alâî b. Muhibbî eş-Şîrâzî ve Müşkilü’l-Kur’ân’a Dair Risâlesi”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 28 (2019/2): 437-469.
- Apak, Adem. “Mısır’ın Müslümanlar Tarafından Fethi ve Fetih Sonrası Ülkede Sosyal ve Dini Alanda Meydana Gelen Değişimler Üzerine Değerlendirmeler”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10, sy. 2 (2001): 145-159.
- Apaydın, H. Yunus. “Siyâset-i Şer’iyye”. *DİA*. 37: 299-304. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.
- Ateş, Süleyman. “Cüneyd-i Bağdâdî”. *DİA*. 8: 119-121. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Attar, Feridüddin. *Pendnâme*. Çeviren Mehmet Ali Özkan. İstanbul: Semerkand Yayınları, 2012.
- Bâkır, Abdülhâlik. “Basra”, *DİA*. 5: 108-111. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.
- Berkes, Niyazi. *Türkiye’de Çağdaşlaşma*. Hazırlayan Ahmet Kuyaş. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012.
- Beydeba. *Kelile ve Dimne*. Çeviren Ulvi Murat Kılavuz. İstanbul: İz Yayıncılık, 2009.
- Beydilli, Kemal. “Sefâretnâme”. *DİA*. 36: 289-294. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.

- Bilim, Cahit Yalçın. “XVIII.-XIX. Yüzyıllarda Osmanlı Sefâretnâmeleri”. *Osmanlı* 7. (1999): 205-211.
- Black, Antony. *Siyasal İslam Düşüncesi Tarihi: Peygamberden Bugüne*. Çeviren Hamit Çalışkan. Ankara: Dost, 2010.
- Bozkurt, Nebi. “Sefâretnâme”. *DİA*. 36: 288-289. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.
- Bozkurt, Nebi; Küçükaşcı, Mustafa Sabri. “Medine”. *DİA*. 28: 305-311. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.
- Buhârî. *el-Edebü'l-Müfred*. Beyrut: Babü'l-Meşvere, Dârü'l-Beşâiri'l-İslamiyye, 1989.
- Crone, Patricia. *Medieval Islamic Thought*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2004.
- Çağrı, Mustafa. “Gazzâlî”. *DİA*. 13: 489-505. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.
- Çolak, Orhan M. “İstanbul Kütüphanelerinde Bulunan Siyasetnâmeler Bibliyografyası”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 1. sy. 2 (2003): 339-378.
- Davutoğlu, Ahmet. “Devlet”. *DİA*. 9: 234-240. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.
- Develioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi, 2007.
- Ebû Dâvûd es-Sicistani, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdi. *Sünenu Ebî Davud*. thk. İzzet Ubeyd ed-De'as, Adil es-Seyyid. Humus: Muhammed Ali es-Seyyid, 1974.
- Erünsal, İsmail E. “Şeyh Vefâ ve Vakıfları Hakkında Yeni Bir Belge”. *İslam Araştırmaları Dergisi*, sy. 1 (1997): 47-64.
- Gazzâlî. *Devlet Başkanlarına: et-Tibrü'l-Mesbuk fî Nasîhati'l- Mülûk*. Çeviren Osman Arpaçukuru. İstanbul: İlke Yayıncılık, 2004.
- Gazzâlî. *Nasîhatü'l-Mülûk - Yöneticilere Nasihatler*. Çeviren Yakup Çetinkaya. İstanbul: Pınar Yayınları, 2024.
- Gelibolulu, Mustafa Âlî. *Mevâ'idü'n-Nefâis fî Kavâidi'l-Mecâlis*. Hazırlayan Mehmet Şeker. Ankara: TTK, 1997.
- Hezarfen, Hüseyin Efendi. *Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*. Hazırlayan Sevim İlgürel. Ankara: TTK, 1998.

- Hourani, Albert. *Arap Halkları Tarihi*. Çeviren Yavuz Alogan. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- Hourani, Albert. *Çağdaş Arap Düşüncesi*. Çeviren Hüseyin Yıldız, Latif Boyacı. İstanbul: İnsan Yayınları, 1994.
- Howard, Douglas A. *Erken Modern Osmanlılar, İmparatorluğun Yeniden Yazımı*. Editör Virginia H. Aksan, Daniel Goffman. Çeviren Onur Güneş Ayas. İstanbul: Timaş Yayınları, 2011.
- Iggers, Georg G. *XX. Yüzyılda Tarih Yazımı, Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme*. Çeviren Gül Çağalı Güven. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.
- Itzkowitz, Norman. *Osmanlı İmparatorluğu ve İslami Gelenek*. Çeviren İsmet Özel. İstanbul: Şule Yayınları, 2002.
- İbn Teymiyye. *Siyâset, es-Siyâsetü's Şer'îyye*. Çeviren Vecdi Akyüz. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1999.
- İbnü'l-Münzir en-Nisaburi, Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhim. *el-Evsat fi's-Sünen ve'l-İcma ve'l-Ihtilaf*. Çeviren Ebû Hammad Sagir Ahmed b. Muhammed Hanif. Riyad: Daru Taybe, 1993.
- İnalcık, Halil. "Adaletnâme". *DİA*. 1: 346-347. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1988.
- İnalcık, Halil. "Kanunnâme". *DİA*. 24: 333-337. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.
- İnalcık, Halil. "Murad I". *DİA*. 31: 156-164. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.
- Kafadar, Cemal. "Osmanlı Siyasal Düşüncesinin Kaynakları Üzerine Gözlemler". *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce* içinde, Editör Tanıl Bora, Murat Gültekingil, c. 1, 23-28. İstanbul: İletişim Yayınları 2003.
- Kanar, Mehmet. *Farsça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Say Yayınları, 2010.
- Kara, İsmail. "Adaletnâmeler". *Osmanlı* 4, (1996): 212-213.
- Karahisârî, Muslihiddin Mustafa b. Şemseddin. *Ahterî-i Kebîr*. y.y., 1875.
- Karaman, Hayrettin vd. *Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- Kâşânî. *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. Çeviren Zafer Erginli vd. İstanbul: Kalem Yayınevi, 2006.
- Kâtib Çelebi. *Keşfü'z-Zunûn*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007.

- Kavak, Özgür. *Abbâsî Veziri Tahir'den Oğlu Abdullah'a Siyasî Nasihatnâme*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2012.
- Kehhale, Ömer Rıza. *Mu'cemül- Müellifin*. Beyrut: Mektebetü'l Müsenna, ty.
- Keykavus b. İskender. *Kâbusnâme*. Çeviren Mercimek Ahmed. Hazırlayan Orhan Şaik Gökyay. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2007.
- Koşum, Adnan. "İslam Hukukunda Siyaset-i Şer'iyye Kavramı". *İslami Araştırmalar Dergisi* 16, sy. 3 (2003): 350-358.
- Köksal, Osman. "XVII.Yüzyılda Osmanlı Devletinde Islahat İhtiyacının Algılanışı ve Islahat Temayülleri". *Osmanlı* 7, (1999): 162-169.
- Köse, Hızır Murat. "İslam Siyaset Düşüncesini Yeniden Okumak: Eleştirel Bir Giriş". *DİVAN* 14, sy. 27 (2009/2): 1-19.
- Kurt, Hasan. "Mervân II". *DİA*. 29: 227-229. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2004.
- Kuşeyrî, Müslim b. Haccâc. *el-Câmiu's-Sahîh*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2001.
- Küçük, Raşit. "Abdullah b. Mübârek". *DİA*. 1: 122-124. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1988.
- Kütükoğlu, Bekir. "Lala Mustafa Paşa". *DİA*. 27: 73-74. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.
- Kütükoğlu, Mübahat S. "Lütfi Paşa Âsafnâmesi". *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan* içinde, s. 49-99. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1991.
- Lewis, Bernard. *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Çeviren Metin Kırıtlı. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2007.
- Lütfi Paşa. *Âsafnâme*. Hazırlayan Ahmet Uğur. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1982.
- Mardin, Şerif. *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
- Muallimzâde, Ahmed Edhemî. *Tercüme-i Nasîhatü'l-Mülûk, - Gazzâlî'nin Siyasetnâmesinin Osmanlı Dönemi Tercümesi*. Hazırlayan Göker İnan. Editör Özgür Kavak. İstanbul: Klasik Yayınları, 2022.
- Mutçalı, Serdar. *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Dağarcık Yayınları, 2011.
- Nişâbüri, İbnü'l-Münzir Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhim. *el-Evsat*

- fi's-Sünen ve'l-İcma ve'l-İhtilaf*. Çeviren Ebû Hammad Sagir Ahmed b. Muhammed Hanif. Riyad: Daru Taybe, 1993.
- Nizâmülmülk. *Siyasetnâme*. Çeviren Mehmet Taha Ayar. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.
- Okumuş, Ejder. "Defterî Mehmed Paşa'nın Nesâyihu'l-Vüzerâ ve'l-Ümerâ Başlıklı Eseri Çerçevesinde Siyaset Düşüncesi". *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8, sy. 2 (2021): 453-484.
- Onay, Ahmet Talât. *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü*. Hazırlayan Cemal Kurnaz. Ankara: Birleşik Yayınevi, 2007.
- Ortaylı, İlber. "Osmanlı'da 18.Yüzyıl Düşünce Dünyasına Dair Notlar". *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce* içinde, Editör Tanıl Bora, Murat Gültekingil, c. 1, 37-41. İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
- Önkal, Ahmet. "Abdurrahman b.Avî". *DİA*. 1: 157-158. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1988.
- Öz, Mustafa. "Ca'fer es-Sâdık". *DİA*. 7: 1-3. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Özcan, Abdülkadir. "Osmanlı Kanunnâmeleri". *Osmanlı* 2, (1996): 20-21.
- Özcan, Abdülkadir. *Atam Dedem Kanunu – Kanunnâme-i Âl-i Osman*. İstanbul: Kronik Kitap, 2020.
- Özvar, Erol. "Osmanlı Tarihini Dönemlendirme Meselesi ve Osmanlı Nasihat Literatürü". *DİVAN*, sy. 7 (1999/2): 135-151.
- Pala, İskender. "Nasihatnâme". *DİA*. 32: 409-410. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- Pala, İskender. *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2004.
- Razi, Ebu Bekir. *Ruh Sağlığı*. Çeviren Hüseyin Karaman. İstanbul: İstanbul Yayıncılık, 2011.
- Rosenthal, Erwin I. J. *Ortaçağ'da İslam Siyaset Düşüncesi*. Çeviren Ali Çakusu. İstanbul: İz Yayıncılık, 1996.
- Sâmi, Şemseddin. *Kâmus-ı Türkî*. İstanbul: İkdâm Matbaası, 1899.
- Seccâdî, Seyyid Cafer: *Tasavvuf ve İrfan Sözlüğü*. Çeviren Hakkı Uygur Uygur. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007.

- Sertkaya, Osman Fikri. "Ahmed Fakih". *DİA*. 2: 65-67. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1989.
- Suyûtî, Ebû'l-Fazl Celaledin Abdurrahman b. Ebî Bekr. *ed-Dürrü'l-Mensur fi't-Tefsiri'l-Me'sur*. Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. Kahire: Merkezi Hicr li'l-Buhûsi ve'd-Dirâsâti'l-Arabiyyeti ve'l-İslâmiyyeti, 2003.
- Şentürk, Recep. *Açık Medeniyet Çok Medeniyetli Dünya ve Topluma Doğru*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.
- Şentürk, Recep. *İslam Dünyasında Modernleşme ve Toplum Bilim*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1996.
- Şeyhoğlu Sadrüddin Mustafa. *Kenzü'l- Küberâ ve Mehekkü'l-Ulema*. Hazırlayan Kemal Yavuz. Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1991.
- Şîrâzî, Alâî b. Muhibbî. *Düstûrül-Vüzerâ*. Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Hekimoğlu Ali Paşa 788.
- Şîrâzî, Alâî b. Muhibbî. *Düstûrül-Vüzerâ*. Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Yazma Bağışlar 4421.
- Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed. *el-Mu'cemü'l-Evsat*. Thk. Ebû Muâz, Ebu'l-Fadl. Kahire: Dâru'l-Haremeyn, 1995.
- Tahir, Bursalı Mehmed. *Osmanlı Müellifleri I-III*. Ankara: Bizim Büro Basımevi, 2009.
- Tirmizi, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemi. *el-Câmiü's-Sahih Sünenü't-Tirmizî*. Thk. Muhammed Fuad Abdülbaki. Kahire: Mustafa el-Babi el-Halebi, 1937.
- Tökel, Dursun Ali. *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar Şahıslar Mitolojisi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2000.
- Tuna, Abdullah Sabit. "Osmanlı Siyasetnâme Geleneği İçinde Dede Cöngi'nin Yeri ve Eserinin Tahlili". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2011.
- Türk, H. Bahadır. *Çoban ve Kral; Siyasetnâmelerde İdeal Yönetici İmgesi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.
- Uğur, Ahmet. *Osmanlı Siyasetnâmeleri*. İstanbul: Kültür ve Sanat Yayınları, 1988.

- Uludağ, Süleyman. “Firaset”. *DİA*. 13: 116-117. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.
- Unat, Faik Reşit. *Osmanlı Sefirleri ve Sefâretnâmeleri*. Hazırlayan Bekir Sıtkı Baykal. Ankara: TTK Basımevi, 1968.
- Ülken, Hilmi Ziya. *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2007.
- Yıldırım, Nimet. “Fars Öğüt Edebiyatı”. *Nüsha: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. 16 (2005): 51-53.
- Yıldırım, Nimet. *İran Edebiyatı*. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2012.
- Yıldız, Hakkı Dursun. “Bermekiler”. *DİA*. 5: 517-520. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.
- Yılmaz, Coşkun. “Osmanlı Siyaset Düşüncesi Kaynakları ile İlgili Yeni Bir Kavramsallaştırma: Islahatnâmeler”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 1, sy. 2 (2003): 299-338.
- Yılmaz, Coşkun. “Siyasetnâmelere Göre Siyasetin Yozlaşması ve Temiz Siyaset İlkeleri”. *Yeni Türkiye Dergisi*, Siyasette Yozlaşma Özel Sayısı II. sy. 14 (Mart-Nisan 1997): 1366-1383.
- Yiğit, İsmail. “Ömer b.Abdülazîz”. *DİA*. 34: 53-55. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- Yurdağ, Metin. “Cefr”. *DİA*. 7: 215-218. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Yusuf Hâs Hâcib. *Kutadgu Bilig*. Çeviren Reşit Rahmeti Arat. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2008.
- Zirikli, Hayreddin. *A'lâm*. Beyrut: Dâru'l-İlim li'l-Melâyin, 2002.

DİZİN

A

Abbâs Hz., 95
Abdullah b. Mübârek, 101
Abdurrahmân b. Avf, 92
Ahteri, 139, 140, 141
Ali Hz., 86, 90, 93, 94, 96, 103, 106,
112, 114, 127, 136, 138
Aristatalis (Aristo), 98
Âsaf, 87

B

Basra, 92
Bedir, 128
Behrâm-ı Gûr, 89
Beni İsrâîl, 111, 114
Beni Ümeyye, 143
Bermek, 99, 119
Büzürcmihr, 114

C

Ca'fer-i Sâdık, 129
Câlût, 144
Cüneyd-i Bağdâdî, 108

E

Ebû Abbâd, 124
Ebû Bekir Hz., 86, 114
Ebu'l-Fazl b. el-Amîd, 124
Eflâtûn (Platon), 110
Enes b. Mâlik, 128
Erdeşîr-i Bâbek, 89, 112

F

Fahr-i Râzî (Rahreddîn-i Râzî), 108
Fir'avn, 97
Gazzâlî, 99
Gûlistân, 96, 97

H

Haccâc b. Yûsuf (Haccâc-ı Zâlim), 105
Hâkim eş-Şehîd, 123
Hamdân (Hz. Osman'ın oğlu), 92
Hârûn Hz., 89, 97
Hasan b. Muhalled, 120

Hasan Hz., 86
Hâşim, 85
Hızır Hz., 127, 136
Horâsân, 121
Hüseyn Hz., 86

I-İ

Irâk, 121
İskender-i Zülkarneyn, 143

K

Kâfi, 123
Kosova, 117
Kureyş, 85

M

Me'mûn Halife, 124
Medîne, 106
Mervân b. Muhammed, 143, 144
Mısır, 107
Murâd-ı Hudâvendigâr, 117
Mûsâ Hz., 89, 97
Mustafâ Paşa (Lala), 88

N

Necmüddîn-i Kübrâ, 136
Nizâmülmülk, 121, 122
Nûşîrevân-ı Âdil, 98, 112

O-Ö

Osmân Hz., 86, 92, 114
Ömer b. Abdülazîz, 112
Ömer Hz., 86, 93, 114, 115

S-Ş

Sa'dî-i Şîrâzî, 96, 97
Sâlih b. Abdülkerîm, 146
Sâmânîler, 123
Sâsânîler, 114
Selçuk, 99
Selîm (II), 88
Surâhu'l-Lugat, 108
Süleymân Hz., 132
Şüreyh b. Abdullah, 111

T

Tâlût, 144

Tübba^ç, 112

V

Vefâ-zâde (Ebülvefâ Muslihuddîn
Mustafa), 128

Y

Yahyâ b. Hâlid-i Bermekî, 119, 120

Yûsuf, Hz., 90

Z

Zeynüddîn Âlî Kelâ-yı Şîrâzî, 139

